

UDK 808.1 + 801.09(05)

ISSN 0350-8944

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

OB 400-LETNICI
SLOVENSKEGA JEZIKOSLOVJA

400 YEARS OF SLOVENE LINGUISTICS

SRL 1984
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 32	ŠT. 3	STR. 157-292	LIUBLJANA	JUL. - SEP. 1984
-----	-----------	-------	--------------	-----------	------------------

VSEBINA

Ob 400-letnici slovenskega jezikoslovja	157
RAZPRAVE	
Jože Toporišič	Prva slovenska skladnja 159 <i>B</i>
Velemir Gjurin	<i>Register 1584</i> kot slovaropisni dosežek 183 <i>A</i>
Nina Mečkovska	Prve slovanske slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti . 209 <i>R</i>
Anton Schellander	Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažanja v Bohoričevi slovnici 223 <i>N</i>
Alojz Jembrih	Još o Grguru Pythiraeusu-Mekiniću i njegovim pjesmaricama 231 <i>A</i>
Ada Vidovič-Muha	Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi <i>Cerkovni ordningi</i> 245 <i>A</i>
Marta Pirnat	Tvorbena naglasoslovna tonemska teorija ob samostalniških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazili 257 <i>A</i>
Martina Križaj-Ortar	O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze 277 <i>A</i>
Alenka Šivic-Dular	Od kod priimek Tulščak? 289 <i>N</i>

CONTENTS

400 Years of Slovene Linguistics	157
STUDIES	
Jože Toporišič	The First Syntax of Slovene 159
Velemir Gjurin	The <i>Register 1584</i> as a Lexicographic Achievement 183
Nina Mečkovska	The First Slavic Grammars: Their Common and Their Distinctive Features 209
Anton Schellander	Verbal Aspect in the Light of Modern Theories and the Incipient Discernment of It in Bohorič's Grammar 223
Alojz Jembrih	Further Notes on Grgur Pythiraeus-Mekinić and His Hymnals 231
Ada Vidovič-Muha	The Structure of the Verbal Derivatives in Trubar's <i>Cerkovna ordninga</i> 245
Marta Pirnat	A Generative Accentological Tonemic Theory Applied to the Nominal Derivatives with Weak Suffixal Formants 257
Martina Križaj-Ortar	On the Nominalization of the Predicate in the Subject-Predicate Clause 277
Alenka Šivic-Dular	Whence the Surname <i>Tulščak</i> ? 289

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jakob Rigler, Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Šifrer (predsednik — Chairman), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

Tehnični urednik — Managing Editor: Velemir Gjurin.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo dr. Rudi Lešnik

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana — 800 izvodov

Č 91191

**OB 400-LETNICI
SLOVENSKEGA JEZIKOSLOVJA**

VSEBINA

<i>Jože Toporišič</i>	Prva slovenska skladnja	159
<i>Velemir Gjurin</i>	<i>Register 1584</i> kot slovaropisni dosežek	183
<i>Nina</i>		
<i>Mečkova</i>	Prve slovanske slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti	209
<i>Anton</i>		
<i>Schellander</i>	Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažanja v Bohoričevi slovnici	223
<i>Alojz Jembrih</i>	Još o Grguru Pythiraeusu-Mekiniću i njegovim pjesmaricama	231
<i>Ada Vidovič-Muha</i>	Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi <i>Cerkovni ordningi</i>	245
<i>Marta Pirnat</i>	Tvorbena naglasoslovna tonemska teorija ob samostalniških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazili	257
<i>Martina Križaj-Ortar</i>	O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze	277
<i>Alenka Šivič-Dular</i>	Od kod priimek Tulščak?	289

PRVA SLOVENSKA SKLADNJA

Prva slovenska skladnja je skladnja Bohoričevih Zimskih uric (1584), v nekoliko okrnjeni (deloma pa tudi izboljšani) obliki živeča dalje v slovnica 1715 in 1758, že bolj spremenjena in osiromašena pri Pohlinu (1768). To je skladnja besednovrstnih zvez — imenskih (samostalniških in pridevniških), glagolskih, prislovnih itd. vse do medmetnih, ne skladnja stavka in stavčnih členov. V tem okviru je dokaj dobro in globoko zajeta besednovrstna vezljivost, pri čemer npr. sklonska funkcijska mesta težijo k paradigmatičnosti, segajoči od tipične besedne vrste do njenih stavčnih in polstavčnih ustreznikov. Tam, kjer imata latinščina in slovenščina vzporedne ustrojne značilnosti, je tudi zajetost in preglednost slovenskega dela ustrezna, sicer pa lahko zelo zabrisana, tj. nestrnjena v usklajenih oblikovnih okvirih. — Kljub tem pomanjkljivostim je Bohoričeva slovenska skladnja presenetljivo zdrav in bogat nastavek za kasnejšo rast; ta pa se je nadaljevala pravzaprav šele z Metelkom (1825), nato z Miklošičem (2. pol. 19. stol.) in v strukturalni šoli našega časa.

The first syntax of Slovene is the syntax of Bohorič's *Arcticae horulae* (1584), surviving in a somewhat truncated (but partly also improved) form in the grammars of 1715 and 1758, and with more changes and reductions, in Pohlin's grammar (1768). It is a syntax of constructions with the parts of speech in the center: nominal constructions (noun phrases, adjective phrases), verb constructions etc., including the interjection ones; it is not a syntax of the sentence and its elements (S, P, O etc.). As such, it deals well enough with the valence of the parts of speech; e. g., the functional roles of the cases tend to be presented paradigmatically, ranging from the typical part of speech to its clausal counterparts. Where Latin and Slovene have parallel structural features, the Slovene part is covered adequately and systematically; where the parallelism is absent, the description is blurred, i. e. not concentrated in an ordered formal framework. Despite its defects, Bohorič's syntax of Slovene is a surprisingly rich and sound groundwork for later progress — which, however, was made only by Metelko (1825) and Miklosich (2nd half of the 19th c.), and finally by the structuralist school of today.

0 Oče slovenske skladnje je seveda Adam Bohorič s 64 stranmi *Skladnje*¹ v svojih Zimskih uricah 1584. Bohoričeva skladnja, ki se teoretično kot del vede o jeziku pri Bohoriču nič ne utemeljuje, obsega skladnjo imena (1—9), glagolov (9—52), deležnikov (52—53), prislovov (53—55), veznikov (55—58), predlogov (58), medmetov (58—59) ter skladenjsko razčlemba očenaša (60—64).

Kot bomo videli, je splošni uvod k tej skladnji dal 1715 Hipolit, precej razširjenega pa ima Pohlin (1768, 126—127): »Skladnja je skladanje nekaterih ali tudi vseh besednih vrst, iz katerih nastane popolno razumevanje govorečega. Govor pa je popoln tedaj, ko ta vrsta besed dobi popolno razumnost.« Pohlin govori še o nujnosti povedka v taki enoti (pač stavku), pove, da je lahko iz ene same besed (npr. *geh* 'pojdi'), medtem ko se mu nepopolni zdi tip *Lublanske semejn*, ker da pri tem ne vemo, kam poved (Rede) meri.

¹ Ta del Bohoričeve slovnice ima, kot znano, posebno straničenje, označeno do 59. strani, čemur sledi 5 strani skladenjske skušnje očenaša, pri nas navajamo kar s str. 60—64. Kadar bi bilo dvomno, za katere strani gre, se te strani posebej označujemo s S 51—59 (Kolaričev zgled); neostraničeni del skladnje označujemo s SD.

Pri Bohoriču v bistvu ne gre za skladnjo stavka,² ampak za skladnjo besednih zvez, kar zlasti očitno kaže skladdenjski preizkus očenaša.³

1 Pri imenih (pravila 1—9) navaja naslednje sklade: 1. samostalnik s pridevnikom, 2. samostalnik + oziralni stavek, 3. samostalnik s samostalnikom, 4. primerniški sklad, 5. presežniški sklad, 6. količinski sklad, 7. pridevniški sklad (pravila 7—10), 8. rodilniški sklad, 9. povedkovniški sklad in 10. pristavčni sklad. — Pri Hipolitu in v celovški izdaji je enako, le razčlemba očenaša je odpadla. Pohl in 1768 pa najprej razpravlja o členih, nato o predvidljivosti spola pri samostalnikih, druženju samostalnikov in pridevnikov; besedne vrste s skladdenjskega stališča obravnava po zaporedju imena, zaimki, glagoli, predlogi, prislovi, medmeti in vezniki.

1.1 Pri skladu samostalnika s pridevnikom (1. pravilo) Bohorič govori o ujemanju pridevniške besede s samostalnikom: *Stonovit pèr-jatèl; s'fvojo nogo; K'sgublenimu blagu; kateriga je manunga. Cicerona*. Zadnja dva primera kažeta Bohoriča v odvisnosti od latinščine, saj bi bil sicer nastavil *čigava — Ciceronova*, svojilni pridevnik pa je seveda znan tudi iz Bohoričeve slovnice:⁴ *muj, tvoj, Svoj, nafh, vafh*. Tu bi bil sicer Bohorič lahko odkril prednost slovenščine pred latinščino, ki načeloma nima svojilnih pridevnikov za označevanje lastnine posameznika.

1.1.1 — V bistvu za ujemanje pridevniške besede s samostalnikom gre pri Bohoričevem 2. pravilu: *lift /.../, kateri; duh /.../, s'katerim* (tu ima tudi ujemanje med oseb. in poved. prid. v spolu, sklonu in številu). Tu je posebnost, utemeljena v jugovzhodnoslovenskem obsavskem in sploh štajerskem: oziralni zaimek brez *r* pri *kakou*. Naveden je še primer oziralnega pozajmljenja glavnega stavka v odvisniku (*Sem pèr redu k'njej prifhal, kateru je nar pèrvu*), pri čemer ne rabi danes pričakovanega *kar*⁵ (Bohorič bi bil tu seveda po vsej verjetnosti imel le *kaj*).

1.1.2 Takega pridevniškega ujemanja s samostalniško odnosnico ima Bohorič sicer še več pri likih (12—19). Pri sintezi *moja Eunuchus* za 'moja komedija Evnuh', kar je v bistvu še danes mogoče: *Gregorčičeva Paster / Soči / Človeka nikar*. Pri z ev g m i navaja prilastek ob eni sami priredni sestavini, čeprav se nanaša na dve različnega spola: *zhasht, inu tvoje jime, (tar tvoja hvala)*. Pri *silepsi* spet ujemanje po najbližji priredni sestavini: *Luno tår soesde katére fi ti fturill* (z napako /2/, da bi bilo prav

² O tej bi lahko govorili le, ko Bohorič razpravlja o zvezi, kakor bi ga danes imenovali, levega glagolskega samostalnika (po njegovo: imenovalnika pred osebni glagolom: 9—12, deloma 13) in glagola samega ter pri neosebni glagoli (47—52).

³ Vidi pa se to posebno tudi v tem, da starejša skladnja ne dela s pojmom stavčnega člena: nima torej subjekta, predikata, objekta ipd.: za osebek smo že videli, da je Bohoriču im. pred osebno glagolsko obliko, povedek mu je osebna ali neosebna glagolska oblika, predmet je tožilnik/rodilnik/dajalnik kot spremljevalec glagola, prislovna določila so Bohoriču ločilniki, določila trgovalnih glagolov in imena časa, mere, prostornosti, prostora, števila, pa seveda tudi čisti prislovi in morda še kaj.

⁴ 175: *Krajleu -a -vu* denominativ od *Krajl*; nima svojilnih pridevnikov v slovnicih spiskih besed, pač pa drugje navaja npr. *Shajrerou, po ozhini fhigi*.

⁵ Bohorič nima oziralnega *kar*, kot navaja J. Stabej (Bohorič II, 160): Bohoričev *kár* (85) je *kir*, le da se je (verjetno tiskarju, če ne Bohoriču) namesto krativca zapisal ostrivec na *a*. Ali so govori brez *-r* (—) v oziralnih zaimkih tega kdaj vendarle poznali? Prim. za moščanski govor *nikugra, nikumri...*, vendar samo pri nikalnem zaimku.

katera — zaradi dvojine), lahko pa se *katere* nanaša tudi na celotno priredno zvezo. Pri *prolep*si imamo ujemanje posamezne pridevniške besede v pristavku: *Sholnerji spet pridejo, leti, is Hispanie, leúni is Francie*, in si to razlaga z opustitvijo istega povedka. Tudi primer za *sinekdoho* je tak, le da pridevniški polstavčni: *sholdner vshe skusi veliko mujo, na vudih stèrgan*, z zanimivo rodilniško besedno zvezo kot drugo možnostjo: *stèrganih vudov*. In tako se to nadaljuje še pri *antiptozi*: *Mejstu, kóteru vam poftávim, je vashe* (stavčni prilastek), pa *pejfnam dajem dolg biti kriva* (prilastek je nedoločniška zveza) in naprej postavljen prilastek *Katere je njemu veffela od dejla (oli sa volo dejla) Sama Sidoniska Dido shivala (oli spredla)*, kar bi se sicer dalo razlagati tudi kot vzročni pridevniški polstavek. Imamo tudi prilastkovno zvezo z zvalnikom kot pristavkom k izpuščenemu ogovornemu *ti* kot jedru: *Vèrsi is roke oroshje, moia kry* (za: *Ti, moja kri, vrzi . . .*). Pri *enalagi* ima še enkrat oziralniški prilastek: *Lahku se je s'ofemi, skoterimi je okuli hodil, s'glihal*. Pri *evokaciji* omenimo še drug primer za ujemalno zvezo dveh samostalniških besed: *Iest Virgilius*, pa *Mi Bosi*, pa spet pridevniški polstavčni prilastek k izpuščeni odnosnici: *s'dobruto obdan, hudo hvalo dajesh* (namreč *ti*).

Pravo bogastvo torej, četudi si ga je treba šele sestaviti tako raztresenega.

1.1.1—2 *Hipolit* je (177) — kot omenjeno — Skladnji dodal splošni uvod. V njem pravi, da se slovenska skladnja (ali »tvorbe besednih vrst«) »prilikuje latinščini, nemščini in italijanščini«. Prilagajanje pridevniške besede samostalniški izrecno imenuje ujemanje (*concordantia*) v spolu, številu in sklonu. Drugega ni dosti spreminjal, le naglas je pogosto zaznamoval: *Ciceróna*, *s'fvójo nogó, blagú, kokóu, takóva* (Bohorič vse brez naglasa). Morfem 3. pridev. stopnje mu je *nar*, ne *NER*: *NAR hudóbnifhi* (Bohorič *nar nekasanišhi*), izpustil je primer s Platonom. Bohoričev primer *nar bogatishhi na njivah oli od njiv* (5) je izpustil (prim. B.: Est Germanifmus); prav je zamenjal *spumnez h minuzhiga s spumliv mineózhiga*. Pri delilnem in skupnostnem rodilniku je dodal primeroma *mej Pridigarjih/Pridigarmi* pravilno *mej pridigarji* (z oznako »vulgo«). Tudi kaj drugega je poravnal: *spodobèn* zamenjal s *podóbèn*, *doftojn* z *vmétalèn*, je *smota* s *firóta*; izpustil je tipa *bolán na ozhéh* in *lep od brona*, dodal pa k *Adrifke shlahte* še *turshkiga saróda* z opozorilom »brez predloga«. Opustil je primer *modesta vultum*, pa *Letukaj bo kunshti potreba*, tudi Bohoričevo *Appositio*.

Celovski jezuiti⁶ so se ravnali po Hipolitu, tudi glede naglaševanja. Hipolita so nekaj spreminjali v skladu s svojim oblikoglasjem, npr. *Kaku* namesto *kakóu*. Pač pa so po Bohoriču spet vzpostavili *Quid hominis? Kaj je zhlovéka* in tip *Obilu golufie*, pa še *kúliku vuzhenejshhi* namesto Hipolito-

⁶ V članku Zu Cod. Slav. 8 der Bayrischen Staatsbibliothek (Arcticae horulae II, Trofenik 1971, 140—143) Josefa Hahna beremo: »Prava podlaga Cod. slav. 8, namreč Hipolitova slovnica, torej nikakor ni bila upoštevana, ker razen bibliografskih pomag. zlasti knjiga sama v Münchenu ne obstaja. Tako še naprej ostaja nerešeno, koliko gre pri Cod. slav. 8 za obdelavo in iz katerega vira je črpala. Enostaven prepis že zaradi obsega ne bi mogel biti. Po F. Simoniču (Slovenska bibliografija I, Ljubljana 1903—1905, str. 148) ima Hipolitova obdelava v 8° 224 str., medtem ko ima rokopis v istem formatu samo 149 popisanih; z druge strani predpostavlja pisarjevo lepopisje brez napak predlogo, vendar pri Simoniču spet manjka vsak namig na kako 1755 izšlo slovnico. Če bi bilo tako, da bi se münchenski kodeks opiral na doslej neznano 3. izdajo, ki bi bila do Hipolita v razmerju kot le-ta do Bohoriča. Nadaljnje raziskave okoliščin za pojasnitev njegove zgodovine nastanka, bi bila lahko za slovenistiko kar

vega *kúlikur*. Na splošno so iz Bohoriča črtali več kot Hipolit, katerega so sicer imeli za osnovo svoje prireditve,⁷ razen seveda v slovarju na koncu knjige, ki so ga uredili po pomenskih poljih: 1. Od teh nebiefs uoj elementou, 2. Od tiga zhaafa ali zaita, nuj lethna zaita, 3. Ti dni v' nedeli, 4. Ti mefenzi, 5. Ti prasnizhi v'leti . . .

Pohlín (1768, 152—156) uvodoma govori o ujemanju pridevnikov s samostalnikom v sklonu, številu in spolu (*en dobr Ozha*; »na kje ste ve dve bile? bi bilo napačno odgovoriti s *sma bile*«; prav: *smo bile*). Pohlín že daje prednost svoj. prid. pred enakim rod.: *Dobruta tega Gospuda* → *Gospudova dobruta*; opozarja na možno slovensko imensko razvezavo nemških zloženk (imenuje jih dvojne besede): *Hausvater* → *hishne Ozha*, /.../ → *zirkoovna strèha*; opravi na hitro (pa prav) z ujemanjem pri števniki, češ: vsi samostalniki ob njih so v roditelju, izjema so le števniki za *edn, dva, tri, shtirje*. Tudi nedoločne števnike že ima: *Malu dobreh, vezh hudeh, kolku dnarjov?*; opozarja že na števniku ustrezní sklon povedkovega določila: *Toku je tolkajn veliku stu nadolfhneh otrok mogli pokonzhaneh biti*. Ves čas jemlje tudi kot normalno, da se pridevniške besede rabijo še samostalniško: *ta je ti tu predalla* (127), *kajpak de, ta mlade, inu ta stare, uffe more umreti*; *Kedu bode enimu ptujemu sabstojn tlako dellal?, fa tu moje, inu tvoje se uffe pravda; mi smo ti nashi* (124); *Malu dobreh, vezh hudeh* (154).

1.1.2 V 3. pravilu — zveze samostalnika s samostalnikom — Bohorič predstavlja samostalniški prilastek v roditelju:⁸ *lubesan domovine*,

zanimiva. Sledi zato vsebinsko kazalo (naslovi z velikimi črkami) rokopisa. Ta nima uvoda, ampak se začena kar s slovničnim besedilom.«

Če od J. Hahna navedena naslova primerjamo s Hipolitovim, ugotovimo veliko ujemanje, tako rekoč popolno pa, če jih primerjamo z onimi v izdaji 1758. Cod. Slav. 8 je skoraj gotovo nastal tako, da je nekdo adaptiral Hipolitovo izdajo, pri čemer pa je črtal tudi več stvari, ki jih Hipolit ni, veliko redkeje pa je sam kaj še vzel iz Bohoriča, kar je bil Hipolit izpustil. Iz Hipolita je, kot slišimo, črtal tudi uvod, zato, ker je nameraval napraviti svojega. To se je res zgodilo v Celovski izdaji, ki pa je prinesla tudi slovnični del v nemščini kot razpravnem jeziku. Cod. Slav. 8 ima 149 str. in obsega samo slovnico, skoraj natančno toliko strani (146) pa ima tudi slovnični del celovške izdaje. — Torej ne obstaja tiskana verzija Zimskih uric razen Hipolitove v latinščini, temveč je rokopisna priredba le-te, ki se je res dala izpisati kaligrafsko, ko je nekdo z ustreznimi zaznambami (verjetno v Hipolitov primerek) tako rekoč zlahka ustvaril predlogo brez napake. — Takó prirejeno besedilo bi bil nato nekdo prevedel v nemščino. Zanimivo je še, da je ta rokopisna prireditev Bohoričeve slovnice prišla v bavarsko knjižnico »iz avguštinskega kanoniškega samostana Polling /Chorherrenstift/«. Ali bi bil imel ta rokopis v rokah M. Pohlín, in tako on sam 1768 res ne bi bil videl pravega Bohoriča, ampak le »neko staro slovnico«?

⁷ Značilno je, da ga v uvodu sploh ne omenjajo, pač pa se hvalijo (pisec uvoda) s tem, da dajejo veliko na naglas: »Za lažje razumevanje pronunciacije ali izgovora (kar je prva in najodličnejša stvar pri kakem jeziku) bo bralec našel tudi v tem delu poleg pouka o vsakem naglasu, na podlagi katerega je treba besede izgovarjati kratko ali dolgo, označene /še/ besede, kar je najboljšé, česar si je mogoče želeti od kake slovnice.« (3. stran Predgovora naklonjenemu bralcu.) — Ker je prikaz Celovške izdaje Bohoriča napovedal Erik Prunč za Simpozij slovenskega jezika, literature in kulture 1984, se tu v nadaljnjem podrobneje ne ukvarjamo s to izdajo, temveč povemo le najpotrebnejše. V glavnem pa je mogoče reči, da celovski popravki niso kaj dosti pomembni.

⁸ Opazil je ta latinizem že Kolarič: *Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae*, /.../, AH II. Teil, 1971, 29—82, kjer Bohoričovo skladnjo obravnava na straneh 73—81. Tam omenja, da Bohorič ne obravnava skladnje stavka (73), da ne pozna zaimka *čigav* (n. s.); drugo iz te razprave bomo navajali sproti, po potrebi: tu naj le ugotovimo, da Kolarič Bohoričovo skladnjo v glavnem le ekscerpira, le malo razlaga.

polfhtèr sludia — tj. izpredmetni in svojilni roditelj. (Prvega bi bil moral seveda navesti z *od* pri besedi *ljubezen*, vendar je bil latinizem tu tako močan, da se ta napaka vleče vse do Prešerna (*ljubezen domovine*), čeprav jo je bil neposredno pred tem popravil že Metelko.)⁹ V bistvu za isto gre v naslednjih primerih: *V malu modrufti*, *Obilu golufie* — kolikor ni tu prvi izraz kolikostnik. Drugje (str. 9, sicer pri pristavku) navaja še en roditelj: *blagu smote*; in v bistvu spadajo sem še trije primeri (iz 5 in 6): *nifzhe od/is zhlovekou*, *Eden is mej letih dvejh*, *Obeden od tihistih*.

1.1.3 V 4. in 5. pravilu Bohorič prikazuje vezniška oz. predložna sredstva pri stopnjah pridevnikov. Pri primerniku: *Slatu je neorejdnifhi* /tj. 'manj vredno', *kakòr zhednoft/od frebra*. V sorazmernostnih zvezah uporablja tudi oziralne zaimke (*kulikur vuzhnefhi*. *S'tem s'vèksho mujo vzuhi*), vendar ne zmeraj (*Tuliko vèkshi greh*, *kuliku je vèkshi ta kir grefshi*). Omenimo še besedno zvezo s primernikom; *veliku majn dobrih*, *niftèr bulfhi*, *kar malu bulfhi*, *veliku krat vèkshi*. Bohorič tu seveda nima te zavesti, ampak le prevaja ustrezno latinsko gradivo.

Pri presežniku beleži odnosna predloga *mej* in *ismej*: *narvuzhenefhi mej Gèrkmi/Gèrki/is mej Gèrkih/Gerkou*, pri istorečnih pa *zhes*: *zhes vse beffednike beffednik*. Latinsko zvezo presežnika z *multo* prevaja z *viffoku* + osnovnik (*viffoku lub*), glede na število pa je neustrezno prevedel *Moderatissimus qifq.*, namreč z *ofi nar s'mafnifhi*.

Omenimo še, da ima (pri 6. pravilu) zvezo imenovalnika + samostalniške besede za predlogom, pri čemer je prvi posamostaljeni primernik: *stari/hi ali vèkshi mej dvema ali is dvejju* oz. *mej Prédigarjih/Predigarmi* (pri čemer je oblika *Prédigarjih* najverjetneje napačna, nastala zato, ker je pač obravnaval roditeljike — delne in skupne). Takih roditeljiki so sicer znani iz kajkavščine.

1.1.3.1 Tudi Pohlin ima kot 4. in 5. točko obravnavo stopnjevanja (kar je pač tudi dokaz, da je poznal Bohoriča, vsaj v tistem »avguštinskem« izvlečku), vendar je tu vse zelo zmedeno: npr. da se primerniki povezujejo z *bel*, *koker*, *zhes*, *zhe*, *veliku*, *vezh*. Primeri: *Mojster more vezh snati koker fant* (*fant* = *Bursche*); *Zhes dalej, lubshe*; *Zhe vogatejshe, skopejshe*; *Veliku hujshe kakor Nero*. Vidi se, da je stopnje opazoval tudi pri glagolu, mešal pa je tudi stopenjsko zvezo (*hujshe koker Nero*) z zvezo s primernikom (*Zhes dalej, lubshe*). Podobno je tudi pri presežniku, kjer kot povezovala navaja predloge *med*, *mejd*, *is*, *od*, *v'*: *Nartabulshè v'sholi*; *Narvogatejshe med usemi*; *Ta narjesizhnejshe mej shename*. (Vse str. 135.)

1.2 Pri pridevniških zvezah (naslovljeno: pridevniki obilnosti, dajalnik podobnosti, tožilnik po sinekdohi) ima Bohorič obdelano vezljivost. Najprej (7. pravilo) govori o roditeljnih zvezah: želje — *shelán dobizhka/novine*; *znanja* — *vmétèlàn vojfkovanja*, *spumnezh minuzhiga*,¹⁰ *kriv tatvine*, *zhift od hudobe* (mišljeno 'prost hudobe'). Predvsem zaradi vezljivosti v latinskih zgledih se mu mešajo/pridružujejo še drugi skloni: *kriv na tatvini*; *poftèn vdjanju*; *bogat na shivini*, *Bogat na saftopu* (Metelko: *bogat z*). — Za dajalniška dopolnila (8. pravilo) navaja pridevnik *sveft pèrjatelju*, *spodobèn gospudu*, *doftojn k'leti rezhi* (namesto *za*). Navaja (kot že pri ro-

⁹ Opaža jo tudi Kolarič (74), Metelko 1825 (248): *lubezen Boga*.

¹⁰ Kar dve tvorbi na *-èč* iz dovršnega glagola, kar danes poznamo le pri reči (*rekoč*), a je po pomenu na *-ši* oz. del. stanja na *-i*: *spomnivši se minulega*. Hipolit (181) podal s *spumliv mineózhiga*; enako v 1758.

dilniku *krivez* /.../ *tatvine/na tatvini*) tudi samostalniško jedro: *pèrjatel Ze-farju*. — Za latinsko tožilniško vezavo (9. pravilo) navaja slovensko »rodilniško«: *Mur je bël na sobeh* (tožilniško bi bilo *bel v zobe*). — Ločilniške zveze (10. pravilo) so se mu seveda morale čisto razbiti: *trudèn od škàrbi oz. sa voljo škàrbi* bi še šlo, dodal pa je še *pred škàrbjo*. Sledilo je še *bolan na ozheh*, poleg »pravilnih« *dvej kroni is shlahtniga kamejnja, tår is slata oz. lep od brona ali savoljo brona; vreden hvale* bi bil glede slovenščine prav pri rodilniku. Kadar mu je v slovenščini zmanjkalo latinske odnosnice, je šlo v slovenščini za eksocentrične rodilnike tipa *Fradig ferzá* (pri rodilniku za lat. *Fideus animi*) ali *fyrifke shlahte* (pri ločilniku za *natione Syrus*). Za to je šlo tudi v (11. pravilu: *Obrazci hvale in graje*): *Dékliza zhedne fhalti/zhedniga obrasa/od lepe ftalti*. V primeru *zhedna na ftalti* je šlo seveda za »ločilnik«, za tožilnik pa bi bil spet lahko navedel *čedna v obraz*, namesto da je za latinsko *Puella, modesta vultum* zapisal le, da »se ta vzorec ne rabi pri Slovanih«.

Zanimivo je razpravljanje (kot bi rekli danes) o povedkovniku: *je potreba kunfhti; letú se mora, inu je potreba sturiti*; malo čudno: *pèrpraula kar je k'osdraulenu rani potreba* (če ne misli: *kar je rani potrebno za ozdraavljenje*); *potreba je hitenja oli podvisanja* pa je čisto po latinsko (pravilo 12).

1.3 To je o imenskih zvezah vse. Iz oblikoslovnega dela Uric bi bilo treba navesti vsaj še *kuliku teshi* pri primerniku (str. 74), *vselej edèn* za 'po eden' (r. t.), *kuliku v'kup/vselej* (str. 75), *en krat* (r. t.), pri *ftar* pa rodilnik (*leta fstar*) in tožilniško zvezo *dvej léti/tri léta fstar oz. pet lét fstar* (r. t.); pri prislovu *dolgu* spet tožilnik (*tri nozhi/pét lét dolgu*) in samostalniške zveze *dveju let/treh lét fstaruft* (75). Pri zaimkih *en v'fakoteri* (86), *en nafhih* (92).

1.2—3 Pohlín, nenaslovljeno, na istem mestu obravnava vezavnost pridevniških besed, pri čemer izhaja iz oznake vrst ustreznih pridevnikov, kar je napredek. Tako za rodilniško vezavne pridevnike pravi (135), da so to »pridevniki želje, zadovoljstva, krivde, potrebe, zanikanja i. p.«, pa še tisti, ki so enaki glagolu s tako vezavo; navaja *poln, sèt, lazhen, shellán, Nauredn, Umetelne, dejleshne, Spomliv, kriv, potrebn*. — Za dajalniške spet opozarja na enakost z ustrežno glagolsko vezavo: *shkodliv, svest, podoben, lub, perjetne, perjasn, sovrashne/sovrash, potrebnu*. — Za tožilniške je napačno mislil, da ga ima skoraj vsak pridevnik: *Na svojo dolshnust posablen; Eno moshno dnarjov dolshan; Ti zherni samurzi so beli na sobeh* — so vsi njegovi primeri. Tu je bil Pohlín zelo površen. — Pri tej vezavi se spet sklicuje na ustrezne izraze (*bolan, bled, gluh*), npr. *Od jefe bolan*, kar pa je vse odvisno od predloga. — Pri orodniških dopolnilih je popolnoma odpovedal, saj navaja le dve enostavni povedi, pa nič od tega ni pravo: *S njim v'red poredn; Pod nusam smerkov*.

2 Tudi Bohoričeva skladnja glagola (str. 9—53) je v bistvu vezljivostna. Najprej (9—10) govori o levi vezljivosti, in sicer o t. i. vršilcu ali nosilcu (»imenovalnik pred osebnim glagolom«) ter o zvalniku in v zvezi z obojim o likih (sinteza, zevgma, silepsa, prolepsa, sinekdoha, antiptoza, enalaga, evokacija), nato (19—31) pa o desni: tožilniški, rodilniški, rodilniško-tožilniški, dajalniški, o zvezah z *biti* namesto z *imeti*, o dvojnih tožilniških, o ločilniških (s čimer dejansko prehaja na okolnosti vzroka in načina), pa

o glagolih zavračanja ipd. vse do izvora glagolskega dejanja v trpniških skladih. Za tem (31—46) sledi razpravljanje o skladnji nedoločnika, gerundijev, namenilnikov, glagolov trgovanja, časovnih, mernih in razsežnostnih zvez, pa krajevnih in s števniki. Sledijo neosebni glagoli (46—52) ter deležniki (52—53).

2.1 V prisojevalnem skladu Bohoriču mesto osebka (oz. prvega delovalnika) zaseda le samostalniški zaimek (*jeft, ti, on*), pač pa v temu sledečih opombah mesto prvega delovalnika zasedajo tudi samostalniki (*nefrezha, Ceffar tår Franski Krajl*), nedoločniški sklad (*sveftu kunfhti se vuzhiti*) ter odvisnik (*kèr so od Dunaiskiga rupanja odgnani*). Pripredno zloženima osebkovima edninskima samostalnikoma v povedku pripisuje 3. os. množine oz. dvojine (*se spravio/fe spravita*), torej z delnim zapostavljanjem dvojine zaradi latinščine. — Zanimiva je razlaga nedoločniškega sklada s samostalnikom *ovk* oz. odvisnikom: *kadar fe en vuzhi*, kar je v bistvu podstava za nedoločniški sklad. — Za osebne zaimke kot neničte osebke že poudarja, da se rabijo ob poudarjenosti (*Ti mi dafh k'Bogou misi fefti*) ali pa ob protistavi (*Ieft dejm da je: Ti pak, pravifh, da nej*). Torej prav temeljito. (Str. 9—10.)

2.1.1 Marsikaj tega je seveda še pri vezniku. V oblikoslovju: *ni jeft ni ti* (165); *Nikar jeft tamazh ti* (r. t.); nekaj pa v skladnji: vezalno (*Augustus inu Trajanus, fta bilá dobra tar modra vjuda* (55); *da ga bog inu Bogijnje, konzhajte* (57)). Še več pa je tega med liki: pri sintezi — *En dejl, jejdi na miso poftavljajo* (12—13). (Mi bi se danes ravnali po jedru samostalniške zveze: *en del ljudi postavlja*.) Za isto gre v primeru *Når vekfhi dejl so od Kojnikov v'flufs pójeni* (13). V primeru *bog inu Bogijnje* gre za zvalniški pristavek k poničenemu *vi*, pa še je zveza čudna.

2.1.2 Za splošno množinsko tretjo osebo povedka (*pravio, Dejo, Govore*) pravilno predvideva osebek *ludje* (13) in enako dobro razvezuje brezosebno *déshi z dèsh gre* (po naše enodelnost v dvodelnosti), in sicer tudi za latinske ločilniške zveze tipa *Pluit fangvine (Deshi krj)*, kar se v slovenščini da razumeti bodisi imenovalniško ali tožilniško. Zanimivo je, da tipa *gre k'vèzheri* ne ponazarja z *večeri se* (lat. *Advesperascit*) ali z *dela se večer* (13), čeprav ima za *Diefscit* tudi *fe dani* (in *dan gori gre*).

2.1.3 Zapletene stvari navaja pri zevgmí, kjer ponazarja ujemanje edninskih osebkovih samostalnikov z množinskim povedkom: *zhaft inu tooje jime, tår tvoja hvala vfelej oftanejo*; ob pridevniški besedi za samostalnik srednjega spola prim. še *letukaj njegovu oroshje, letukaj so njegova kula bilá*; enako: *le kaj on od straha, jeft pak od smeha doli nesim padèl*, le da gre tu za zevgmo osebe. pri silepsi najdemo še *Hifha, shena, otroci so najdeni (zhes ozhino voljo)*; *sholderji inu Kapitan vojfkujo* (ta dva primera se glede ujemanja da razlagati tudi drugače), *Ti inu brat se lipu glihate* (spet zane-marjanje dvojine), čeprav pri evokaciji 3 (18—19) opozarja na dvojino ob *oba*: *sva obá resharena* nasproti latinskemu v množini), in celo *Quirinus s'bratom Remom, fta prauo rekla* (15: danes *le K. je z bratom Remom* oz. *z bratom Remom je Kvirin...*), dvojina le v obliki *Z bratom Remom sva*, tj. *Jaz, Kvirin, in brat Rem*). Pri enalagi je po lat. tovrstna zveza *Lubih kregi je lubesni ponoulenje*, tj. ujemanje pomožnika po edinskem številu povedkovega določila namesto po množinskem osebkoma (danes bi tu rabili *so*, ker nam povedkovo določilo določa vez le, če je needninsko (*To mesto so Brežice*), kar ima sicer tudi Bohorič: *Vus Folk so Benezhani jimnenovani*). Vsekakor je nadvse zanimiva ugotovitev pri evokaciji, da se v zvezah osebnega

zaimka in imena (*Iest Virgilius*) povedek ujema z zaimkom (*berem*). Bohorič govori s stališča povedka (pri tem pa ima obliko *berem* lapsusno za 2. osebo), pač pa zelo prav ugotavlja, da bi bil *Virgilius* tu 3. osebe — kar imamo za samostalnike izrečno spet rečeno menda šele v njihovih delih.

Bohorič ima (18) že ujemanje s poničenim jedrom v osebkku: *s'dobruto obdan, hudo hvalo daješh*. Ničti pomožnik ima pri antiptozii: *nih majhinu na zhifli, oli v'boju, oli h'boju fêrzhna muzh*.

2.1.4 Če bi vse to preuredili, bi pri Bohoriču dobili naslednje tipe (za simbole in krajšave gl. J. Toporišič, Nova slovenska skladnja, 1982, 486—488; l. i. = lastno ime):

Pretvorbe k temu:

(1) Sam. b. → Glag	(1) Glag → Sam ∧ Glag
(2) Nedol. § → Glag	(2) Nedol. § → Sam
(3) § → Glag	(3) ∅ → Sam
(4) ∅ → Glag	
(5) Glag	
(6) Sam ∧ Sam (∧ Sam) → Glag _{dv.(mn.)} , pri čemer so posebni tipi:	
— Sam _{ed.} ∧ Sam _{ed.} → Glag _{mn./dv.}	
— Sam _{ed.} → Glag _{mn.}	
— Sam _{ed.} ∧ Sam _{ed.} ∧ Sam _{ed.} → Glag _{mn.}	
— Sam zaim ₃ ∧ Sam zaim ₁ → Glag ₁	
— Sam _{ed.m} ∧ Sam _{ed.z} ∧ Sam _{mn.m} → Glag _{mn.}	
— Sam _{mn.} ∧ Sam _{ed.} → Glag _{mn.}	
Sam _{3/z} Sam → Glag _{dv}	
Sam _{m1/Sam2} → Glag _{ed.}	
— Sam _{ed.skup} → Glag _{mn.}	
— Sam zaim _{1/Sam l.i.} → Glag ₁	
— ∅ ₂ → Glag ₂	

2.1.5 Nekako v okviru zveze levi imenovalnik + glagol obravnava Bohorič tudi zvalniški sklad, takoj za prisojevalno zvezo (str. 10—11): *Ti Rimlán, gledaj, da s'ladajnom folk regirafh* (v lat. samo *Romane*). Zvalnik torej povezuje z osebo. To nas opozarja na dejstvo, da imajo vprašalni stavki tipa *Kam greš* izpuščen osebek in še zvalnik (*Ti, Tone, kam...*). Za primer *O vi Tovarišhi she poprej nam nej nefrezha nesnana* pripominja, da zvalniku manjka povedek (po njegovem seveda glagol), torej nemara: *O vi tovariši, poslušajte, še poprej...* Pri ogovornem *is'hajaj eden is nashih kofti* pa napačno misli, da je *eden* nekako vezljiv z 2. osebo, ko se povedek v resnici ujema s *ti* (tj. *ti kot eden iz naših*), kolikor ne gremo na to, da imamo tu želnliški sklad za 3. osebo.

2.1.6 V 3. pravilu (11) v bistvu navaja povedkov prilastek: *fpi shihar (Dormit securus), pijem Tafzhz, Gre spat pres vezherje (It cubitum incenatus)*. Takoj nato pa v posebnem, 4. pravilu govori o ujemanju povedkovega določila z osebkkom (*Nafhe Roké so vitezhe*) oziroma sploh o ujemanju (*Nafhe roke verujo, kar vidijo; Marinji* (pač za *Marinje*) *je hudu*), medtem ko ni našel primera za *Pauci Quippe boni (Redki, a seveda dobri)*. Pri tem ni zmeraj zelo jasno, kaj je levi (osebkov) in kaj drugi (povedkov) imenovalnik ali njegov ustreznik: *Nej Bogatftou veliku jimeti; tamazh majhiniga prov vshivati* (povedkov je *bogastvo*, osebkov pa nedoločniški sklad, pri

čemer Bohorič izpostavlja enačaj med *oшивati* in *oшивanje*). Primer *majhiniga* je pač prvi za t. i. navezovalni tožilnik, enak rodilniku, in sicer celo pri samostalniku srednjega spola.

Via facti je poleg glagola *biti* tu med pomožnike uvrščen tudi *imenovati* se: *letú se bujl (ali veliku vezh) jimenuje mordrija kokèr vojkovanje*, ob čemer je opozorilo na drugačno vezljivost ob povedkovniku *ime: Meni je jime Pomponius*, ni pa tvornega primera s tožilniškim povedkovim določilom, namreč *Imenujejo me Pomponija* (v. im. *Pomponius*).

2.1—6 Hipolit je v ustreznem delu skladnje izločil primere z nedoločniškim skladom in odvisnikom kot osebkoma in 1758 mu je v tem sledila, le da je opustila tudi tip *is'hajaj, eden is nashih kofiti, is nashih kofiti*, kar je bil Hipolit (185) premenil v *is'hája èn, mafzhuváviz, is nashih kofiti*. Hipolit je zavrgel tudi primer *Marinji*... in naslednjo točko, kjer Bohorič za slovenščino ni navedel primera, 1757 pa točko s *Quirinus*, nato iz antiptoze tri zadnje odstavke (*versi is roke oroshje, moja kry in Bofh od breje shivine odganjal*, česar pri Bohoriču nismo obravnavali, ker ne spada na ustrezno mesto), pa še *Nih majhinu na zhipli*, medtem ko je 1758 zavrgla vso antiptozo in obe nadaljnji figuri (analogo, evokacijo). Hipolit je od analoge zavrgel le *Lahku se je s'vfemi, skotermi*. Tu so bili torej Korošci odločnejši; koliko upravičeno, bi se videlo po tem, če bi bilo opuščeno samo ponavljanje že obravnavanih izrazov.

Pohlin (141—144) tukaj izhaja iz trditve, da mora imeti vsak glagol (mišljena je osebna glagolska oblika) »vidno ali skrivno« imenovalniški samostalnik: *Jest lubem Boga; Pisalli bomo*. Mesto imenovalnika da lahko zavzema tudi nedoločnik ali stavek: *Upat stury zukat, Uffakemu upat ni dobru*. S »stavek« je morda mislil na primer kot *Zhe si sdrav, je dobru*. V nadaljnjem pa obravnava glagole z imenovalnikom, rodilnikom, dajalnikom itd., tj. kot bi rekli danes, z desnimi skloni: *Ti stari so sami svoja bolefn; Pokaj mene tatvine dolfshish; Dam tebi ta dar; Uffi dobri duhovi hvallejo Boga; Ti bosh od mene lublen; Te buqve so is posebno mujo skupiflofhene bile*. Seveda so vmes tudi nevezavni primeri.

Pohlin (141—142), kot opozorjeno, meni, da so vsi stavki dvodelni (kot bi rekli danes). Ali mu velja »skrivni« levi imenovalnik tudi za primere kot *Snežilo je* (v njem iščemo pobudo za osebo in število povedka), je vprašanje. To bi bil tip, ki od 16. stol. sem ni tako redek: *On o je res, da sem takrat*... (po nemškem *Es ist wahr, dass ich damals*...), toda prim. še danes tip *To je res, da se nisem ustrašil, toda*... Sicer pa ima Pohlin le primere ob glagolih *biti, imenovati* (*Ti se shimen, bosh pak Cefas imenuvan; Tu mejstu, katiru se klizhe Najm*), *postati* (*Ti stari gratajo dvakrat otrozi*), *ostati* (*Ostanem en ponifhne hlapez*). Pač tudi iz Bohoriča ima povedkov prilastek: *On tesh, trefl vinu pye*. Tu (141—142) torej hkrati prikazuje oba imenovalnika ob glagolu.

Metelkova glagolska skladnja dela že s stavčnimi členi (223—226, 229—230).

2.2 Desna neimenovalniška vezljivost je Bohoriču najprej predmetna (po tradiciji imenovana seveda stranskosklonska), nato še drugačna (19—30).

2.2.1 Najprej si oglejmo sklonsko vezljivost.

2.2.1.1 Na prvem mestu je tožilniška vezava. Navedeni so tožilniki za glagoli *hvali* (vel.), *orji*, *pijem*. Navaja tudi primere z notranjim predmetom (*fem fhkodo fturil*, *Mafo dërshati*) in prikazana je pasivizacija (*fedaj tretji svet se shive*; *zhe vezh se pijo vodé*), opozorjeno pa je tudi na nevezavne glagole: *S'rezho* (= s srečo) *red obstoji tår pade savupajnje*.

Tožilniške predmete ima tudi pri drugih sklonih, bodisi da to omenja ali ne. Ne omenja: *svojga seta hudiga djanja dolshi*; *toshish zhes nemarshino*; *zhem te lih t. greha obtoshiti*; *Sëm na leto rezh s'mislil*; *spomifli na rezh*; *Opomenil na ftaro përsasën*; *sa ta dolg opominjen*; *Sëm mejnil tebe teifte rizhi opomeniti*; *se smilim zhes leto sheno*; *fo klagovali oli oplakali gmajn gfarlikoft* — vse pri roditeljski vezavi, ker se je z roditeljskim to vezalo v latinščini. — Tudi pri dajalniški in drugi vezavi navaja še tožilniško: *Blagu frezhi savupati*; *obnori naf*; *Ieft ti vero dërshim*; *toifto krivizo [...]* *zhem tèrpeti*; *iskashi*, *velikiga Achilla* (kar je pov. določilo); *jimam ozhéta doma*; *Vuzhim tebe kunshti*; *fëm finu navadël*; *Ieft ti fuknjo oblezhem*; *Te përspravim ob denarje*; *Gonio od jasli zhmërle*, *leno shivino*; *Vinu nuzam*; *obhajam (oli dopërnúsham) flushbo*; *Ladajnje jima*; *Iem kruh*; *Se sanesti na drusiga pomuzh*; *bom vuzhen Grammatiko*; *dam tebi denarje*. Pasiviziranih primerov tu nismo navajali.

Tu je Bohorič res bolj ali manj slepo sledil latinski slovnici, je pa v latinščini iste kategorije v veliki večini prevajal, kakor je zahtevala slovenska jezikovna struktura. Pač ni imel časa (če bi bil skladno pisal šele v Wittenbergu), da bi bil enakšne stvari, ko je enkrat našel slovenske ustreznike latinskim vezavam, naknadno zbral vse na enem mestu, kakor smo v kratkem času lahko storili tukaj. Razlike do latinščine je odkrito priznaval, na kar tudi sam opozarja v uvodu slovnice, češ da jih ni ne skrival ali da bi bil gradivo silil v enakost po latinščini. Od predložne vezave navaja *zhes toshish*, *Sëm smiflil na*, *spomifli na*, *Opomenil na*, *opominjen sa*, *se smilim zhes*, *përspravim ob*, *se sanesti na*, sicer pa so večkrat navedeni tožilniki ob še kakem predmetu, nekaj jih je ob pomožnikih posebne vrste, še nekaj navadnih, vse veliko zapleteno, da bi bilo moglo biti že tedaj dobro rešeno. Sicer pa še danes (ali ne več v primeri z Metelkom) slovenske slovnice nimajo klasificirane tožilniške vezave. Kateri glagoli so tožilniški? Tisti, ki jih dejanje zajame globinsko, v jedro, ne pa površinsko?¹¹ — Podobno kot pri tožilniški vezavi bo pač tudi pri ostalosklonski: vsaj izhodiščni primeri naj bi bili tiste sklonske vrste, naslednji pa spet le po latinski slovnici ter iz kritičnega prevoda Bohoričevega.

¹¹ Prim. Metelko 1825, 241: »Vsi tvorni glagoli zahtevajo tožilnik, s čimer je označeno razmerje trpečega predmeta; izvzeti so primeri, ko se tožilnik zamenja z roditeljskim (§ 61—63) ali dajalnikom (§ 66).« V § 61 misli na izroditeljski njega namesto starega tožilnika *i*, v § 62 ima navezni tožilnik (*imamo lep vert, pa sem še lepšega videl*), v § 63 pa navaja roditeljske predmete namesto tožilniških v zanikanih stavkih (*ne smem vode piti*), pri povratnih glagolih (*bati se Boga*), ob glagolih, ki že imajo osebni tožilnik (*tatoine ga dolže*), če se glagoli bližajo neprehodnim, tj. glagoli teženja, stremljenja, stanja zavesti (*zdravja upamo*, *kruha stradam*) in za kolikostniki (*vina nabrat*). V § 66 navaja trpeči predmet: *podvreči čemu*, *nagajati komu*, *dati 'pustiti'*. — Že Pohlil (1768, 143) ima: »Predmet v tožilniku ima vsak tvorni /morda bi bilo boljše reči dejavni, tako že zgoraj pri Metelku/ glagol.« Tudi za marsikateri netvorno-netrpn glagol je Metelko navajal tožilnik (n. m.): *perst jo je serbel /ve perst jo je zeblo; zeblo jo je; skerbi me*. Opozarja, da je »se pri povratnikih pravzaprav tožilnik osebe«: *veseliti se*.

2.2.1.2 Rodilniški glagoli: *se tatvine dolshan (oli kriv) daje; svojga seta hudiga djanja dolshi; me dolshish v'raglivofti, oli nemarshine; zhem te lih tigaištiga greha obtoshiti; spomnish rezhi; te je stare prijásni opoménil; Opominjen /.../ sa volo letiga dolgá; tebe od teifte rizhi opomeniti oz. tebe tejfte rizhi opomeniti/tigaištiga opomeniti.* Ni pa Bohorič navedel **se smilim te shene*, ampak le *zhes leto sheno*; prav tako ni uganil zveze (zaradi latinškega vzorca) *Sèm shalosten zhesa*. — Pri dajalniku so rodilniški primeri *Ieft se tige fliffam, oli, te rezhi, se fliffam; Sèm vuzheneshi od njega, oli koker, on; krivizo, kotére se ti bojish; vuzhim tebe kunshiti; Gonio od jafli; Mojga vuka v'shivam; sèm shiv mleka/òd mleka; fem shiv kruha; Virgilius bode od mene brán/Virgilius se od mene bere; od mene se je vidil (kot varianta k meni se je vidil); se vuzhim Grammatike.*

Glagoli z brezpredložnim rodilnikom so dokaj običajni, izjema so glagoli *spomislí, opoménil, v'shivam*. Predložni je ali sumljiv (*od teifte rizhi opomeniti*), ali pa je prislovnodoločilni: *sa volo letiga dolga* (ta ni nujno); *vuzheneshi od njega; Gonio od jafli; bode bran/se bere od mene; od mene se je vidil*. Tu ima za marsikaj gotovo spet zaslugo latinščina ali tudi nemščina. Bohorič kot kategorijo z rodilniško vezavo navaja glagole obtoževanja, sicer pa opozarja na drugačno vezavo pri Slovanih: *Toshish zhes nemarshino*.¹² Samo s primeri je potrdil rodilnik za glagoli spomnjenja: *fem se spomnil lete rizhi ipd.* Seveda vsi rodilniki niso vezavni: *Gonio od jafli; obprimeniški z od; vršilski pri trpnem skladu.* Latinizem je pač *živ mleka/kruha*.

2.2.1.3 Dajalniški predmet Bohorič navaja ob naslednjih glagolih: *Pregleda, savupati, pèrstopim, naprej postaviti (= 'predpostavljati'), sad stavi, prishèl h'pomuzhi, s'mankalu, supèrstal, derшим, pruti pojti, pride meni h'dobizhku/je muj dobizhek; oblezhem; nuzam (Vinu nuzam), se je vidil meni, dam, pèrvolim.* Sicer se pa seveda meša z mestnikom ipd.: *Letu se na njem/njim tadla; si pèr svetovajnju/v'svetu — Vinu nuzam; h' pomuzhi je prislovno določilo.*

Pri pravih dajalnikih je komaj kaj posebnega: prim. še danes *spregledati komu*. — V celem: dajalnike pripisuje glagolom (*s*)*pregledati* 'odpustiti', *zavupati*, dodeljevanja, sestavljenim (*perstopiti, naprej postaviti, zad staviti, biti per/v*), namere (*prihi h pomuči*), pomožnim (*prihi h dobičku*).

2.2.1.4 Mestniške oblike je pripisoval: tožilniku z *na*: *na vudih ftèrgan; dajalniku z v in k, na, pèr: majhinu na zhisli, oli v'boju oli h'boju, ferzhna muzh (17); v'velikih rezhéh (18); Sèm vferzi shalosten (23); Letu se na njemu oli na njim tadla (24); ti si pèr svetovajnju/v'svetu (24).*

2.2.1.5 Ločilnik je načeloma podan z orodnikom, Boh. pa ga ima za to, kar smo zapisali v oklepaju za ustreznimi primeri: *s'pregledajnem, oli s' shonajnem se pèrjатели obdàrshé (daj.); bo pitan (debel), oli se pita fkusi [pajnje (tož.)/s' spanjem (daj.); vojskovanje (oli kreg) je s'veliko hitroftjo depèrnessenu (tož.); se napolnijo s'tarim vinom, tàr bilpretom (predlog z ustreznim sklonom); bom s'mezhom vdarjen (s predlogom).* Sicer pa s tožilnikom:

¹² Pohlín (1768, 142) opozarja, da se z rodilnikom vežejo zlasti glagoli pogrešanja (*niman starshov, manka dnarjov, kruha stradash, (tebe) krvi žeja*); poleg tega navaja glagole dotika: *se dile dotikam, primem, perjemam >ali 'ja dilo<*. Metelko ga navaja za primere, ko nadomestča tožilnik (gl. opombo 11). — Glede rodilniške vezave pri Metelku gl. opombo 11.

fkusi spajnje, ob denarje, Vinu, flushbo; Ladanje, kruh, na pomuzh. Rodilnik: od jafli; Mojga vuka; mleka, kruha, od mene.

2.2.1.1—5 Hipolit je pri skladu s tožilniškim samostalnikom izpustil nekaj primerov: *sem fhkodo sturil; Mafo dèrshati; govoriti* za lat. *facere verba*; *Obnoriti* za *dare verba* (in enako je v 1758), pri dajalniku pa vse od *obnori* naprej (25—26), le da je to iz dveh odstavkov združil v zadnji odstavek. Bohoričevo *Ieft ti vero dèrshim oz. toifto krivizo, katero se ti bojifh, zhem jeft tèrpeti* je spremenil v *jeft tebi vjero dèrshim oz. toifto krivizo, katere se ti bojifh, zhem jeft terpjéti*; in 1758 mu je v tem sledila, le da je spustila tudi Hipolitov *ti fi pèr svetoájnju*. — Iz 5. pravila je Hipolit izpustil samo *Bo opáfan s'nevrednim shelesom*, 1758 pa tudi prvi dve opombi, tj. *Da bi teifte rezhi pred mano naskrival /.../* (lat. *Ea ne me celet*) in *Ieft ti fukno/te s'fuknjo oblezhem*, 1758 tudi pri glagolih odvrácanja (*gonio od jafli*) kakor tudi *Vinu nuzam*, kar je bil Hipolit pustil. 1758 je izpustila tudi tisto o deponentnikih, saj z njimi v slovenščini res ni bilo kaj početi.

Pohlin je v obravnavi desne vezljivosti na videz zelo skromen, poleg tega, da ne loči vezave od primika. Tako za roditeljske desne zveze pravi le, da ga imajo »mnogi glagoli« (142), en primer za to pa je pridevniški (tj. povedkovniški): *Ta mladenzh je nagle smerte umerl; Ta fant je enega dobrega upanja*. Kar Pohlina nasproti tradiciji odlikuje, je, da navaja pomenske kategorije za posamezne sklonske vezave. Za roditeljske navaja kategorijo »manjkanja« (*nimam, manka, stradash, fheja*) in »dotika« (*se datikam, primem, derfhim, perjemam*), z opozorilom na tožilniško zvezo z *za*. — K dajalniškim glagolom prišteva tiste, »ki pomenijo darilo, zaslugo, pomoč, ukaz, željo, odpor, korist ali škodo« in »mnoge sestavljene kot *tebi perstopem*«. ¹³ Za tožilniške pravi le, da ima ta sklon »lahko vsak tvorni glagol«. Vpliv Bohoriča vidim v primeru *Ti bosh od mene Gramatiko zuzhen* (za pomen 'jaz te učim slovnico'). Ločilniško obliko je imel Pohlin kot značilno »za skoraj vse glagole trpnega pomena« (tj. za trpniske oblike): *Turki so od Kraynzov v'tek/v'wejh fagnani bili; Smert mosha od shene lozhe; Pojdite prezh od mene vi prekleti; Od Ozhefa, inu Matere ufeli*. V listi navaja glagole *Prejmem, ufamem, odpellem, odjidem, smaknem, sderfhim, kupem, shlishem* »in več drugih«. Pri orodniku (144) se mešata še roditeljski in tožilniški.

2.2.2 Nedoločniki se po B. (31—33) rabijo za glagoli »zaznavanja ali hotenja« (»sensum aut voluntatem«), npr. *shelim priti*, za pridevniki (*Lajshé/fhi je rezhi, kakòr sturiti*), za biti in glagoli poimenovanja (*Cato je rajfhi hotel biti brumèn kakòr le taku jimenovan*) — kar pa je v bistvu nedoločnik za hotenjskim glagolom (namesto nedoločniškega sklada odvisnik: Bohorič *Ti hozhefh jimenovan biti vojfhzhák* = 'da te imenuje vojščak'). Tipični latinski sklad tožilnika z nedoločnikom: *upanje jimam, da nasha priasèn nepotrebuje prizh* — še nekako bi šlo: *Upam priti še o pravem času*; še manj pa je bilo tak nedoločnik (*effe*) pri nas mogoče izpustiti: *katere rezhi bom od tebe saftopèl, teifte bom, sa cilu refnizhne dèrshal*. — Seveda na podlagi latinščine (gerundiji) je Bohorič čisto posebej obravnaval še druge nedoločnike: *vmetalni pejti* ali *petja* (33: prim. *sposobni peti*); nedoločnik za latinski ger. na *-dum* (*Nam je zhuti z varianto se jima zhuti 'je treba'*) seveda spada

¹³ Metelko (1825, 245): »označuje cilj dejanja«, sicer pa v glavnem le našteva glagole s to vezavo.

med nedoločnike prve skupine (za naklonskimi glagoli); h glagolom učenja (potencialnim) spada neobravnani primer *se vuzhe hudu delati* (34), kamor gre še *nepremorem plazhati* (35).

Kaj reči k temu? Manjka seveda polnost ponazoril za razne vrste naklonskih glagolov. Manjka tudi nedoločnik za glagoli zaznavanja (tip *Videl sem jih iti*).¹⁴ Ni navedeno velevanje (tip *Takoj vstati* ipd.), marsikaj pa je vendarle: zaznavanje, hotenje (z opozorilom na grško kategorijo *ωψακρητικά*, za povedkovniki ocene (*lažje je priti*), za izražanje možnosti vse do *učiti se*, o nedoločniku kot osebkju pa gl. zgoraj. Prim. še *kuhati sem jeft najet* (36) za *h'kuhajnju*.

2.2.2.1 Pohlina tega poglavja nima; v 1715 in 1758 je kot pri Bohoriču.¹⁵

2.2.3 Naslednje poglavje je o glagolnikih (gerundijih: 33–35). Bohorič jih navaja pri gerundijih na *-di* seveda v roditelju (*sa vuka vojlio, vmetalni petja*), kar naj bi bilo »pravilnejše« od *peti*; pri gerundiju na *-dum* v dajalniku (*k'gledanju grada* — slovensko bi bilo za *gledanje*), z opozorilom na — kot bi danes rekli — stavčno varianto (*da ogledam*) in nedoločniško-namenilniško (*ogledati*), medtem ko gerundij na *-do* podaja z orodnikom (*s'nifhtèr delajnjem* — pretvorba: *kadar se nifhtèr ne dela/kadar nifhtèr nedelajo; s'nuzajnjem* — pretvorba *kadar se nuza, s'sagovarjanjem/s'atoshenjem* (kjer pa ima tudi tožilniške oblike: *fkusi sagovarjanje/satoshejnje*, ter s pripombo, da se nepredložno to komaj še rabi, (35)). Še nekaj ostanka: pri ger. na *-dum* sklad za potrebnost (necessitas): *Nam je zhuti/se jima zhuti* — oboje opis z naklonskim glagolom; pri ger. na *-do* primer *nepremorem plazhati* (za *non sum soluendo*) in *dabi prijatelom frezho molil, fèm spet domov prihèl* (*gratia salutandi amicos*) — namesto *frezho molit* tudi *dobru sdal*. (Za *non sum solvendo* so pozneje našli *Nisem v stanu plačati* (im *Stande sein*), za drugo je Prešeren rabil tudi nedoločniško konstrukcijo (*ne ljubi bit napoti v obupu strap je pil*.)

Z ene strani je zanimivo, da ima za glagolnik tudi tvorjenke ne na *-n/-tje* (*vuk*), z druge, da so mu tiste na *-nje* tudi iz dovršnih glagolih (*zatoženje*). Ne Pohlina ne Metelko nimata ustreznega poglavja.

¹⁴ Za zveze nedoločnika za glagoli zaznavanja je Skravec (CF 1914, 2d, 3b–c, Junaštvo in zvestoba) zapisal: »Tudi zveze: *sva videla moleti, sem slišal moža govoriti, smo videli ležati, videli smo gornje stolbe že goret* za moje uho nimajo kaj domačega glasu. Sicer je Miklošič v svoji sintaksi navel nekoliko primerov brez graje /.../ je goriško *jo je storil jokati* očiten italijanizem /.../ za »verba des wahrnehmens« ima primere iz naše slovenščine /.../: *videl sem ga bežati* ich sah ihn laufen /.../ (2d). — »Navedena mesta so v Dalmatini taka: »*inu bodo vidili prideoč sinu tiga človeka v'oblakih tiga neba; jest vidim ludi hodeoč, kakor bi drevje vidil; inu dva njegova jogra sta njega slišala govorečiga* /.../ nigdar ni participij nadomeščen z infinitivom«, (3b–c). — »*jo vidili tu Truplu inu tiga Leva pèr Truplu ftojezh; Sekire je vidio blifkajozh; tedaj bodo ony videli Synu tiga zhlovèka prideozh v oblaki*« (6 d). — »/U/ho bi nam imelo še vedno reči, da ti infinitivi ne zvene po naše, da so in ostanejo germanizmi.« (7 d) — Na Mostecu in tam okoli pa je tak nedoločnik vendar živ.

¹⁵ Rabo nedoločnikov je določil dovolj natančno Metelko (1825, 255–256): »Če je glagol odvisen od katerega drugega, stoji kot predmet dejanja v nedoločniku«; nima pa imenovanih kategorij, temveč navaja le primere: *ne morem spati, ne sme /.../ priti, nočem hvaliti, imam povedati, ga ne /.../ videti, nemam kaj poročiti, bo preveč nesti, je težko nesti, je nekaj lepega videti, nam je veliko trpeti*. Za zveze *bom/sem* + deležnik na *-l* meni, da so možne, ker je *je* le pomožni glagol. V resnici je tako, da je deležnik na *-l* predikativ, ne glagol, tip *nam je trpeti* pa je možen zato, ker je izpuščen predikativ.

2.2.4 Pri namenilniku (36) navaja le sklad najet /.../ h'bijenju oz. najet kuhati. Prav bi bilo namesto po nemščini *k* rabiti slovensko za (za *kuhanje/kuhati*). Namenilnika ob glagolih premikanja (*eo aratum = grem orat*) pa v skladnji ni odkril (v oblikoslovju 100: *delat, pisat, lubit*). S primeroma *se lahko vidi*¹⁶ oz. *se tefhku veruje* za *Facilis visū* oz. *difficile creditu* je seveda podal le dva primera za povedkovnik; bliže latinskemu neosebniemu skladu bi bilo *je lahko videti, je težko verjeti*, vendar je Bohorič odkril samo prvo možnost.

2.2.5 Gotovo po ustreznem izročilu sledi poglavje o trgovalnih glagolih: *predal sa dnarje; Nepredam drashifhi, kakòr drugi, lahkač tudi bulfhi kup; kaku dragu; sa kuliku* (to s tožilnikom) z odgovorom *sa veliku/malu/ništèr/en lafs; vijfoku dèrshim/fhazam/fhtimam; sa malu dèrshim; sa dobru jimam; letulikajn nemaram*. Poleg drugega še: *sa shleht 'poceni', sa pul/duojizo, s ponazoritvijo Samohvalna modrust, se nejma sa veliku fhtimati* ter s primerom za *valeo*: *Mina vajljá deset Franskih Cron*, kjer ni uganil, da je v slovenščini količinski izraz v tožilniku in da je rodilniški del le posebna pretvorba ob kolikostniku (prim. *mina velja tri francoske krone*).

Sicer je Bohorič tu večkrat omenjal tožilnik. Večina primerov podaja pri-slovno določilo mere, neke vrste sredstva zamene je prvi primer.

2.2.6 Za časovne zveze (38—39) je Bohorič takoj ugotovil tožilnik in mestnik: *Vnedni/V'nih dnejh* (to drugo mu je ločilnik); opazil je tudi zvezo s časovnim samostalnikom v rodilniku za kolikostnikom: *tuliku lejt*. Za tožilnik meni, da se rabi za pomen trajanja (zato *Vnedni* ni ravno primerno na prvem mestu); poleg tega navaja *letè starofti* (»dva rodilnika«), *v'kratkih dnejh* (to je rok), pomen očitno odvisen od pridevnika (prim. *one dni*). Namesto zveze glavnega števnik + štetega navaja samo ustrezni vrstilni števnik: *letu je tretje létu* (prim. sedaj, *Hiš je pet — Ta hiša je od dosedanjih peta*). To poglavje bi bil očitno moral deliti tako, da bi tu obravnaval le čisto časovnost (*one dni*), drugo pa v poglavju, ki govori o merah in razsežnostih (*mensurae et spacia*).

2.2.7 Za prostranostne zveze (*spacia*, 40—41) je Bohorič navajal tožilniške: (*sa*) *en dan hoda, veliku korazheu narasèn, devetdeffet myl* — kar je vse prav. Neprav. *zilu kardelu nej vijifhi hokèr ena stopinja* (im. nam. tož.), *je bil pet stopijn inu tri firtelnov postave (firtelnov po stopijn)*.

2.2.7.1 To ima lepo povedano Pohl (1768, 148): »Besede za mere, čas, vrsto, težo, razdaljo se vežejo s 4. sklonom: *Posavske must je eno uro od Lublane*; tako še: *derfhy en veder, ... vela shtire petize, /.../ kupi sa tri sovde kruha, Koku delezh je v'Krayn? tri ure*. Na istem mestu obravnava tudi »pri-

¹⁶ Namenilnik ima kar dobro obdelan Metelko (1825, 257): za glagoli premikanja: *idem... pošljem, peljam*. Navaja dovršnike in nedovršnike: *grem kupit, pride učit*. — Skrabec, znano, dopušča namenilnik samo pri enih nedovršnih glagolih. Tako je prvotno tudi na Mostecu: *grém spát, žèt -- ne môrem zaspát, grém požét*. CF, 1894, 12 b—c: »namenilnik trajnih glagolov z ' : *brát, pèč, budit*; CF 1890, 12 b: »Zdaj pišemo *prideš sodit* in mislimo, da je *sodit* supinum. Mogoče, ali gotovo to ni. Supinum, ki se od kratkega infinitiva dobro loči, imajo le nekateri glagoli, ki bi se morali navajati v slovnica. Vsi so imperfektivni in ne sestavljeni, v sestavi z gube supinum.« Navaja: I 1. *krâst*, 2. *grîst*, 3. *tépst*, 4. *pèč*, 5. *žèt*, 6. *drèt*— 7. *pît*; III. 1. *štèt*, 2. *scát*, 3. *stât*; IV. imperf. glagoli, ki imajo v sed. í na zadnjem zlogu: *učit* (*grem pokósit* krat. nedol.); V. 2. *orát*, 3. *brát*, 4. *daját*. — Po mojem je to za knjižni jezik preozkoskrčno stališče. SSKJ (prim. glagolske sheme v I) greši, ko v tem v precejšnji meri sledi Skrabcu (češ da so namenilniki dovršnih glagolov enaki kratkemu nedoločniku).

slove mere ali števila« s sledečim roditeljskim: *Dvanajst bošhèh jogrov; Malu pamete, veliku srezhe; Nezh ni dobrega vezh shlishat.* In še pred tem »časovno mero in trajanje časa na vprašanje *kđaj ali kako dolgo*«: *Tu lejtju je umerl, En dan ima on odloh.*

2.2.8 Pri prostorskih oznakah (41–44) Bohorič loči mestovne (in loco), kmestovne (ad locum), odmestovne (de loco) in pomestovne (per locum):

M: *Na plazu prebiva, fèm v'(Mestu/i) Rimu/i/Kartagini/delphu/doma, Sèm na gaju/Njivi, leshi na semlji, fva /.../ v'sholdi/u'vojki ter doma vkup bila;*

K: *je pejlal v'Italijo; pridem v'mejftu; pujdemo k'shejnim afrom; v'lezhem v'rim; k'Meffani/v'Meffano; Grem domov/na dom/na gaj;*

O: *vlezhem is mejfta, is Italie shenem, s'shenem is Italie, je is Chartagine prihel, pridem od doma/is gaja, fe od semlje vsdigne;*

P: *letod fkus vlezhem/potujem, kod fkus/v'prek pujdefh, lasi po tleh/semlji.*

To je tako dobro napravljeno, da ni kaj dodati, kakor se lahko prepričamo npr. iz SK J, SS 1976/84. Morda pogrešamo še jasno izvedeno vprašalno vrsto: *kje, kam, od kod, kod*; samo zadnja vrsta je tu res izkazana, v oblikoslovnem delu (154–155) je razdelitev četverna: in loco — *kej*, ad locum — *quō*, versus locum — *kam(oj)*, de loco — *od kod*, per locum \emptyset .¹⁷

2.2.9 Pri skladnji števnika je posebnost *vfelej enimu sholdnerju* namesto *vsakemu*, čeprav navaja tudi *v'akimu fuffeb*; prav navedeno še *le /.../dal, defet slatih/ftu taushent/dva lifta*, prej *fo dani defet slati*. Na splošno je opazil, da so Slovani tu samosvoji nasproti latinščini. (Str. 44–45.)

Pri vrstilnih števniki (45–46) Bohorič navaja le varianto *vfelej, na tretji dan oz. na v'faki tretji dan rad pride*, tj. za prislovnim določilom roka. (Prim. Metelko 1825, 240: *vè dveh dneih je končal* 'innerhalb, binnen'.) Važna se zdi pripomba, da vrstilne števnike rabimo »kot druge pridevnike« (45), kar je pač namig na njihovo pridevniško naravo.

2.2.9.1 Hipolit je izpustil *ftu taushent in dva lista*.

2.3 Spet obširneje je poglavje o neosebnih glagolih, trpnih (46) in tvornih (46–52).¹⁸

2.3.1 Za trpnost navaja primer *Od vas fe je gardu fturilu* (factum est a vobis) — *od vas* je seveda odvisnostni prevod po a *vobis* (slovensko morda *To se je grdo napravilo*, vendar to ni neosebno) — in opozarja na primer *Urše Plut: fe bere Virgilium* (pesnika sklanja citatno!), češ da je prav le *fe bere Virgilius*.

2.3.2 T v o r n i neosebni glagoli (46–52).

¹⁷ Zanimivo je, da ni domestovnih primerov, npr. *spremljati do Loke*. Metelko ima tako razbito po posameznih predlogih (1825, 247–256), npr. 251) v: na vprašanje *kam, v kaj noter, kđaj s tož.*: *vè roko datè, vè nedeljo*; na vprašanje *kje, v čem, v katerem času*: *vè mestè, vè dejanje, vè dveh nedeljah*; 248) iz: *Ljubljane*; 247) *čez: čez zid skočiti; skozi: skozè mesto jezditè*.

¹⁸ Kolarič (AH II, 80) pravi za ta del samo: »Tu se navajajo različni glagoli (samo pravi neosebni glagoli ne!) v 3. osebi (navadno s *se*), večinoma v ednini, ki imajo v danem primeru neosebno rabo in neosebni splošnoveljavni pomen (je, flifhi, *doftoji* S 46), nuza /.../. — Pravi neosebni glagoli so pri Bohoriču vendarle bili omenjeni pri liku sinteza (13): *dèshì, garmi, Trejka, fe dani* — poleg brezosebne rabe sicer osebnih glagolov: *gre k'nuzhi* in še kaj. Neosebna raba je pa to vendarle, prim. npr. *je zhas: Čas je bilo oditi*), pa tudi primeri kot *Vfelej je fhkodilu odlashati* (saj ima osebni škodim drugo vezljivost); isto je s tipi *sram biti* ipd.

2.3.2.1 Navaja najprej tiste, ki se v slovenščini vežejo z *dajalnikom* (v lat. z rod.): *Enimu dobrimu pastirju flifhi oli doftoji, shivino, briti, nikar odrejtj*; poleg teh dveh glagolov navaja ob istem nosilcu stanja v dajalniku še *nadleshi/veliku lesi na tejn*, pa *Gmajn mejftu* (Rejpublicae) *nuzā, da se dobre kunfhti ohrāne*. Za *nuzā* se navaja še varianta *je prid* (povedkovnik, 47). Napaka je, če se (48) trdi, da je *mene v mene se tiče* tožilnik. Seveda pa imajo lahko vsi ti glagoli stavčni osebek.

Ti neosebni glagolski izrazi se po Bohoriču dajo določiti z *veliku, preveliku, malu, kuliku*, kar je res: *Nam veliku nadleshi/na tim, lesi de fi ti v'Rimu*. Če se ne bi bil držal latinščine, bi bil tu Bohorič sploh lahko ugotovil, da se v slovenščini rabi predvsem dajalniški nosilec poteka. — Z dajalnikom je sicer pretiraval, ko je navajal tudi *veliku nadleshi, h'zhafti tār k'huali letiga mejfta, da se taku deje* (namesto *do časti*, v lat. *ad decus*, nem. *zum Ruhme*); enako je, če glagolu *bati se* pripisuje dajalniški samostalnik: *Nadleshi, de se jeft, febi tār vom bojim*, pri čemer sicer prav pripominja, da Slovani sklada »tožilnik pred nedoločnikom« nimajo. Drugi primeri so še: *Na letim meni veliku nadleshi, da te vidim* (kar je trdo po nemščini: es liegt mir viel daran), ter *Meni flifhi/doftoji/se spodobi, nikar krivizo sturiti*, kjer imamo sicer še en tip rabe nedoločnika (tipa *grdo je delati krivico*).

Dajalniški nosilec poteka/stanja v latinščini je tak v veliki večini tudi v slovenščini (49—50), npr. *se mi hozhe*, in tako še *se more/perpufti, je odpèrtu/ozhitsu, se pergodi, dopade* (pač po nemščini in napačno—slovensko *se dopade*), *je prid, nuzā, fhkodi, je dofti, je zhafts, je leshezhe, je kuplenu, se spodobi, je zhes/vezh/prebilo, je bulfhi/nuznihi/pridnihi*. Primer v besedilu k temu je en sam: *Vselej je fhkodilu odlashāti, pérpraulenim*. Zanimivo je opozorilo na nosilca v mestniku (po Bohoriču v rodilniku s predlogom) v *pèr vseh ftarih, se tu rífnizhnu vej*, danes morda za vse stare se ve (nekak ozir).

2.3.2.2 Tako so tudi glagoli, ki imajo v latinščini tožilniški samostalnik, v slovenščini z dajalniškim (50—51): *pomaga, se spodobi, se lushta, se mora* (če se zanj rabi je 'mora'): *Enimu principu je tèrpeti postavo, katero je on naredil, oli postavil* (proti *En Fursht mora tèrpeti postavo*). Ne gre za osebne glagole, če je samostalnik tudi levo od glagola (in torej tudi samostalnik na desni ni v dajalniku): *offert snafhi ali zira, frezho* (51).

2.3.2.3 S tožilnikom in rodilnikom res imamo primere kot *reva* (= 'greva') — *ga svoje starofti reva*, pa tudi *je fram*, ne pa morda tudi pri izrazih *se vtraga* (taedet) in gotovo ne pri *se smili*, kjer imamo *meni se smili tak človek*, v smislu 'usmili' pa *tega človeka* (im. + glag. + daj./rod.). Na im. + glag. + tož. je opozoril Bohorič pri *Eniga modriga laftna shara je, nisftèr, kar ga more Revati, sturiti* (52).

2.3.3 Na koncu je še pravilo za rabo nedoločnika ob neosebni izrazih: *je mora, se sazhne, je navada, se more, je mogozhe, se vidi, je goifhnu, onu ftoji, 'je' za 'spodobi se'*: *Mladih ludi ima grehov sram biti* (kjer imamo verjetno »živostni« rodilniški tožilnik).

2.3.1—5 Pred vprašanjem tretjosebnih glagolov (ali tretjosebne rabe sicer osebnih glagolov) se je našel tudi Pohlín (1768, 146—147). Iznajdljivo jo je rešil v dodatku, in sicer pod naslovoma O nemški besedici *man* in O nemškem *es*: »*Man* izražajo Kranjci s se trpnega /prav: splošnega/ pomena: *Se prave, se rezhe. Buh se ima lubiti* itd. Nemški *man* ob trpniku, sicer z nejasno utemeljitvijo te okoliščine, prav prevaja s trpnikom: *od bresdushneh*

bodo ti dobri, ti nadolhni nadlefhvani (= nadlegovani: kontaminacija *nadlega* × *nadležen*); bodo namesto so je seveda tradicionalni germanizem: *werden*. — Za es pravi, da se izraža s se pri »nosebnih glagolih«, primeri (*Taku se pergody, permire, Meni se sdy, vide*) pa se mu mešajo s splošnoosebnostjo (*Toku /.../ se prave, govory.*)¹⁹ — Ve tudi za es, ki se zamenjuje s 3. os. množine, vendar sam pri tem pri ponazarjanju rabi tudi osebek (*Pergodinski pisarji pravejo*); pa tudi za osebno proti nosebni rabi ve (*mene veffelly — jest se respesellim*) in pri tem opozarja na nenujno vzporednost med nemščino in slovenščino: *mich runderit es — jest se zhudem, ne meni ali mene se zhude*.²⁰

2.4 Poglavlje o deležnikih (52–53) obravnava deležje na -č (*Berejzh/Berozh Vergilia*) glede na vezavnost, pri čemer opozarja na ohranjeno vezavnost (*berem Vergilia*), ter latinski gerundiv (*diligendus*) podaja z *jima oli bo od Vfeh lublen*, kar ni prav: mislil je *jima biti o. v. l.* Sicer pa pri trpnem deležniku opozarja na »ločilniško« določilo *od vfeh*. Drug primer za deležje na -č je *beshejzh kregajnja/od kregajnja*. Brezpredložni roditelj je seveda latinizem (ločilnik). Absolutni ablativ z deležnikom (*Imperantè Maximiliano, Veneti...*) prevaja s časovno samostalniško zvezo sa *Cesarja Maximiliana: fo Benezhani...*, opozarjajoč, da obrazec z *bodozhi 'existente'* ni dovolj v rabi (prim. sh. *budući velikim naučnikom*). Z deležnikom pa sploh ni imel več nobene zveze slovenski prevod *potreba je hitejti* za lat. *opus est maturato*. — Čudno (pa glede na latinščino naravno) je, da Bohorič ni obravnaval opisnega deležnika na -l (ki ga ima sicer v posebni obliki pri deležniku v oblikoslovju: *kir je delal 'quod laboravit', kir bo delal 'laboraturus', ravno tako v nenormalni obliki bom delal za 'laborandus'*). Seveda tudi nima deležniških konstrukcij, kot si jih je (prim. opombo 14) iz Dalmatina izpisal Škrabec.²¹

¹⁹ Kje pa o njih govori Metelko? V bistvu bi bilo o njih treba govoriti, kakor hitro ni prisojevalne zveze, torej že pri nikalnih stavkih (§ 54, str. 240), »pri čemer nikalnica zastopa mesto nedoločnega osebkā: *ga né per nas, né čuda, kjer né postave — za eno petico se ne dobi dveh koz*. V § 57: *ve perst jo je serbelo; tip serbelo jo je* pri t. i. srednjiških (tj. ne tvornih ne trpnih) glagolih. Potem § 65: *ljubè se mè, hoče se mè, dremalo sè mè je, kam mè je itè, kako tè je ime — pri čemer pa tega ne loči od tipa zdi se mi, da*. V § 81 *ima bo neste, pèr vas je nekaj lepèga vidèlè, né ga več vidèlè, na tèm svetè nam je veliko tèrpetè, obupatè mè je skore, tukaj nam ne več prebitè*. — S tem, da se tretjeosebni glagoli (in izrazi) v slovnica h niso posebej obravnavali, je bil slovnični nauk osiromašen, problem sam pa močno potisnjen iz zavesti in pozornosti.

²⁰ Metelko (225) pravi: »Za nedoločni ali neznan subjekt Kranjec nima takega zaimka, kot je v nemščini es; zato rabi samo 3. os. ednine, in sicer v srednjem spolu: *grèmi, je grèmelo*.« Pri tem navaja tudi povedkovnik *lepo; revnemu pomagatè je lepo; kèdar je bilo čas; mu je bilo dolg čas*. »Pri né in ne bo si /Kranjec/ misli negacijo kot nedoločni osebek in v tem primeru določeni osebek, ki bi sicer stal v imenovalniku, pride v roditelj: *brata né bilo dočakatè, sestre né bilo doma, med njima ne bo prepira*.

²¹ Metelko (Deležniška konstrukcija, 231–232) loči deležijske tipe gole prislove (*kleče je delal, trepetaje ga je najdel, gredoč je opravil*) s pripombo, da izražajo istodobnost. Glede na priredno pretvorbena podstavo loči *po vèrtè grede je hruške pobiral* oz. *po vèrtè je hodil hruške pobiraje*. Pridevniške zveze so mu tipi *boleča rana* (češ da so nastali iz deležij), kritizira kot latinizem tip *Inè je videla dva angela vè belèm oblačilè sedeočā*, kjer namesto deležnika zahteva nedoločnik (*ve belèm oblačilè sedetè*). (To je Metelko mogel posneti po Pohlínu (1768, 146): »Namesto deležnika sedanjega časa se kar prav uporablja nedoločni čas« (tj. nedoločnik): *Jest sem njega*

3 Pri prislovu (53—55) najprej obravnava zveze z glagolom (tj. povedkom), češ da so mu podvržene (54); primeri so besednozvezni in prislovni: a) *Bodi pèr redi tukaj 'maturè'*, b) *grosovitu vpije*. Prislove obravnava ob »drugih besednih vrstah«, konkretno ob pridevniku: *En cilu neframen zhlovik*, pa tudi ob prislovu (ali prislovni imenski zvezi): *ta drugi dan potle, ta dan poprej, ta dan po Idus — kuliku nàr vezh*. Navedena je še varianta *mi smo pruti njemu fhli oz. mi smo mu pruti fhli*, ki kaže bližino prislovnega določila in dajalniškega predmeta.

Če vzamemo, da je Bohorič podal primere le za čas (*per redi*) in mero (*grosovitu, cilu*) ter natančnejše določitve dane okoliščine (*ta dan poprej, kuliku nàr vezh*), potem si je treba misliti, da naj bi si drugo bralec pobral iz oblikoslovnega dela (kjer so poleg prostorskih prislovov in »prislovov« navedene (154—157) vrste časovnih (sedanjostna, preteklostna, prihodnostna), količinske časa (*dvakrat, Tretizh, zheftu, fpet*) in zaporedja (*potle/r/ — sdajzi — poprej/pèro — h'pu/lednimu*) ter (*dajle, vezh*) — pod nazivi *quantitatis*, *intendendi*, *remittendi*, *diminuendi*), med vprašalnimi pa *Sakaj, kadaj* ipd. ter podobnostni s kazalnimi zaimki (*lihkaku, skorajtaku, nikar drugazhi, taku, tudi taku*); napačno je tu naveden tudi vprašalni *koku*, in tudi sicer smo primere prebrali, seveda pa šli tudi mimo členkov — zanikanja, zatrjevanja, kazanja, želenja, vzpodbujanja, dvoma itd.

3.1 Pohlin (1768, 148) ima časovne tipa kdaj (*Tu lejtu*), mere (*en dan*), s kolikostnikom (*Nezh dobrega, Shest verzhoov, Malu pamete, veliku srezhe*), in količine časa (*eno uro od Lublane*) ter mero (*derfhy en veder, fa tri sovde*).²²

4 Obširneje je spet obdelan veznik (55—58). Vezalni: *Augustus inu Trajanus /.../ dobra tår modra vjuda* mu povezujejo »enakšne (fimiles) sklone«. Zvezo stavkov ponazarja z »veznikom« *kumaj* in res veznikom *oli*: *Retki so dobri, kumaj jih je v'zhifli tulikajn, kuliku je vrat, v'mejfsti Thebe, oli kuli je strug bogatiga Nila*. Na vezniško vlogo ozir. zaimkov (spet jih po štajersko piše brez -r) ni opozoril; ali je *kuliku* proti *kuli* stilizem ali napaka, ne vem povedati. Ker so vsi ti vezniki pri 1. pravilu, mu gredo torej vezalni, ločni in po položaju pojasnjevalni (*komaj...*, čeprav gre tu za neko omejevalnost s členkom) v eno skupino. Res so mišljeni kot priredni (čeprav se ta pojem ne pojavlja), ker v drugem pravilu sledi le še obravnava veznika par excellence, namreč latinski veznik *ut*. Primeri so naslednji:

tekočega videl prav dobro povemo s sem njega videl težhi. — Metelko obravnava še deležke na -ši (*Vstavšè je šel ke svojimu očetu*), opozarja na slovenski ustreznik absolutnega ablativa (*kadar je govoril [eo eloquente] pridejo bratje*) ter povedkov prilastek (*brata kleččèga je sosed prosil, od mize izlevšemu pridejo bratje naproti*).

²² Vprašanje prislovov kot vezavnih jeder zvez Bohorič nima. To je jasno uredil Metelko (1825, 259); po njem so prislovi vezavni v naslednjih primerih: ko zastopajo skupne števnike kakor *malo, dosti (malo let, vsega dosti)* ali se rabijo kot predlogi (*bliz hiše*). Sicer pa je za skupne števnike ugotovil, da v neimenovalniku netožilniku ne vežejo: *veliko golobam, per veliko golobih*, in to je razširil tudi na *per pet gospodarjih*. Opozoril je tudi na dajalniško vezavo, ki da jo imajo prislovi po svoji pridevniški podstavi: *vam enako ravna*. Tu so se mu mešali tudi povedkovniki: *perjetno Bogú, mi je mogoče, dobro mi je*; za zadnja dva tipa je menil, da je dajalniška vezava posledica glagola. Teorijo vezavnosti prislovov natančneje obravnava moja Nova slovenska skladnja, 1982, 71—72.

- (1) ut: *velim da sturifh/da bi sturil*;
 (2) ut: *sdajci kokèr sem vidil, sem sdajzi poginil*;
 (3) quomodo: *Koku so Gerki, Trojanfku blagu inu v'fmiljenu Krajl/ev-ftou, okuli vèrgli*;
 (4) quàm: *koku je le on mozhnu divji*;
 (5) ut: *kakovu je djajnje, takova je frezha*;
 (6) ut: *da ga bog inu Bogijnje, konzhajte*;
 (7) ut: *Aku lih/najfi na mozhi majnka: taku vsaj dobra vojlja je hvale vredna*;

(8) quia: *se veselim, kir si sdrau postal*;

(9) ut: *me, opominafh da se s'fliffom vuzhim*;

(10) quod: *dokler, kadàr, da, satu, kir* itd. 'das/dieweil/nachdem'.

Zanimivost: (11) *Gospud je velil, de je shurifh* za 'das du es thueft'.

Podredja so torej: 1. predmetno ali vsebinsko (1), (9), (3); če bi bilo na ravni odvisnika tudi (11); 2. časovno — čim, brž ko (2); 3. oziralno (5); 4. dopustno (7); 5. vzročno (8); 6. časovno (10). Samostojne stavke uvajajo naslednjih vrst: (5) vprašalnega, (4) vzkličnega, (6) železnega (z napačnim velelnikom namesto s sedanjikom).

V oblikoslovju Bohorič navaja (164—166), ne da bi jih ločil od podrednih, naslednje vrste prirednih veznikov:

(1) vezalne: *jnu, tudi, htimu, kakor* (zadnji da je zbiralni (kolativni));

(2) ločne: *Ali, ni — ni*;

(3) obotavljalne: *zhemli — ali nikar, jeli, neli/ali ne*;

(4) protivne: *Ali, tamuzh, tako vsaj, Nikar jeft tamazh ti; samuzh*; med njimi sta dopustna *Akulih, Najfilih*;

(5) vzročne: *Sakaj, Dokler, potehmal, Aku (nikar)*;

(6) posledične: *Obtoraj, satu, obtu, satiga vojljo*;

(7) zaporedja: *zhesletú, potler, k'puflednimu*.

Sicer se navajajo še (8) pogojni (*teku dalezh, Aku nikar — 165*), potrjevalni (*govifhnu, rifnizhnu*) in dopolnjevalni (*Nú, vshe, tedaj, li : menili — tebili — 166*).

Podredni vezniki so izjemoma primešani prirednim, npr. *akulih, Najfi lih* pravilno pri protivnih, *Aku nikar* 'če ne' pri vzročnih oz. pogojnih, imenovanih tudi izvzemalni (tu je naveden tudi *Taku dalezh* 'quatenus', prav verjetno *kaku dalezh* 'kolikor'). — Zadnji dve skupini, npr. *Govifhnu — vshe*, so členki.

V bistvu je torej tako, da so v oblikoslovju podani predvsem priredni vezniki, v skladnji pa le nekateri izmed njih prikazani v ustreznih besednih zvezi, sicer pa bolj podredni vezniki. Danes imamo od prirednih veznikov med vezalnimi skupine (1) in (7), med ločnimi pa (2) in (3). Zanimivo je, da torej že Bohorič loči vzročnost in sklepalnost (oz. posledičnost) v okviru priredja. Tip *ne — ne* je postavljen med stopnjevalne; Bohorič žal nima tipa *ne samo — ampak tudi* (*non solum — sed etiam*).

4.1 Zelo značilno je, da je Hipolit pri vezniku izpustil ves del o pomenu podrednih veznikov *ut* ipd., in 1758 mu je v tem sledila. — Pohlin ima o tem zelo malo povedati. Trudil se je najti razliko med *temuzh* in *ampak* (pač pod Bohoričevim vplivom), toda je ni našel: »Vendar se v običajnem govorjenju na to ne gleda veliko, ker pri pisateljih najdemo brez razlike oboje.«²³

5 O predlogih (58) ima Bohorič v skladnji komaj kaj: *Grem k'Ozhetu*; opozarja na družljivost glagola s predlogom za ločilnik, ni pa navajal primerov za tožilnik. Opozoril je tudi na ponovljenost predpone s predlogom *accedo ad pedissequas*, menceč, da se Slovani zadovoljujejo z enim predlogom, najsi bo za glagolom ali pred njim. Ni pomislil na primere kot *Vstopim v hišo* ali *Odidem od očeta*. Sam je kasneje (priloga 4) analiziral *Neupelaj v'sku/hnjavo* in s sopomenkama *Pridi k'nam*. Sicer pa Bohorič sam opozarja na oblikoslovje, kjer (158—164) ima predloge prikazane po sklonski vezavi na podlagi latinščine (o tem glej mojo obravnavo Bohoričevega oblikoslovja).²⁴ Predloge ima v oblikoslovju vse ponazorjene s primeri; npr. *od Buga, pres njega, s'Bugom, skrivshi pred ozhetom* (za *skrivshi* sicer tu pravi, da je prislov), *vprizho seta, od volne, is hiše, sa kula, pred vratmi, pres/Rasèn mene, okuli frama* so navedeni pri latinskih predlogih, ki se vežejo z ablativom.

5.1 Pohlin (1768, 147) opozarja na vezavnost predlogov. Tu omenja edninski tožilnik moških samostalnikov enak imenovalniku (*En dobr duh je on is sabo v'hislo pernesl*). Ker je v oblikoslovju pisal narobe roditeljskih osebnih zaimkov, mora sedaj ta roditeljski posebej razlagati (*Na sdravje vas*).²⁵

6 Skladnja medmetov (58—59) je toliko znamenita, ker v precejšnji meri obravnava medmetno vezljivost, npr. *Ai, meni; ve, tvoji glavi; oh te sovrašne shlahte; o frezhnih kmetizhov*. Po moji teoriji je to povedkovniška raba, zadnja primera morda ne. Navadne medmete imamo v primeru *ô vi frezhni*, kjer gre za zvezo medmeta z zvalnikom. Ni se mu posrečilo dati primera z nedoločniškim polstavkom: *Taku vse rezhi skusi shafajnje, le v'hujshi, nasaj padejzoh (oli se svernejzoh) etc. priti*; šlo bi *Tako vse pokvariti*, ali s pravim medmetom: *Aj da se ena taka reč taku nemarnu dela*. — V oblikoslovju navaja še *čudo in vidish, vidish*; za občutek bolečine *ah, ah*; za smeh *ha ha ha*; za jok *ove*; utišanje *ff, ft*.

²³ Metelko v skladnji (1825, 235) opozarja le na običajno neuporabo členkovnega (bi rekli danes) sorazmernika vezniku *če*: *če nočeš ite, ostanè doma* (za nem. *wenn — so*, kar bi bilo po naše *če ne — pa/potem*), sicer opozarja na svojo oblikoslovno obravnavo veznikov (162—167), kjer pa tudi ni delitve na priredne in podredne. Podrobneje si oglejmo le prvega, tj. *i, ine, (i)no*: prvi da se pojavlja le na začetku stavka (*i kaj te je*), kar je medmet ali členek, sicer pa navaja samo besedno zvezo (*oče ino sin*), ne tudi stavčno. Od zanimivosti omenimo oziralni da (*veliko jih je, da ga ne poznajo*), in tip *ne vem, če je že pèršel*. Tu govori tudi o členu.

²⁴ J. Toporišič, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, 20. SSJLK ZP, 1984. 189—222.

²⁵ Metelko pri predlogih v skladnji (232—233) opozarja na dvojne (*iz za hiše*), sicer pa še pri primerih opozarja na *od* ali *mem* (*večji od/mem mene*), v oblikoslovju (143—144) loči ločljive (pravi predlogi) in neločljive (predpone), v skladnji (247—256) pa jih obravnava s stališča vezave, pravi pa, da »skoraj zmeraj z določnim ozirom na glagole«. Najprej so na vrsti tožilniško vezavni (*čez, skoz*), roditeljski (*do, od, iz prez, prék*) in vsi, ki so iz samostalnikov ali prislovovali ali sestavljeni, npr. *verh, okole, spred, nato*; sledijo dajalniški, mestniški, tožilniško-mestniški, tožilniško-oročniški, tožilniško-dajalniški (*zoper*), roditeljsko-oročniški (*s/ze 'de' cum'*), tožilniško-roditeljsko-oročniški (*za*) in im.-rod.-tož.-mest. (*po*). Imenovalniško rabo mu nakazujejo primeri kot *po trije*. Po je sicer navajal že v skupini tož.-mest. V tipu *po trije* je Bajcu (Besedotvorje slovenskega jezika IV, Predlogi in predpone) *po* prislov (10) (prim. tudi že Slovenska slovnica 1956, 2.2: *po štirje v vrsti*), Toporišič pa to razlaga z izpustom: *po načinu* ali *po skupinah trije in trije*.

6.1 To zadnje je izdaja 1758 opustila, ker pač ni bilo jasno. Pohlin (1768, 148) ima podobne primere z dopolnilom v daj., tož., zval., im., rod.: očitno je delal po Bohoriču, ki ima npr. o *frezhnih kmetizhou*, kar je Pohlin v skladu s svojim odnosom do nemeščanov spremenil v *O teh faroblenih kmetezhov!*. Ima pa tudi tožilniško dopolnilo, ki ga Bohorič nima (O mene narezčno!).²⁶

7 Postavlja se še vprašanje besednega reda. Posebno je bila prilika za take pripombe pri samostalniški zvezi s pridevnikom, npr. pri skladenjski razčlembi očenaša: *Ozha nash = Pater nofter* proti *Tvoje jime*, kar je Bohorič(?) spremenil v *Tuum nomen*, medtem ko ima v oblikoslovju *nomen tuum*, vendar tudi tam ničesar ne pripominja. Postavljanja pridevniške besede v latinščini na levo je pri Bohoriču še več: kakor da je videl v stavi prid. + sam. normalo (prim. še npr. *Da nostrum quotidianum panem — danes panem nostrum quotidianum da nobis hodie : daj nam danes naš vsakdanji kruh*). — Pri primerjavi slovanskih očenašev (36—39) ima pridevnike zastavljene: *Ozha nash, jimé tvoje, krajlestou tvoje, volja tvoja, kruh nash v'fakdajnji, dulge nash, dilshnikom nashim*. Morda po latinščini in zgledu drugih jezikov.

8 Pri sklad. analizi celega besedila v SD (ne izbranih povedi, stavkov ali besednih zvez) je Bohorič sicer zapisal še marsikaj skladenjskega. Tako npr. protivno dvojico *ne — tamazh*, kjer za *tamazh* (4) pravi, da je protivni veznik. Stopnjevalno zvezo *kakòr — taku* (2) je pojmoval kot prislovno. Oziralni *kako* je izpričan v očenašu. (Tu je bil najbližje glagolskemu vidu, saj navaja tako *odpušhamo* kakor *odpuštimo* (zadnje je pač latinizem). Za cirilski in hrvaški očenaš ima tip *odpuščamo*, drugače *odpuštimo*. V zanimivo zadrego je prišel v zvezi *Daj, nash v'fakdanji kruh* (5): menil je, da je to imenovalnik;²⁷ za na videz tožilniško obliko (po zgledu na *očeta*) *Daj nam nashiga v'fakdanjiga kruha* je ugotovil pomen delnosti.²⁸ Zanimivo je s tem v zvezi ugotoviti, da ima osebni zaimek *mi* v oblikoslovni analizi očenaša (171) za kazalni zaimek prve osebe: in res razredom 1. *kateri*, 2. *nekateri*, 3. *kateri* (poljubnostni), 4. *kateri* (oziralni), 5. *noben* itd. kot 11. ustreza *ta/tisti/oni*, samostalniški vrsti pa 1. *kdo*, 2. *nekdo*, 3. *kdo*, 4. *kdor*, 5. *nihče* ... 11. *jaz/ti/on*. Sicer je razčlemba očenaša skoraj samo besednozvezna, kot nam kaže razčlemba že prve zveze: *Ozha nash, Ozha kèr, kèr fi, fi v'nebefih* ...

9 Kaj za konec?

Bohorič je skladnjo zastavil kot nadvse važen del slovnice: na to kaže že njenih 64 strani nasproti 139 oblikoslovja (v katerem pa so tudi spiski besed — 29 str. — in besedotvorje). Nadaljnja usoda te skladnje do začetka 19. stoletja pa je v obravnavani liniji paradokсна: zmeraj manj je je, čim bolj se v času odmikamo od Bohoriča 1584, in doseže stopnjo prazne množice pri

²⁶ Metelko (259—260, Različni skloni z medmeti) navaja samostalnike ob medmetu od im. naprej; pri pridevniku v im. zvezi opozarja na njegovo le določno obliko (*o lubè bratl*). Spregljivi in glagostavčni so npr. (*g*)lej *mojih rok, dobrot vam bodè, Bog vam pomagaj/pomoze, nate, nujte, le ga*.

²⁷ Zaradi vzorčnega tožilnika *očeta*.

²⁸ To je Pohlin (1768, 147), kot smo videli, rešil na svoj način: »Tisti /samostalniki/, ki ohranjajo tudi svojilni pridevnik v 1. sklonu, tj. v tožilniku, enakem imenovalniku.«

Kopitarju.²⁹ Hipolit in Celovčani so to in ono skrajšali, drugače pa so očitni ohranjevalci Bohoričeve slovnice, Pohlina jo je na svoj način predelal, vsekakor pa skrajšal. Gutsman je ima 45 strani, tj. na videz veliko, vendar on nima veznika in medmeta v oblikoslovju, pač pa predvidljivost samostalniškega spola ipd., medmet pa obdeluje na koncu. Sicer pa je Gutsman zelo urejen in zasluži posebno razpravo, saj gre od Pohlina verjetno prav preko njega in Vodnika pot k Metelkovi slovnici. V Metelkovi skladnji je slovenska skladnja doživela svoj višek za dobro stoletje in pol. Žal je potem — kakor po Bohoriču — slovenska slovniciška skladnja do konca 19. stol. spet nazadovala. Moderna slovenska skladnja — najsi si bo tega v svesti ali ne — se v veliki meri bogati tudi iz obravnave besednih zvez, kot jo imamo v osnovi nakazano prav v tej bohoričevski skladnji slovenskega knjižnega jezika.³⁰

SUMMARY

The first syntax of Slovene signifies also the first theory of the syntactic features of standard Slovene. The author of this theory is Adam Bohorič, who in his grammar *Arcticae horulae*, the first grammar of Slovene (1584), dedicated 64 pages to syntax. His syntactic description, patterned on Melanchton's description of Latin syntax, was preserved, with minor changes, in Hipolit's edition of Bohorič's grammar (1715) as well as in the Celovec/Klagenfurt edition by the Jesuits (1758, with German as the metalanguage), and it persisted to a degree even in Pohlina's grammar (1768). It was being essentially reduced in the course of time; in Pohlina's grammar, it was also considerably altered and, in general, impoverished. As was pointed out by Kolarič (AH, II, 1971, 75), the first syntax of Slovene is a syntax of constructions rather than one of the sentence and its elements (subject, object etc.). The constructions are dealt with on the basis of their head words belonging to different parts of speech. The nominal constructions are treated first (the noun phrases preceding the adjective phrases, and the latter including those with compared adjectives as heads) and are followed by verb constructions and others.

Describing noun phrases, Bohorič's grammar deals with pre- and postmodifiers (to use one of the modern terms) using as the basis morphological features rather than sentence elements (which it ignores); the modifiers of the nominal center (head) of a phrase can be words, word groups, sentences, or abridged sentences. — The adjectival words are dealt with especially with respect to rection, and adjective phrases are arranged according to the cases which are governed by individual adjectival heads.

Verb constructions are dealt with very well, personal ones (together with infinite forms) being treated separately from impersonal ones. Among the former, the predicational syntagm (the subject—predicate construction) is treated first: it is understood as the construction of the verb with the left nominative; it is represented also by the constructions with the vocative to the left, and with a second (predicative) nominative to the right of the head. To some detail are discussed the features of agreement between subject and predicate (in Bohorič's terms, between nominative and verb). This is followed by a survey of the constructions with the oblique cases (the survey is not of easy reference, because Bohorič failed to recognize the locative and the instrumental, while working with the ablative). The relationships between the verb and the oblique cases are predominantly those of government, but particularly in some sections of the grammar (such as *Verba mercandi*, *Nomina temporis*, *Mensurae et spacia*, *Loca*, and the section on numerals) the predicate—adverbial adjunct type of

²⁹ Njegove skladenjske izjave bi bilo treba zbrati iz oblikoslovja in opomb v slovnici 1808/1809.

³⁰ Prim. v J. Toporišiča *Slovenski slovnici 1976* (1984) poglavje *Stavčne fraze* (464—475) pa tudi širše obdelano razmerje med osebkom in povedkom (477—480), v *Novi slovenski skladnji* (1982) pa poglavje *Besedne zveze ali stavčne fraze* (39—130).

relationships are also mentioned. It is here that the influence of Latin is the strongest (because its dissimilarity to Slovene is here the greatest): sticking to his Latin model, Bohorič failed subsequently to rearrange the Slovene counterparts — which were practically all correct — in harmony with the case system of Slovene. As his treatment of the infinite verb forms comes after that of the personal verbs and before that of the impersonal verbs, one can suppose, considering that the infinite forms are otherwise frequently unfolded into their personal finite counterparts, that Bohorič's type of syntax viewed the impersonal verb forms as transforms of the personal ones (or at least as their mechanical equivalents). The participles are treated separately after the impersonal verbs. The treatment of the impersonal verbs follows the same pattern as that of the personal ones. Here, many predicatives of different origin are dealt with *via facti*. In general it is a pity that later grammar books pushed the category of impersonality out of the common awareness.

The uninflected parts of speech are not dealt with to any detail: like his successors, Bohorič was confronted with the fact that much of what could be said here is covered under morphology (these words being essentially function words) — among other things, the issues involving conjunctions and prepositions (in the section on syntax, Bohorič deals more fully with the subordinating conjunctions corresponding to Latin *ut*, *quod* and the like). Adverbs are, for Bohorič, "the degenerates of the nomina". Interjections are treated above all from the point of view of their valence.

Bohorič's syntax (and the old Slovene syntax in general) was a surprisingly rich and sound groundwork for the later advance of syntactic studies. It was properly continued by Metelko in his grammar (1825) and by Miklošič in his comparative grammar in the latter half of the 19th c.; and, after that, only in the modern structural grammar.

REGISTER 1584 KOT SLOVAROPISNI DOSEŽEK

Register v Dalmatinovi Bibliji se po obravnavi slovaropisnih vidikov, kot so tipografska oblikovanost, geselska in medgeselska ureditev, abecedna razvrstitev iztočnic in dvojnic, obravnavanje večbesednih iztočnic in ustreznice, raba velike začetnice in ločil ter oblikovna vzporednost iztočnic in ustreznice, izkaže za vrhunec slovenskega slovaropisja pred prvim knjižnim slovarjem.

The glossary at the end of the Dalmatin Bible, known as the *Register 1584*, is discussed with regard to lexicographical categories, such as typographic design, organization of entries, alphabetization, treatment of multiword lexical units, capitalization, punctuation, (formal) equivalency between entry-words and their "target-dialect" counterparts and the like. The glossary turns out to be the major Slovene lexicographical achievement before the publication of the first book dictionary.

0 Register v Dalmatinovi Bibliji (dalje R 1584), »potomec« malega Registra v Dalmatinovem pentatevhu (dalje R 1578), slovar, katerega besedišče, nabrano iz tako rekoč cele Slovenije, je po Megiserjevem Dictionariumu 1592 prešlo, v veliki meri, v osrednji slovarski tok (Kastelec — Hipolit — Pohlin — Vodnik — Cigale — Pleteršnik), in obenem slovar, ki je po zasnovi in namenu prav enkratno dejanje v slovenski zgodovini, so razčlenjevali že z več vidikov, pa še nikoli s slovaropisnega. V nadaljevanju bo zato iskan odgovor na vprašanje, do kod se je v R 1584 razvilo slovensko slovaropisje, kar zadeva izbor tiskarskih sredstev, geselske in medgeselske oblikovanosti in t. i. slovarskega metajezika.

1 Splošne vidne značilnosti: vrsta tiska, prostorska geselska in medgeselska ureditev, zunajgeselski¹ prostor.

1.1 Tisk v R 1584 je enoten za vse geselsko besedilo (iztočnice, ustreznice in oznake); v drugačnem tisku je samo negeselsko besedilo (o njem gl. § 1.5). V tem je R 1584 enak svojima ohranjenima protestantskima predhodnikoma, Kreljevim Vocabulom in R 1578, pa tudi Bohoričevim seznamom v njegovi slovnici. Šele Megiser je v Dictionariumu 1592 po črkovni stopnji, debelini črkovne črte, in še po črkovnem slogu ločil iztočnico (v krepkejši in večji

¹ V tem sestavku dosledno rabim *geslo* v pomenu 'geselski članek'; za naslovno enoto gesla (slovarskega članka) rabim izraz *iztočnica*. Zveze kot *geslo Prid* je treba razumeti kot 'geslo (članek), katerega naslov (iztočnica) je beseda Prid'. — V Uvodu SSKJ-ja je *geslo* definirano kot »naslovna beseda slovarskega članka, v katerem je ta beseda obdelana«. (Definicija ni najboljša, saj niti v SSKJ-ju iztočnice niso same besede, prim. iztočnice tipa *anglo-*, *anti...* — SSKJ jih imenuje orientacijska gesla — ali tipa *čira čára* z roditeljskim *čire čäre* — po SSKJ-ju gesla z več členi.) Raba izraza *geslo* za 'geselski članek' je torej v nasprotju s strokovno rabo v SSKJ-ju, za poimenovanje slovarskih kategorij najzaslužnejšem slovenskem slovarju; ni pa povsem v nasprotju s siceršnjo rabo, kakršno odseva celo razlaga besede *geslo* v slovarskem delu SSKJ-ja: 'beseda v slovarju, enciklopediji, *navadno* s *pojasnili vred'* (podčrtal V. G.; enako dvopomenskost imajo ustrezni izrazi tudi v drugih jezikih, npr. *entry* v angleščini, *natuknica* v srbohrvaščini). Kot slovaropisni strokovni izraz se mi zdi *geslo* primerneje utrditi v njegovem širšem kot ožjem pomenu,

gotici) od nizov ustreznice (slovenski niz v ležečem tisku med navadno tiskanimi latinskim in italijanskim). — Pač pa je R 1584 prvi uporabil ležeči tisk znotraj gesla, pa čeprav kar za celotno geselsko besedilo (tako rešitev, v kateri je verjetno treba videti del širše tipografske zasnove za celotno Biblijo, bi sodobno slovaropisje odsvetovalo, ker ležeči tisk utruja oči, vendar R 1584 kljub gospodarnim črkam — znotraj gesel večinoma 9/10 do 9/12 didov, torej nekako borgis na garmond oz. cicero — niti ni pretežek za branje).

1.2 Enovrstnost tiska je odtehtana s posebno oblikovanostjo gesel: njih besedilo ni strnjeno, ampak imajo iztočnice in ustreznice različnih jezikovnih sistemov lastne stolpce, ki so na vrhu vsake od trinajstih strani (listi Cc 3^b — Dd iij^b) naslovljeni s *Crajski* (iztočnični niz), *Corofhki* (prvi ustreznični niz; na prvi strani je na drugem o ostrivec), *Slovenski*, *Besjzhki* (drugi ustreznični niz; na str. 1 *Slovenški oli Besjžhki*, na str. 6 in 11 enako, le brez ostrivec), na 10 *Slovenski*, *Basjzhki* in *Hervazki*, *Dalmatinski*, *Istrianški*, *Crafhki* (tretji ustreznični niz; na str. 1 .. *Harvazhki* .., na 6 in 11 .. *Istrianški*, ali *Crafhki*, na 10 in 12 .. *Istrianški* .., na 13 .. *Istrianški* .., beseda *Dalmatinski* je deljena za *n* na str. 2, 5—6, 8, 11, drugje pa za drugim a). Gesla v R 1584 so torej prostorsko razbita gesla, in to štiristolpčna.² R 1584 je tako s prostorom najpotratnejši protestantski slovar, zlasti še zaradi številnih neizpolnjenih »okenc«; toda prav zaradi praznin prostorsko strnjena gesla ob enotnem tisku in brez posebnih tehničnih rešitev niso bila možna (izkustveni dokaz za to je bil R 1578). S stolpčnostjo je R 1584 dosegel veliko preglednost; ta je sicer tem slabša, čim daljši je prostor (tudi če je prazen) med iztočnico in ustreznico — najslabša torej za stolpec 4. — Stolpčnost ima že Krelj (1566) v Vocabulih, seveda pa za samo 24 gesel z enim nizom enobesednih ustreznice.

1.3 Meje med gesli so v slovarjih različno ostro nakazane, najvažnejša znamenja prehoda pa so: 1. izpostavljena vrsta tiska za iztočnico (npr. polkrepko, ležeče, verzalke); 2. izbokla ali vbokla (tj. navzven ali navznoter pomaknjena) geselska glava (prim. za prvo Pleteršnika, za drugo SSK J); redka je ploska glava (vse vrstice so levo poravnane); 3. povečani medgeselski razmik. Znamenja meje med gesli se lahko kombinirajo: SSK J ima vsa tri. Pleteršnik prvi dve ipd. — R 1584 nima nobenega; razmik med gesli je enak kot znotraj gesel med vrsticami, geselska glava pa je ploska, npr.:

saj za ožjega imamo enobesedno (in s tem besedotvorno gibčnejšo) sopomenko *iztočnica*, ki se v podobnem pomenu ('prva beseda značnice') rabi v knjižničarstvu in je v skladnem paru z izrazom *ustreznica* za drugojezično (drugonarečno, drugozvrstno ipd.) protienoto iztočnice v večjezičnih (večnarečnih ipd.) nerazlagalnih slovarjih. Rabeč *geslo* v njegovem širšem pomenu, se hkrati ognemo okornejšima (ker besednozveznima) izrazoma *geselski/slovarski članek*; prim. npr. *podgeselskočlankovno/*pod-slovarskočlankovno (podčlankovno?) besedilo* proti tu predlaganemu *podgeselsko besedilo* za pomen 'podiztočnica in vse pripadajoče ji besedilo'. (Opisnejše poimenovanje *slovarski/geselski članek* bo morda kdaj vseeno prišlo prav. V gornjem enačenju *članka z geslom* se namreč skriva poenostavitev, kajti deli iztočnici *x* pripadajočega besedila se lahko nahajajo tudi ob slikah, v preglednicah ipd., ki stojijo zunaj članka iztočnice *x* ali celo v kakem drugem članku, in v takih besedilih je mogoče videti del gesla *x*, čeprav niso del članka *x*.)

² V geslu so v enem stolpcu največ po štiri ustreznice (npr. geslo *Kunfhtno*, stolpec 5). — Za označitev stolpcev uporabljam ležeče tiskane arabske številke: 1 = kranjski itn.

<i>Ankora, ali shelesna mazh-</i>	<i>Sidro</i>
<i>ka</i>	
<i>Antoerhar</i>	<i>Mejfhètèr</i>
⋮	
<i>Bizhovje,</i>	<i>lozhje,</i>
<i>paludje</i>	<i>fitje fitovje</i>

Morda so prav zato raziskovalci slovenskega slovarstva prihajali do različnih seštevkov gesel v R 1584.³

1.4 R 1584 je prvi slovenski slovar, ki je vidno razdeljen na poglavja po črkah (Kreljeva *Vocabula* niso abecedno urejena, R 1578 ima meje med gesli, ki se začenjajo z različno začetnico, enake kot med vsemi drugimi gesli). Na začetku vsakega od 20 črkovnih poglavij je v R 1584 nad vsakim stolpcem (tudi če je v prvem geslu prazen, prim. za drugi stolpec poglavja *A*, za tretjega *L*, za četrtega *B*) velika pokončna črka s piko — to je naslov poglavja. (Pri poglavju *T*, ki se začne ravno na novi strani, je ta naslov pomotoma izpadel; pri *N* sta nad stolpcem iztočnic pomotoma natisnjena dva *N*-ja namesto enega.)

1.5 Negeselsko besedilo R 1584 obsega naslove črkovnih poglavij, tekoči naslov vrh stolpcev na vsaki strani, naslov slovarja (ki je v bistvu nerazpreldelnično zapisan tekoči naslov),⁴ sklepni napis *KONEZ* in uvod s tehničnimi

³ Stabej (1967: 186; 1968: 131) je naštel v R 1584 755 gesel (Stichworte), isto številko ima Rigler (1967: 104); pri Lukanu (1978: 194) se to spremeni celo v »755 besed«; Läg Reidova (1967: 175) je dobila »736 gesel«, Kopitar (1836: LXXI) pa v svoj latinski prevod naslova R 1584 vstavlja: »Seznam nekaj (754) besed...«. Moje štetje se ujema s Kopitarjevim. Stabej je morda *paludje* (v svojo vrstico zapisano dvojnico iztočnice *Bizhovje*, gl. zgoraj) najprej štel za posebno geslo, in pozneje ostal — čeprav v svoji obrnjeni izdaji R 1584 obravnava ti dve vrstici kot eno geslo — pri prvem štetju (1976: 105). Läg Reidova je mogoče štela kar vrstice, in je pri *Ankora* pridobila še eno geslo. Omenjena primera sta v R 1584 edina, da iztočnični niz sega čez dve vrstici, druge iztočnice — tudi dvojnične — so v eni sami vrstici (v prepisu Läg Reidove pa je dvovrstičnih več, npr. še *Erdézhkast, Hod...*). — Pri *Bizhovje/paludje* zavaja tudi tiskarski spodrseljaj, da niso vse ustreznice v isti vrsti; čeprav je tiskarska izvedba za tisti čas zgledna, so ustreznice kar nekajkrat zašle za eno vrstico prenizko, tako da je npr. ustreznica *japno* poravnana z iztočnico *Apostel* namesto z *Apnu*, ki stoji tik nad njo, takoj za tem je ustr. *vuzhenik* poravnana z izt. *Apostoltvu* nam. z *Apostel* itd.

Število gesel je torej 754, iztočnic pa je zaradi dvojničnih iztočnic 772: dvojnic na nepravem mestu je 25, od teh jih 5 tvori tudi samostojno geslo na ustreznem abecednem mestu (*Jogèr, ravèshenna, prid, vpra/hati, kadilu*; lahko bi k njim šteli tudi *Nadjanje*, ker se pri *Nenadjau/hi* navaja le v frazeologemu *pres nadjanja*; Stabej (1976) je nastavil dve gesli, *nadjanje* 'suspicio' in *nadjanje* 'expectatio', in ustreznice takšno delitev precej upravičujejo). Nekaj nižje številke bi dobili, če bi oblikotvorne iztočnice (*Isvelizhajnje* in *Isvelizhati*), ali vsaj oblikoglasne in oblikoslovne (*Zheuli oli Zhreuli; Veljaka* in *Veláki; Tvori* in *Tvur; Besseda* in *Bessede*), pisne (*Zin oli cin*) ter enobesedne in frazeologemske (*Pres nehánja* in *Pres tadla* in *Tadèl*) ustrezno združili, vendar so pri takem početju težave velike (prim. še *Pra/hati* in *Vpra/hati, Raven Shena* in *ravèshenna*), še posebno, ker nam pomeni niso zmeraj jasni. Pomenska analiza s pomočjo ustreznih mest v besedilu Biblije 1584 in pomenskih odtenkov med ustreznici, tako medstolpčno kot znotrajstolpčno, bi nam dala vsaj približno število pomenk — tovrstnih gesel bi bilo precej čez 754.

⁴ Ker je Riglerju (1967: 105) veznik *oli* eden od dokazov za to, da je pravi avtor R 1584 Bohorič, tu omenimo, da piše v naslovu slovarja *Slovenfki ali Besjáhki* in

navodili za uporabo. Uvod ni vgrajen v slovarske strani (drugo negeselsko besedilo je), ampak se nahaja v slovenski Predgovori, VI. odstavek, torej ga imamo lahko za del slovarja samo pogojno; govori pa se v njem skoraj izključno o tem, da je »regišter po redi tiga a. b. c. postaulen«.⁵ — Pravzaprav so negeselsko besedilo tudi kustode v desnem spodnjem kotu vsake strani, služeče za zvezo med (ne zmeraj oštevilčenimi) stranmi; niso slovaropisna značilnost, vendar rahlo spominjajo na prakso sodobnih slovarjev, ki v živi pagini prinašajo prvo in zadnjo iztočnico iste strani in tako olajšujejo iskanje. Kustode seveda kažejo prvo iztočnico na naslednji strani — sicer iztočnico, ne morda prvo besedo, tj. besede *Crajn/ki* iz tekočega naslova, vendar razlog za to ni bil slovaropisni. Dotiskovali so jih tiskarji, in so pravopisno ipd. večkrat različne od dejanske podobe prve iztočnice na naslednji strani. — V nekem smislu je negeselski del R 1584 tudi besedilo cele Biblije, saj predstavlja gradivski korpus za iztočnice. Po popolnem izpisu Biblije bo mogoče najti večino mest, od koder je kaka iztočnica vzeta, kar bo pomembno zlasti za pomensko proučitev R 1584. Razmerje do besedila Biblije, z obrobniimi glosami vred, puščam tu skoraj povsem ob strani; popravljam pa Stabejevo (1976: 105) trditev glede razmerja do R 1578, ko pravi, da so bile besede iz R 1578 »z malimi spremembami vse razen zadnjih štirih, tj. *Zopernik, Zharnik, Zopra, Zhara*, sprejete v Register 1584«⁶ (navedke iz neslovenske literature dajem v prevodu).

Istrijanski, ali Crafhki, v nadstolpčnih tekočih naslovih (nekakšni živi pagini) pa med slovenski in *bejzajki* zmeraj *oli*, toda med *istrijanski* in *kraški* zmeraj *ali* (med prvima tudi nikoli z vejico pred *oli*, med drugima pa zmeraj z vejico pred *ali*). V naslovu piše REGISTER, vendar je to samo učena pisava za izgovor s š (prim. Toporišič 1984: 251), kakor dokazuje pisava *regifhter* v »vvodu« (podobno je že pri R 1578 v naslovu in tekočem naslovu REGISTER, v sklepu pa REGISHTRA KONEZ). Ker slovensko jezikoslovno izročilo rabi izraz *register* (s sičniškim izgovorom), npr. Breznik (1926: 110), ali lastnoimensko obliko *Register* (Rigler, Stabej, Orožnova) in ker nam register še danes pomeni seznam, čeprav ne več tudi slovarskega, lahko ostanemo pri izgovoru s s, tudi ko gre za občno ime s pomenom posebnega zgodovinskega slovaropisnega pojava.

⁵ »... de bi leta Slovenka Biblia le tém bujle inu dajle mej vsemi Slovenci mogla fe saftopiti: taku .. je tudi sadaj na konzlu lete Bible s'fliffom. en regifhter, po redi tiga a. b. c. poftaulen, de, kar bi kej eden v'textu nemogël dobru saftopiti tu more tam sadaj v'regifhtu yfka/t/i. Kakôr, kadar bi en Harvat nemogël saftopiti, kaj fe rezhe Arzat, taku yfzhi sadaj v'puhfhtabi, A, Arzat, tu je njegov jesik poftaulen, slafti, Likar, inu more taku on v'voim lesiki Likar sa Arzat, brati. Taku kateri bi nesaftopil kaj fe reko Buqve, ta ifzhi v'puhfhtabi, B. taku najde de f/e/ Buqve reko v'njega jesiki, Knige. Satu more on v'voimjesiki sa Buqve Knige Brati. Inu taku fe tudi ima od drusih beffed saftopiti, ker kuli enimu naprej prideo, de jih nemore saftopiti, ta .. pogledaj .. sadaj v'regifhtu.« Oba zgleđa za »Harvata« sta v stolpcu 3!

⁶ V resnici jih je ostalo zunaj precej več. Od celih gesel manjkajo *Peruti* — *Kre-luti*, ne navadno *Proti tebe* — *K tem stobu*, pa tudi *Islagati* — *Tolmazhiti*, *Kunsh* — *Shegauft*, *Pohleunu* — *Ponishno* — *Pokorno*, *Zbiulati* — *Duoijti* in *Shushtuu* — *lubodeiftuo* — *prafnoft*. Od teh besed sta v R 1584 edino *prasnost* (pod *Prëshufhtvo*) in *k* (*K'œku perpraviti*); tudi dajalnik kaz. zaimka *timu* (in *stop*, če je v kaki zvezi s *stob*) bi lahko priznali za »kleine Änderungen«, morda celo *Zoiblanje*, *dvojenje*, *Tumazhenje*, gotovo pa ne *prelubadejftvo*, *Prëshufhtvo*, *Pohleofzhina*, *ponishenje*, *Kunshftno*, *shegavo*, *jslaga*, preostale pa v R 1584 niso zastopane niti po sorodnicah. Od iztočnic manjka tudi dvojnica *Saperkouati*. Od ustrezníc so izginile *Stada*, *Yato* (izt. *Kardelu*), *Prizhiza* (izt. *Prigliha*), *Czerlenac* (izt. *Zhebul*), ki bi verjetno morale v R 1584 priti v stolpec 4, ter *Tanzati* (izt. *Plefsati*) in *Koshniza* (v R 1578 *Korba* — *Koshniza* — *Koshara*), ki bi najbrž morali priti v stolpec 2 (saj je prišla *kofharja* v 3. Pleteršnik pa navaja *košnico* v tem pomenu iz Janežiča). Odpadli sta tudi ustreznici

2 R 1584 se v strokovni literaturi označuje npr. za diferencialni slovarček (Lukan 1978: 194) oz. »prv/i/ slovensk/i/ pokrajinsk/i/ knjižno-narečn/i/ primerjaln/i/ sinonimičn/i/ (kontaktn/i/) slovarč/ek/« (Orožen 1983/84: 196). Kratko, a še ustrezno označitev zanj je res težko najti. Najprej ni niti samoslovenski⁷ niti zares dvojezični.⁸ Tudi štirinarečni mu — kljub štiristolpčnosti — ne moremo reči, saj so dvojnice v 3 in v 4 lahko iz različnih narečij (celo iz različnih narečnih skupin). In ker ni zmeraj jasno, iz katerega je katera, tudi osemnarečni (po osmih pokrajinskih nazivih v naslovu) ni. Tudi diferencialni je le z določeno rezervo, saj ni izključno protistava neenakoizraznih (nehomofonih) besed različnih jezikovnih (pod)sistemov ali enakoizraznih besed z različnim pomenom v različnih (pod)sistemi — da ne govorimo o tem, da prazna okenca v stolpcih ustreznice ne pomenijo zmeraj tistega, kar bi morala v diferencialnem slovarju, namreč istovetnost z iztočnico. Za primer:

Pres prigouora (vendar je predlog *pres* prišel v R 1584 z drugimi zvezami, *prigóvor/prigovor* pa se navaja pri izt. *Madesh* oz. *Tadèl*) in *Vzheniki* (R 1578: *Mlaisi* — *Vzheniki* — *Sluge*, R 1584: *Mlajhi 1* — *Hlapez 2* — *fluga 3*), tako da je v R 1584 le *vuzhenik 4* (izt. *Apostel*) in *vzhnizi 3* (izt. *Iogri*) — v tem zadnjem primeru sta se, tako se zdi, zamešali dve pomenki besede *mlajši*: 'hlapec, posel', ki je prišla v R 1584, in 'apostol' (prim. *joger* : *Jünger*), ki jo v R 1584 predstavlja *Mlaji 4* (izt. *Iogri*).

⁷ Z izrazom »samoslovenski slovar« se običajno misli enojezični razlagalni slovar (npr. SSKJ). Slovaroslovna teorija mora med enojezične slovarje šteti vse enodiasistemske slovarje, tudi če niso razlagalni, tudi če pomena sploh ne osvetljujejo (npr. pravopisni, odzadnji), ali ga osvetljujejo s posebnih vidikov (npr. slovarji sopomenk, tj. v bistvu blizu-, pod- in nadpomenk), ali ga osvetljujejo s pomočjo sopomenskih ustreznice drugega podsistema istega jezikovnega diasistema (npr. Tominc (1964) Slovar črnovrškega dialekta) — važno je le, da so vse znotrajgeselske kategorije ubesedene s sredstvi istega jezika. (Sprema besedila, zlasti kolikor ne zadevajo slovarjevih lastnosti, so lahko drugojezična — npr. posvetila v starejših slovarjih.) Nasprotno je razlagalni slovar lahko dvojezičen (ima razlage v drugem jeziku kot iztočnice).

⁸ Vprašanje, koliko besed v R 1584 je hrvaških, je zamotano in slabo raziskano, čeprav ga je nekako načel že Kopitar (1836: LXX–LXXI). Najbolj pristranske ocene so ugotavljale, da »sadrži 650 hrvaških riječi« (Bučar 1910: 202, tudi v Stabeju 1968: 151). Resne raziskave previdno opozarjajo na prekrivnost nadnarečnih knjižnih izročil vzdolž sedanje slovensko-hrvaške meje, in ne operirajo s številkami (npr. Orožen 1983/84). Kaj zanesljivega bo mogoče reči šele, ko bo obdelano besedišče celotne slovenske in hrvaške produkcije 16. stoletja. Tu pripominjam le, da npr. Trubar v prvi slovenski knjigi (prim. konkordanco — brez razlage pomenov — Neweklowskega 1984) rabi samo *tovarištvo* (v R 1584 v stolpcu 4), in sicer ravno v pomenu 'družba', nikoli pa *družba* (ki je v stolpcu 1); samo *vrata* (4), ne *davri* (1) ali *duri* (2); npr. *postaviti* (4) pa kar 28-krat, res pa nikoli v pomenu *položiti* (1), kar sicer tudi rabi (dvakrat). Znano je, da je Trubar hotel imeti za »sodnike /glede besedja/ samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in one iz Slovenske marke, ne pa Bežjake, Hrvate, Čehe ali Poljake /./ Nočem staviti in tolmačiti nikakršen vfrak za vrhah, miloft za gnada, pomilofardye za miloft, pogublene oli lgublene za ferdamnene, vtišania za trofht, prid za nuz, fhuiot za leben, dedina za erbfzhina, plazhi/lu za lon, glos za fhityma etc.« (Rupel-Saria 1965: 126–7.) Toda v R 1584 je *prid* samo v 1 (ob Nuz in še kot samostojna iztočnica), *plazhili* samo v 2; in v Katekizmu 1550 imamo enkrat *nuz oli prid*, medtem ko sta *plačilo* in *lon* pomensko jasno ločena: *lon* je 'plača, nagrada', *plazhillu* je 'odkup(nina) za greh'. Že gornji navedek tudi priča, da Rajhmanov (1977: 108) »skle/p/, da je Trubar oba izraza /sc. *gnada, miloft/* rabil v sinonimnem smislu«, ne drži; lahko je sicer res, da je »pozneje Dalmatin v registru .. povzel Trubarjevo mnenje« (prav tam, 107), toda takole: *Gnada 1* — *miloft 3* — *milofardje 4* proti *Miloft 1* — *Miloférdje 4*. Podobno navzkrižje mednarečne homonimnosti s sinonimnostjo kaže R 1584 v *Glaß 1* : *fhityma 2* proti *fhityma 1* : *glaß 3*. (Za *život* : *leben* v Katekizmu 1550 prim. Rajhman 1977: 109–12; v R 1584; v R 1584 je *život* samo 3, *leben* samo 1.) Prim. v R 1584 npr. še:

<i>Nuz, prid</i>		<i>Hasen</i>	<i>korift</i>
<i>Prid</i>		<i>Hasèn</i>	
<i>Išvelizhajnje</i>	<i>ohranenje</i>		
<i>Išvelizhar</i>	<i>ohrajnenik</i>		<i>/šafitejl</i>
<i>Išvelizhati</i>	<i>ohranityi</i>		<i>/šafiti</i>
<i>Išvoljen</i>			<i>is'sibrán</i>
<i>Is'volyti</i>		<i>is'sebráti, odebráti</i>	<i>is'sibrati</i>
<i>Kafhtigáti</i>			<i>Nevolyti</i>
<i>Pocašhtigájo</i>	<i>pošhtrajfajo</i>		
<i>/šhtrajfinga</i>		<i>kafhtiga</i>	
<i>Iezha</i>		<i>vosá, Temniza</i>	<i>vosá, Tamniza</i>
<i>Keha, Tranzha</i>		<i>Tamniza, vusa</i>	<i>usa</i>
<i>Klada</i>	<i>/šhtok, Iezha</i>		

2.1 Če vzamemo, da prazno okence pomeni preprosto odsotnost podatka za zadevno »narečje« (stolpec), se R 1584 izkaže za:

1. »štirinarečni« (štiristolpčni) slovar samo pri 12 /!/ geslih (1,59 % celega R 1584); njihova razporejenost po črkovnih poglavjih je: črka *B* — 2 štiri-stolpčni gesli, črka *D* — 1 geslo, *G* — 2, *I* — 1, *K* — 2, *M* — 1, *P* — 2, *R* — 1;

<i>Modèr 1</i>	— <i>kunfktèn 2</i>	— <i>ø 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Kunšhtno 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>Modro, Rasumno /itd./</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Satirati, Satréjti 1</i>	— <i>konzháti 2</i>	— <i>ø 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Konzháti 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>pogubiti, isgubiti, satrejti 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Ferdáman 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>/kvarjen, pogublen, obfujen 3</i>	— <i>ofujen 4</i>
<i>Ferdamati 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>ø 3</i>	— <i>obfuditi 4</i>
<i>Ferderbati 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>satréjti, fundati 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Nadluga, Tefhkozha 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>Nevólja 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Réva 1</i>	— <i>kumèr 2</i>	— <i>tefhkózha, pošmekzanje 3</i>	— <i>Nevolja 4</i>
<i>s'revo 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>s'nevóljo 3</i>	— <i>ø 4</i>
<i>Nuja 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>Nevolja 3</i>	— <i>Tefhkozha 4</i>
<i>Britkoft 1</i>	— <i>ø 2</i>	— <i>ø 3</i>	— <i>Tefhkózha 4</i>

Tovrstni in podobni geselski snopi (npr. *Safuti 1* — *safipati 3*) nakazujejo zapletenost razmerij med besedami v R 1584 ne le, kar zadeva slovenščino in obrobna hrvaška narečja, ampak tudi, kar zadeva slovenska narečja; celo med koroškim in kranjskim je več hiazmov, npr. še *Mlajšhi 1* — *Hlapez 2* — *fluga 3* proti *Hlapez 1* — *ø 2* — *fluga 3*, ali *Maura, piáuka 1* — *Lok 2* proti *Lok 1* — *Maura 2*, ali *Pohanu, friganu 1* — *rošhtanu, prashenu 2* proti *Rošhtanu 1* — *ø 2* — *prasheno 3*, ali *Iezha 1* — *ø 2* proti *Klada 1* — *šhtok, Iezha 2*, ali *Gvant 1* — *ø 2* proti *Oblazhilu 1* — *gvant 2*, ali *Apoftel, logèr 1* — *logèr, dvanajstfla 2* — *ø 3* — *vuzhenik 4* proti *logri 1* — *ø 2* — *vzhenizi 3* — *Mlaji 4*, ali *Kafati se 1* — *ø 2* proti *Grevati 1* — *se kaffáti 2* (Orožnova (1973) tega ne omenja).

Tudi vprašanje hrvaških besed v besedilu Biblije je komaj načeto, prim. Orožen (1984 b): »Redkeje so v sobesedilu /Biblije/ aktivirani slovenski panonizmi kot tudi kajkavizmi in čakavizmi«. Sele natančen pregled več protestantskih besedil poleg Biblije bi pokazal, kako je z morebitnimi knjižnimi sposojenkami, ki so po izvoru hrvaške, po funkciji pa že (trden) del takratnega knjižnega jezika. Prim. Slodnjakov namig (1976: 19–20): »Tudi se ne vidi enoumno, ali naj bi dvojnice res služile le nekranjskim bralcem«. — Po Putancu (1979: 161) je v R 1584 hrv. besed kar 998. Ko me je na ta članek opozoril A. Jembrih, je bil moj že lomljen, zato drugih podatkov iz njega žal ne upoštevam.

2. »trinarečni« (trostolpčni) slovar pri 129 geslih, razporejenih po vseh črkovnih poglavjih razen *C*, in sicer:

a) kranjsko-»bezzaško«-»hrvaški« slovar: 90 gesel, razporejenih pod vsemi črkami razen *C* (pod *A* — 3 gesla, *B* — 3, *D* — 5, *E* — 1, *F* — 4, *G* — 5, *H* — 3, *I* — 5, *K* — 8, *L* — 6, *M* — 10, *N* — 5, *O* — 5, *P* — 5, *R* — 4, *S* — 11, *T* — 2, *V* — 1, *Z* — 6),

b) kranjsko-koroško-»bezzaški« slovar: 29 gesel (pod *B/D/E/K/S/T/Z* po 1, pod *H/L/V* po 2, pod *G/M* po 3, *O* — 4, *P* — 6),

c) kranjsko-koroško-»hrvaški« slovar: 10 gesel (pod *A/G/L/M/O/Z* po 1, pod *I/K* po 2);

3. zgolj »dvonarečni« (dvostolpčni) slovar pri 613 geslih (81,3 %), pri vseh črkah, in sicer:

a) kranjsko-»bezzaški« slovar: 384 gesel (50,93 %), povsod razen pod *C* (pod *A* — 12, *B* — 14, *D* — 9, *E* — 4, *F* — 13, *G* — 13, *H* — 4, *I* — 14, *K* — 15, *L* — 13, *M* — 19, *N* — 17, *O* — 14, *P* — 54, *R* — 19, *S* — 83, *T* — 19, *V* — 39, *Z* — 9),

b) kranjsko-koroški slovar: 166 gesel (pod *A/C* po 1, *I* — 3, *H* — 4, *D/T* — po 5, *N* — 7, *K/R* — 9, *B* — 10, *G/M* — 11, *S/V* — 12, *L* — 13, *O* — 21, *P* — 32),

c) kranjsko-»hrvaški« slovar: 63 gesel (*G/L* po 1, *D/F/N* po 2, *B/I/M/T/Z* po 3, *V* — 4, *K/R* po 6, *P/S* po 12).

Sešteto, je R 1584 predvsem kranjsko-»bezzaški« slovar: 515 gesel ali 68,3 %, nato kranjsko-koroški: 217 gesel ali 28,78 %, nazadnje kranjsko-»hrvaški«: 175 gesel ali 23,21 %. (Brez upoštevanja iztočnic: »bezzaško«-»hrvaški« gesli sta 102, koroško-»bezzaških« je 41, koroško-»hrvaških« pa 22.)

Največ gesel je v črkovnih poglavjih *S* (119) in *P* (111); sledijo *V* — 58, *M* — 48, *O* — 45, *K* — 43, *R* — 39, *G* in *L* po 36, *B* — 33, *N* — 31, *T* — 30, *I* — 26, *D* — 23, *Z* — 20, *F* — 19, *A* — 17, *H* — 13, *E* — 6, *C* — 1.

3 Abecedna urejenost.

3.1 Kot rečeno, »uvod« v R 1584, tj. *Samerkanie enih potrebnih fhtukou, na katere imajo merkati, ty, kateri bodo leto flovenfko Biblio brali* (v slovenski Predgovori), močno poudarja, da je R 1584 urejen po abecedi. Taka urejenost slovarjev je tako pogosta, da jo ima ne le povprečni človek, ampak tudi marsikateri razlagalni slovar in celo slovaropisni teoretik za razločevalno značilnost pojma 'slovar'.⁹ V resnici abecedna urejenost nikakor ni nujna značilnost slovarja, in prvi slovenski tiskani slovarček, *Vocabula v Otročji bibliji*, ni urejen abecedno.¹⁰ Pač pa najdemo abecedno urejen seznam besed (osebnih in občnih imen, pomešanih) že v *Abecedariumu* 1550. V tem seznamu je *Stabej* potem, ko se mu je teoretični pogled izostril — sprva (1963/64: 68) je namreč celo za oba *Registra* in *Bohoričeve* sezname trdil, da »niso pravi slovarji«

⁹ Beseda *besednjak* je v SSKJ razložena s »knjiga, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene«. Povsem enako definicijo ima npr. Landau (1984, 5). Za tipični slovar sicer diži; pod strožjo lupo pa je njena natančnost dobesedno nična: slovar ni nujno knjiga, iztočnice niso nujno besede, niso nujno pojasnjene in niso nujno razvrščene po abecedi (pri slikovnih besednjakih take vrste, da so izrazi vtiskani v risbo ali celo k črtam, ki vodijo iz delov narisane predmetnosti, je še o razvrščenosti (redu) mogoče dvomiti).

¹⁰ *Vocabula* so verjetno preurejen izvleček iz kakega od t. i. nomenklorjev, po predmetnostnih področjih urejenih slovarjev, »seznamov stvari«; tak nomenklor je bil bržkone tudi izgubljeni *Bohoričev šolski slovar*, kot je mogoče sklepati po njegovem naslovu (*Nomenclatura trium linguarum*) in nekaterih okoliščinah.

—, verjetno prav zaradi abecednosti opazil »kal slovenskih besednih seznamov ali slovarjev« (1968: 127), in s tem postavil začetek slovenskega slovaropisja na sam začetek knjižnega izročila.¹¹ Trubarjeva Imena, kot imenujemo ta(ke) seznam(e) po naslovu nad podobnim seznamom v Abecedariumu 1566, izkazujejo enak abecedni red, kot ga uči pred njimi izpisana abeceda, v gotici za male in velike črke, v latinici samo za velike (isti red izkazuje tudi seznam zlogov). Ta abeceda je bila švabaško-latinska: *a b c d e f g h i k l m n o p q r x² f s t v u x y z* pri malih črkah, pri velikih pa enako, le da brez ustreznih parov *k f, u in* (samo v gotični različici) *y* — med verzalkami (in v Imenih) je natisnjen kar mali *y*. Torej 26 malih in 23 velikih črk. (V seznamu rimskih številčk na koncu Abecedariuma 1550 je izkazan tudi *j*.) V Abecedariumu 1555 se med malimi gotičnimi črkami navaja še *w*, in sicer med *v* (ki je tokrat za *u*) in *x*; gotičnih velikih črk ni več, pač pa abeceda latiničnih malih (ki je v Abec. 1550 ni bilo); slednja se od gotične razlikuje po tem, da nima variantnega *r* (*x*) ter *v* in *w* (ima torej 24 črk nasproti 27 gotičnim), od latinične velikočrkovne pa po tem, da ima samo *u* (velikočrkovna ima samo *V* in nima ustreznice za *f*). Seznam imen pa je v Abec. 1555 skoraj enak kot v Abec. 1550; oba imata po 23 »gesel« (za 23 velikih črk). Abec. 1566 ima malo in veliko latinično abecedo nespremenjeno, ustrezni gotični pa sta spet malo drugačni od svojih predhodnic: iz male izginejo variantni *r* (*x*) ter *v* in *w*, zato pa je kot zadnja v vrsti znamenj dodana ligatura *tz*, v veliko pa vstopi *W* (med *V* in *X*). Iz Imen (predručenih tudi besedno) izgine črka — in geslo — *Y/y*. S tem se začne izginjanje »neslovenskih« črk iz — kot bi ji lahko rekli — seznamske abecede: R 1578 ima samo še 19 črkovnih poglavij, ker nima iztočnic na *Q, X, in Y*, pa tudi ne na *C*. Iz R 1578 so razvidna tudi že druga, manj opazna načela abecednega urejanja, uveljavljena tudi v R 1584.

3.2 Črkovnih poglavij v R 1584 je 20, v razmerju do R 1578 je namreč vzpostavljen *C*, z enim samim geslom *Capitan 1 — Auptman 2*, čemur sledi kazalka *vezh najdesf v'puhftobi K*.¹² Tu ni šlo toliko za ustrežanje latinski abecedi kot za etimologiziranje (učeno pisavo, prim. Toporišič 1983/84: 231) in morda skladnost z zadevnim mestom v Bibliji. Črka *c* je v R 1584 redka tudi v nezačetnem položaju, vendar se najde v stolpcu *1*, npr. *Pocafhtigájo* (proti *Kafhtigáti*), *Goffenice*, *Szhenci*, *Otróci*.¹⁴ — *Q, X in Y* na začetku iztočnic ne nastopajo (tako že v R 1578), pa tudi pri ustreznica le enkrat *Q*

¹¹ Treba pa ga bo postaviti še bolj nazaj, vsaj v 15. stol. (Stiški rokopis).

¹² Ta znak tu nadomešča variantni gotični *r*. Lastne velike ustr. ni imel. Rabil se je tudi namesto *et* v *etc.*, prim. npr. Kat. 1550, str. 113, vv. 8, 14.

¹³ Pod *K* je dejansko malo iztočnic, na katerih pisno podobno bi bila lahko vplivala latinska ali italijanska pisava *s*: *Kamp* (= *Tabor 3*), *Karmesin* 'purpur' (iz it. *carmesino*), *Krona*, *Kafhtigáti*, pri *Korba* in *Kriřhpani* (*Lafjé*) je bila že bolj pred očmi nemška posredniška oblika, tako sploh pri tipu *Ketina*, *Kuffér*. — Podobno velja za ustreznice: *Camra 2* (pod *Predejl*, prim. tam *komúora 3*, ki jo je Stabej v obrnjenem slovarju (1976) spregledal), *Colur 4* (pod *Farba* proti *Korúna 3* (pod *Krona*), *krona 3* (pod *Kranzél*), *kafhtiga 3* (pod *řhtrajfinga*) proti *konoba/r/* (pod *Keldér oz. Kluzhár*). — Avtorji R 1584 so pozabili na možnost zlitniške glasovne vrednosti *c*-ja pred črkami za sprednje samoglasnike, zato je njihova kazalka *h K* nepopolna, prim. izt. *Zin oli cin* (sicer edini primer; en sam tudi pri ustreznica: *Celováti 4*, pod *Kufhati*).

¹⁴ Med ustreznica pa za *c* sredi besede ne najdem primera; to je zanimivo, kajti nekdo je popravil pravopis hrvaških besed, prenesenih iz R 1578. V R 1578 je namreč *c* uporabljen le v nekranjskih besedah, in sicer v latinskih ustreznica (*Aceruus*, *Ciuitas*; *Viaticum*, *Cöcubina* — prim. v R 1584 *cedere* ob izt. *V'ganyti*) ter v dvočrkjih *cz* za [c] in *ch* za [č] pri *Zimnicza*, *Vafnicza*, *fenicza*, *krupicze*, *Czipelishi*, *Schap*

(*Qvadréli 3*, pod *Zeigli*; to je ostalo iz R 1578, medtem ko je bila ustr. *Yato* (v R 1578 pod *Kardelu*) izločena). — Ker so vse iztočnice (o izjemah glej § 6.3) pisane z veliko, se na začetku tudi ne morejo pojaviti *J, U* in veliki *f*, saj te velike črke niso obstajale.

3.3 To nas vodi k vprašanju abecedne mestnosti posameznih črk. Glede tega se slovarska oz. sploh seznamska abeceda ne ujema povsem z abecedo iz abecednika. Po drugi strani pa je ravno šolsko (latinsko) abecedništvo preprečevalo razločenje dvočrkij za en glas od sklopov dveh črk za dva glasova.

3.3.1 Že v Imenih 1550 se uveljavi abecedno zaporedje, ki se ne ozira na glasovno vrednost črke ali dvočrkja, zato so pod *C* navedeni tako *Christus* kot *Carolus* in *cesar*, pod *S* tako *Stefan* (izg. š-) kot *fixt*, pod *O* tako *Obed* kot *ofhbald*; pod *T* tako *Thomas* kot *timotheus*; po drugi strani je *Iesus* pod *I*, *yogri* pa pod *Y*. Začetna dvočrkja v Imenih 1550 imajo kot drugo prvino zmeraj nemi *h*;¹⁵ R 1578 kaže, da so enako obravnavana tudi dvočrkja s *h*-jem za šumevce (tj. *sh* za *ž/š* je med *sg* in *si*). — Tako je ostalo tudi v R 1584, z določenim pridržkom pa celo do današnjega dne.¹⁶

3.3.2 Pač pa se je R 1584 prvi moral praktično odločiti glede abecedne mestnosti črk z ločevalnimi znamenji (ostrivcem in krativcem) oz. glede abecedne mestnosti nečrkovnih znamenj sploh. Njegova rešitev ni presenetljiva: ne opuščati (prim. zaporedje iztočnic *Hod* — *H'puflednimu* — *Hraftje*, *Shrange* — *s'hraniti* — *fhraj*¹⁷ — *fhrimpf*) ne ostrivec/krativec ne vplivajo na abecedni red¹⁸ (prim. za krativce zaporedje *Bèrliti* — *Berlóga* — *Bèrsi fli*,¹⁹ za ostrivec pa zaporedji *Préden* — *Predejl* in *V'ganka* — *V'gánauzi*, kjer gre obakrat za enako napako (medsebojno zamenjanost), ne pa morda za uvrstitev samoglasnika z ostrivcem pred/za samoglasnik brez njega.)

(te so v R 1584 prišle v stolpec 3), *Czerlenaz* (v R 1584 odpadla) in *Vtashche* (v R 1584 v 4). Vsa ta dvočrkja so v R 1584 popravljena v z oz. *zh* (tako so zapisane tudi novo dodane besede, npr. *Tefhkozhja* s tročrkjem *zhj*; ali bi to lahko bilo v kaki zvezi z Bohoričem, ki v svojem seznamu nevter piše *Spraulifzhe*, *zhja*, *Svesdifzhze*, *zhja?*).

¹⁵ Črki *qu* za glasovni sklop *kv* (*quarte*) nista dvočrkje, ampak je črka *q* še en alograf — z vezano razvrstitvijo — za glas *k*.

¹⁶ V najzrelejši dobi bohoričice se npr. dolgi *f/S* postavlja v abecedi pred *s/S* (kakor se je že dolgi *f* pred okrogli *s* v gotični in latinični mali abecedi v protestantskih abecednikih!), dvočrkja za *č/ž/š* pa imajo lastno abecedno mesto, npr. *f* pred *fh* pred *s* pred *sh* (gl. npr. Kekov slovar iz 1834). — Vse do danes v večini slovarjev na abecedni red ne vpliva različna glasovna vrednost iste črke: ⟨e⟩-ji za ozki, široki, nenaglašeni, dolgi in kratki naglašeni, akutirani in cirkumflektirani *e* ter za polglasnik so abecedno istomestni, tudi če so na njih ločevalna znamenja. Le najbolj znanstveni slovarji uporabljajo te razlike za eno od meril pri prednostnem razvrščanju enakopisnic: naglašenost pred nenaglašenostjo, dolžina pred kračino, ožina pred širino (SSKJ I, § 18), podobno bi prišla cirkumflektiranost pred akutiranostjo (*kúra* za *kûra*), za kar vse so nastavki že v Pleteršnikovi praksi (Plet. je morda določil tudi mesto polglasnika: *bâč* pred *bêč*; nedoslednost v Plet. kot *pečica* pred *pêčica* (< pečá) ali *pêčka* (< peč) pred *pâčkâ* (= peškâ) pred *pâčka* ('kdor pečká') so v glavnem posledica dodatnih meril, npr. pri izpeljankah odvisnosti od razvrščenosti podstavnih besed).

¹⁷ *fhraj* je pomotoma uvrščen za *s'hraniti*. Prim. § 3.3.7.

¹⁸ Protestanti so imeli opraviti samo z nesamostojnimi nadčrkovnimi znamenji in enim samostojno stoječim znamenjem (apostrofofom), ki je — kakor črka ali ločilo — sicer zavzemalo lastni prostor v (vodoravnem) zaporedju znamenj, sestavljajočih zaписano besedo, ni pa imelo glasovne vrednosti. Pri tovrstnih znamenjih z glasovno uresničitvijo — npr. apostrof za polglasnik: *n'č*, *br't*, *kr'h* — so zoper protestantsko rešitev tehtni pomisleki (zlasti kadar se tako znamenje v paradigmi premenjuje s črkovnim).

3.3.3 Sorazmerno obsežni R 1584 prvi omogoča tudi ugibanje o abecedni mestnosti dvojnih črk. Ker so *s*, *f* in *l* iz dvočrkja *fh* vsi istomestni (*Osnaniti* — *Ofobejnik* — *Ofshpegati*¹⁹ — *Osrejti* — *Ofromotil*), le da *f* nima ustrezne velike različice (*famoftu* — *Samudyti* — *famuzh*), je težko verjeti, da bi bil dvojni *ff* istomesten z enojnim, na kar kaže zaporedje *Pofebi* — *Poffefsti* — *Poshrejfhnik* — *Posnu* — *Poftáva*; zoper njuno istomestnost govori tudi *Gofpa* — *Goffenice*, zato je verjetnejše, da je *Poffefsti* še en naknadni pravopisni popravek (prvotnega *Pofefsti*). Vendar če je ostri *f* samo alograf dvojnega dolgega *ff*, bi vendarle oba utegnili biti istomestna s *f*, prim. *Pléß* — *Pleffati* in *Zhaß* — *Zhaft*. Tudi *tt* se kar v dveh zaporedjih kaže istomesten s *t*: *Vtta* — *Vtolashiti*, *Ottèl* — *Otóke*. Sploh je opazna težnja, da bi se kot istomestni obravnavali vsi alografi, tako tisti pravi (npr. *s* in *f*, *u* in *v*, *i* in *j*; ti celo kljub takrat načeloma že različni glasovni vrednosti) kot tudi tisti, ki so se sicer razvili iz različnih predhodnikov, a so se uporabljali za isto glasovno vrednost (npr. *i* in *y*, ker se je zadnji čutil kot kombinacija dveh *i*-jev oz. *ij*, čeprav je svojčas nastal iz *v*). Celo *q* je (v enem edinem primeru) istomesten s *k* (*Bukoufski* — *Buqve* — *Bufia*), vsaj na videz, ker se mu slučajno nevtralizira samostojno mesto. Dobro se drži le *c* (*Plifhiv* — *Pocafhtigájo* — *Podboji*, *Buzha* — *Capitan* — *Dauri*), toda imel je izrazito dvojno glasovno vrednost in bil »alograf« tako *k*-ja kot *z*-ja.

3.3.4 *I* in *j* sta v R 1584 gotovo istomestna na začetku besede, verjetno pa tudi sicer, kot kaže *Derézh* — *Djal* — *Divér* — *Dolshán*. Zaradi *y* in *ji* pa je stvar zapletena. Za *y* lahko s precejšnjo gotovostjo rečemo, da nima mesta, ki ga ima v latinski abecedi in v takratnih slovenskih abecednikih (npr. še pri Imenih). Za mesto med *x* in *z* sicer govorita dve zaporedji (*Reslóbit* — *Reslyti* in *Slobnóft* — *slobyti*), toda oba se nahajata znotraj daljšega močno spremešanega zaporedja: *Rejs* — *Rěfniza* — *Rejka* — *Resdjal* — *Reskropyti* — *Resodejti* — *Resodivenjé* — *Reshaljen* — *Reslóbit* — *Reslyti*, torej 2 8 1 3 5 9 10 4 (6 7 ali 7 6),²⁰ *fli* — *flejdni* — *slomaftiti* — *slobnóft* — *slobyti*, torej 2 1 5 (3 4 ali 4 3).²¹ Več je zaporedij, ki postavljajo *y* nekam med *h* in *k*: *Pozhela*

¹⁹ Ker je *Kârma* uvrščena med *Kepa* in *Ketina*, se sprva zdi, da bi bil tudi *â* za polglasnik lahko istomesten z *e*; toda *a* (brez krativca) za polglasnik je očitno istomesten z navadnim *a* (*Kamp* — *Kardelu* — *Karmesin* — *Kajati je* — *Kafhtigáti*). *Kârma* je ali tiskovna pomota ali pa je — kar je verjetnejše — nekdo v času, po katerem geselskega zaporedja ni nihče več preverjal, spreminjal pisno oblikoglasje posameznih besed, ne da bi bil hkrati ustrezno popravil vrstni red gesel. Geslo *Fratar* iz R 1578 je npr. v R 1584 »poetimonjeno« v *Ferrátar*, ostalo pa je med *Fraj* in *Frazha*, kamor je v obliki *Fratar* zares spadalo, tako da je kar osem gesel predaleč. Podobno je *Zviblanje* med *Zartliv* in *Zhaß*, kar kaže na prvotno *Zbiulati* v R 1578. Na naknadno pravopisno in oblikoglasno popravljanje kaže še nekaj primerov kršenja abecedne razvrščenosti (*Ofshpegati* je npr. uvrščen, kakor da je bil v času uvrstitve zapisan — po n. *spâhen* — *Ofpegati*).

²⁰ Tako so vse besede s predpono *raz-* skupaj, vendar ne urejene abecedno, razen če si ne le *Reshaljen* in *Reslóbit* (= razzlobiti 'razjeziti'), ampak tudi *Reslyti* zamilimo zapisane kot *Resshaljen*, *Reslóbit*, *Reslyti*. V R 1584 je sicer nekajkrat abecedni red videti žrtvovan temu, da pridejo besede ene družine skupaj: *Prafhati* — *Prasèn* — *Prasnik*, *fvejtováti* — *fvejtniki* — *foit* [= svèt] — *fvejzhnek*; vendar so tudi nasprotni primeri. (Pri *V'ganka* — *V'gánauzi* — *V'ganyti* [= 'odstopiti'] gre za uvrščanje po besedni družini; če pa je *y* tu izjemoma na latinskem abecednem mestu, potem gre samo za zmotno zamenjavo med prvima dvema iztočnicama.)

²¹ Morda spada sem tudi *Plejnováti* — *Plata* — *Pleß* — *Pleffati* — *Plejnyti*, ki pa je, sam spremešan, samo nadaljevanje zaporedja, v katerem je *Pytanu* (gl. zgoraj), le-to pa nadaljevanje hudo spremešanega zaporedja *Pèrhóðak* — *Pèrnareden* — *Pejfta*

— *Pozhylla* — *Pozhutiti*, *Moka* — *Molyti* — *Molyvzi* — *Molsezhe*, *V'lytu* — *V'luffti*, tudi *Redyti* — .. — *Redle*.²² Ni pa jasno, ali so *y*, *i* in *j* vsi trije istomestni, ali je *y* pred *i/j*, ali za njima (za zadnje govori zaporedje *Pezha* — *Pild* — *Pirihafu* — *Pifkèr* — *Pizhiti* — *Pytanu* — *Plejnováti*). Pisava *oddoyti*, *odkoyti* v stolpcu 3 (izt. *s'redyti*) govori za *y = ji*, in ker zaporedje *Obézhal* — *Objésti* — *Obiljé* — *Objifkati* — *Obifti* — *Obladanje* kaže celo sklop *ji* istomesten z *i/j*, je najboljše domnevati trojno (četverno) istomestnost *y = i = j* (= *ji*), *Pytanu* pa imeti za napačno uvrščeno besedo, zlasti še, ker stoji v zaporedju, pred katerim in za katerim sta prav tako spremešani zaporedji.²¹ Istomestnost vseh štirih dopuščata tudi obe preostali zadevni zaporedji: *Isvelizhati* — *Isvoljen* — *Is'volyti*, *Pravi* — *Prebyti* — *Prebivalizhe* — *Préden*. Obe dopuščata tudi možnost, da je *y = ji* in da hkrati velja, da je *j* pred *i*, za kar govori tudi že navedeno zaporedje *Djal* — *Divér* in dejstvo, da sta v takratnih abecednikih *f* pred *s* in *v* pred *u*, tj. pred črkama, ki ju čutimo kot osnovna alografa.²³ Toda potem je *Objifkati* na napačnem mestu.

3.3.5 Še bolj zapleten položaj je pri *u* in *v*. Na podlagi gotične abecede v Abec. 1550 bi pričakovali *v* pred *u*, vendar je tako le v dveh od sedmih zaporedij. Tudi ozir na glasovno vrednost ne razkriva morebitnega reda (R 1584 sicer precej dosledno piše *u* za glas *u* in *u*, *v* pa za glas *v* in *w/au*).²⁴ Prim.: *fpariti* — *s'vejditi* — *sveftu* — *svejtováti* — *svejtniki* — *svit* — *svejzhenek* — *svinez* — *supèr* — *supèrnik* — *s'vsteklufstio*; Tudi — *Tvori* — *Tour* — *Tulz*; *Raven* — *Raven Shena* — *Raunu*; *Leu* — *Levinja* — *Levizhèn*; *Gumnu* — *Gvant* — *Gvifhnu*; *Kuffèr* — *Kulla* — *Kunshntno* — *Kup*²⁵ — *Kupzi* —

— *Pejzhiza* — *Permorovati* — *Pèrpogibajo* — *Pèrpuftiti* — *Perfoditi* — *Pefhzi* — *Peft* — *Pezha*, torej 3 5 1 2 4 6—11. Zdi se, da so večja spremešanja deloma posledica naknadnih pravopisnih popravkov; med drugim so vanje vmešane besede z jatom, prim. zgoraj *Pezha* : *Pejzhiza* in *Pejfta*, prim. tudi besede s korenem *res-* in besedo *Rejka* v že navedeni »solati« *Rejs* — .. — *Reslyti*, ki ji sledi 9 prav postavljenih gesel do *Rifnizhnu*, skupaj: 2 8 1 3 5 9 10 4 7 6 11—20.

²² Tu je sicer okolica spet spremešana: *Rasumen* — *Raven* — *Raven Shena* — *Raunu* — *Redyti* — *Rata* — *Ratife* — *Redle* — *Regirati*; toda predpostavka, da je *y* med *h* in *k* (in da *v* ni za *u*) je najsprejemljivejša, ker dela celotno zaporedje najmanj nepravilno — le dvojica *Rata* — *Ratife* je napačno postavljena naprej.

²³ Za čut takratne dobe je bil osnovni alograf najbrž tisti, ki se je rabil kot velika črka, torej *res s* (ker *S*) in *i* (ker *I*), ne pa *u* (saj *V*). Toda po drugi strani je na občutek vplivala pogostnost malih črk v besedilu, tu pa sta bila *f* in *u* pogostejša, zlasti v gotični pisavi. V obeh prvih knjigah piše Trubar *v* samo na začetku besede (torej tam, kjer ga je v primeru velike začetnice nujno moral uporabiti), pa še tam ima v nekaterih besedah (najtipičnejša je *uola*) večkrat *u* (v malih latinskih abecedah v svojih abecednikih *v*-ja sploh ne listira); ko je prešel na latinico, je to svojo posebnost vsaj sprva ohranil, vsekakor veliko bolj kot razvrstitev malega okroglega *s*, ki ga je v gotici po takratni šegi pisal izključno v izglasju.

²⁴ Na začetku besede pri iztočnicah seveda zmeraj *V*, tudi za glas *u*.

²⁵ Tu je tisk zmazan, morda piše *Kvp*; toda tako Stabej kot Lägroidova imata *Kup*. V R 1584 je v medglasliškem položaju sicer zmeraj *u*, prav tako *i* (vsaj pri iztočnicah), toda enkratna pomota ne bi bila nič presenetljivega. Imamo jo tudi za *i*, in sicer pri *Vdijnjati*. Ker je črka *d* v tej iztočnici poškodovana — repek nad trebuščkom ima čisto tanek — in ker *j*-ja v takem položaju ni bilo pričakovati, je Stabej (1976: 174) bral *vájnjati* (kljub temu, da je pred njim Lägroidova (1967: 193) prepisala pravilno), in tej svoji fantomski besedi celo določil pomen (»fallere, decipere, in errore inducere, täuschen, betrügen«) in tentativno tudi izvor (»< wahren?«). Toda v R 1578 jasno piše *Vdinati*; Stabej je primerjavo z R 1578 opravil precej površno. Morebitni zapis *Vájnjati* bi bil že zato sumljiv, ker bi stal kar za 8 gesel preveč naprej, medtem ko je *Vdijnjati* na pravem abecednem mestu.

Kufhati — *K'veku pèrpraviti*. Zadnja tri zaporedja govorijo za *u* pred *v*, zaporedje pred njimi za *v* pred *u*, prvi dve sta napačni tako ali drugače, tudi če je *u = v* (v tem primeru sta napačni tudi zadnji dve).

3.3.6 Abecedni red v R 1584 je absoluten, tj. večbesedne iztočnice se obravnavajo, kot bi bile ena skupaj pisana beseda, npr. *Berlóga* — *Bèrsi fli* — *Bèrft*, *Bolesan* — *Boshji shlak* — *Borfht*, *Kregati* — *Krifhpani Lafjé* — *Krizhanje*. Primer, ko se vrstni red ravna po prvi besedi zveze, je očitno pomota: *Prepirati* — *Pres nehánja* — *Presfelenje* (prim. pričakovano *Presfushtváti* — *Pres tadla* — *Preklináti* /pomota/ — *Prevezháti*). Nikalnica *ne* je tako ali tako pisana skupaj z besedo (*Nehati* — *Nekasani* — *Nelufhta mi fe* — *Nenadjáufhi* — *Neobresani* — *Nepazhaj* — .. *Nevganite fe* — *Nid*); podobno velja za predložne zveze z nezložnimi predlogi (tip *s'revo* in tip *f'pèrtjo*).

3.3.7 Prekrškov zoper abecedni red je v R 1584 zelo veliko. Najpogosteje sta zamenjani sosednji iztočnici (tip 2 1), vsaj 29-krat.²⁶ Vsaj 7-krat je geslo zapisano za dve mesti prekmalu (tip 3 1 2),²⁷ vsaj 5-krat za dve prepozno (tip 2 3 1).²⁸ Redkejši so preskoki čez več gesel, npr. čez štiri nazaj (*Safùti* — *Sashmagati* — *Safkovinzhati* — *Safromováti* — *Saftopyti*), čez štiri naprej (*Erbizh* — *Erbfzhina* — *Erdézhe* — *Erdézhkajt* — *Epergovati*: je bilo prvotno *erpergovati*?) ali čez pet naprej (*Leu* — *Levinja* — *Levizhèn* — *Lezh* — *Lintvor* — *Leffenu*: je bilo prvotno *lisenu*?). Nekaj je tudi premikov dveh zaporednih gesel naprej ali nazaj (tip 3 4 1 2), npr. *Malini* — *Manfhe pèrhajati* — *Malik* — *Malikovanje*, *Nadluga* — *Nadopyr* — *Naderje* — *Nadjanje*. Potem so še »dvakratne« napake (kombinacije zgornjih), kakor *Mèrtvoiz* — *Mertvúzhki* — *Mèrsliza* (3 2 1) ali *Vedèn* — *Vejláka* — *Vejditi* — *Vejer* — *Ve* (2 5 3 4 1) ali *Krifhpani Lafjé* — *Krizhanje* — *Krivizhan* — *Kroff* — *Krona* — *Krepeliza* (2 4 3 5 6 1) ali *Zhaß* — *Zhaft* — *Zhaftiti* — *Zhibéle* — *Zhiflu* — *Zeigli* — *Zerunga* — *Zhloveki* — *Zheuli* — *Zhebul* (3 4 5 8 9 1 2 10 6 7). Nekaj drugih abecednostnih prekrškov je bilo že omenjenih. Vsega skupaj je v R 1584 kakih 75 napačnih zaporedij,²⁹ kar je presenetljivo veliko, če upošte-

²⁶ *Bobni* — *Bobnati*, *Boshji shlak* — *Borfht*, *Britku* — *Britkoft*, *Delu* — *Deléshni*, *Dopadenje* — *Dopádemi*, *Druguzh d'ozhi* — *Drug*, *Hoditi* — *Hod* (ker je bilo v R 1578 *Hoditi* — *Hot*), *Isop* — *jslagati*, *Klagovánje* — *Klada*, *Krizhanje* — *Krivizhan*, *Misa* — *Miloft*, *Oblizhe* — *Oblazhilu*, *Obrásil* — *Obras*, *Oproudi* — *Oprefniki*, *Polèg* — *Pole*, *Préden* — *Predejl*, *Presfushtvou* — *Presfushtváti*, *Rinka* — *Rinili*, *Sadejle* — *jad*, *Sarja* — *Sarajhati*, *shinjek* — *Shiher*, *shtraifinga* — *shorkla*, *skrioniga svetnika* — *skrione*, *fli* — *flejdni*, *Tretizh* — *Tresvi*, *Vandrati* — *Vandranje*, *Vgrishlaj* — *Vgledál*, *Vojárin* — *Voj*, *Vtta* — *Vtolashiti* (tu bi lahko šlo za istemestnost dvojne črke z enojno, prim. § 3.3.5). Zgolj tiskovne pomote so *Vinskuftiti* — *Vinskatérta*, *Shlathni kámen* — *Shlaki*, *Okuriti* (= okoriti) — *Okulize*.

²⁷ *Lakota* — *Lakomnik* — *Lakomnost*, *Ogolufati* — *Offer* — *Offerten*, *Potop* — *Potaptánu* — *Potipam*, *S'brati* — *S'beritese* — *S'betèshom*, *fpet* — *fpekál* — *f'pèrtjo*; pri *Ottèl* (= 'otél (otmem)') — *Otóke* — *Otroci* se zdi, da je bil prvotni zapis z enim *t*, ali pa gre celo za abecedno istemestnost dvojne in enojne črke (prim. *Vtta*, *Poffefti*); tudi *Trovrtati* — *Trofht* — *Trofhtati* je moralo nastati zaradi naknadnega »popravljanja« prvotnega *trorati* (Bohorič ima v Exempla gen. masc. *Trorik!*).

²⁸ *Odrefhenik* — *Odrefhyti* — *Odgovoriti*, *Shrange* — *s'hraniti* — *shraj*, *Vshe* — *Vfmilil* — *Vfekalniki*; spet bi bili neabecednega zaporedja lahko krivi popravki prvotnejše verzije seznama: *Osnaniti* — *Ofobejnik* — *Ofhpegati* (prvotno morda *Ofpegati* po nem. *spähen*; toda večina popravkov kaže ravno etimologiziranje pisave, ne odstranjevanje od etimona), *shpeharji* — *shpendia/shpisha* — *shpecerije* (prvotno najbrž *shpezerije*).

²⁹ Za natančen izračun bi bilo treba teoretično precizirati, katera kombinacija napak se šteje za eno samo zaporedje.

vamo, da so po drugi strani popravljene skoraj vse tovrstne napake v zaporedjih iztočnic, prevzetih iz R 1578.

3.3.8 Medtem ko so dvojnice znotraj ustreznih nizov v stolpcih 2—4 le po naključju kdaj urejene po abecedi, prim. *vedro/zhifto* 3 (pod *Iafnu*) proti *Rabot/Breme/Tèrh* 3 (pod *Butora*), je vrstnemu redu dvojnic v iztočnicah nizih treba priznati načelno abecednost: od 22 gesel z dvojno iztočnico jih ima kar 17 na prvem mestu dvojnico z nižjemestno začetnico (npr. *Keha*, *Tranzha* ali *Zheuli oli Zhreuli*), celo pri edini dvojni iztočnici od vzetih iz R 1578, ki ni bila že v R 1578 abecedno urejena, je vrstni red zamenjan: *Shpisha*, *Shpendia* → *shpendia*, *shpisha*. Od pet gesel, kjer dvojnici nista v abecednem zaporedju (npr. *Pohanu*, *friganu*), stojijo štiri na koncu Registra (*Tiráni*, *filniki*; *Verih*, *kadilu*; *Vgledàl*, *oli ofkèrbil*; *Zin oli cin*) oz. so sploh zadnja štiri z dvojno iztočnico, če odštejemo *Zheuli oli Zhreuli*, ki je vzeto iz R 1578. Možno je, da so bile dvojnice v petih neabecednih primerih dodane, ko je bila glavna redakcija že opravljena, ali celo med tiskom. Za to govori tudi geslo *Zin oli cin*, ki ni koordinirano s črkovnim poglavjem *C* in postavlja na laž tamkajšnje kazalko »več najdeš v puštobi K«; vendar je koordinacija slaba tudi med drugimi gesli. Narobe je npr. že to, da se drugonavedene dvojnice ne navajajo tudi (kot samostojna gesla oz. kazalke) na lastnem abecednem mestu, in so zato — kadar gre za pomenske pare tipa *Bizhovje*, *paludje* — nenajdljive, in ravno takih parov je največ: 14.³⁰ Besedotvorne (pet: *Dvojzheta*, *Dvojzhizhi*; *Erdezkhast*, *na erdezh*; *Nifhtèr*, *Nizh*; *Nenadjáufhi*, *pres nadjanja*; *Satirati*, *Satrèjti*), oblikoglasne (tri: *Hod*, *hud*; *Zheuli oli Zhreuli*; *Prafhati*, *vprafhati*) in pravopisne (*Zin oli cin*) drugonavedene dvojnice so najdljive le, kadar je vzglasje enako, takšno pa je samo v petih primerih, morda šestih, če za *na erdezh* (tj. pridevnik *nardeč*) predpostavimo pisavo zmeraj narazen v besedilih. Zaradi etimološke sorodnosti imata enako vzglasje tudi — z enodobnega vidika zgolj pomenski — dvojnici *shpendia*, *shpisha*. Ker so samo 4 drugonavedene dvojnice tudi samostojne iztočnice z lastnim geslom, je za najmanj 11 drugonavedenih dvojnic mogoče domnevati, da jih uporabnik ni našel, če ni ravno prebral celega Registra. Poleg tega pri samostojnih iztočnicah ni dobil enakega obvestila kot pri dvojnih: ustreznice so drugačne ali jih je manj, ali so celo v različnih stolpcih.³¹

³⁰ Večinoma sta dvojnici obe domači (6 primerov: *Motéra*, *pobitna*; *Nadluga*, *Tefhkozha*; *Vgledàl*, *oli ofkèrbil*; sem štejem tudi morebitni besedotvorni kalk *Hod*, *hud*, *ravèshenna* (edina trojna iztočnica v R 1584) ter *Bizhovje*, *paludje* in *Maura*, *piáuka*, ker *maure* in *bičeoja* protestanti niso mogli imeti za sposojenki in je sploh dvomno, če res sta); v 3 primerih sta obe prevzeti (*Pohanu*, *friganu*; *shpendia*, *shpisha*; *Apostel*, *Iogèr*); v 5 primerih stoji prevzeta (zmeraj na prvem mestu) proti domači (*Keha* — *Tranzha* (če je slednja domača); *Nuz*, *prid*; *Tiráni*, *filniki*; *Verih*, *kadilu*; *Ankora*, ali *shelesna mazhka*).

³¹ *Apostel*, *Iogèr* 1 — *Iogèr*, *dvanáifstla* 2 — *o* 3 — *vuzhenik* 4 proti *Iogri* 1 — *o* 2 — *Apóstoli*, *vzhènizi* 5 — *Mlaji* 4; *Hod*, *hud*, *ravèshenna* 1 — *Lubfha* 2 — *Hofniza* 3 proti praznemu okencu 2 pod *Raven Shena*; *Nuz*, *prid* 1 — *Hasen* 3 — *korift* 4 proti praznemu 4 pod *Prid*; *Verih*, *kadilu* — *Tamian* 4 proti *Kadilu*, — *Temien* 5 — *o* 4. Pri izt. *Nadjanje* pa gre v razmerju do dvojne izt. *Nenadjáufhi*, *pres nadjanja* najbrž sploh za drugo pomenko (tudi nizi ustreznice so različni; prim. Stabej 1976: 150). Prim. še *Maura*, *piáuka* 1 — *Lok* 2 — *poga*, *Trakázha*, *donda* 3 — *Duga*, *dugázha* 4 proti *Lok* 1 — *Maura* 2 — *o* 3 — *o* 4, ali *Pohanu*, *friganu* 1 — *roshtanu*, *prashenu* 2 — *o* 3 proti *Rofhtanu* 1 — *o* 2 — *prasheno* 3. (O *nadloga/težkoča* in *zatirati/zatreti* gl. op. 8). Edino dobro koordinirano vzporedje je med *Prafhati*, *vprafhati* in *Vprafhati*. — Seveda je slovaropisni prekršek tudi to, da izrazna podoba ni vselej enaka: *ravèshenna* : *Raven Shena*, *Iogèr* : *Iogri*.

4 Besedno zvezne iztočnice je prinesel v slovensko slovaropisje že R 1578. V R 1584 jih je vsaj 37.³² Uvrščene so po absolutnem abecednem načelu in nekatere tudi pisane skupaj (tipologija le-teh: *spèrftjo* oz. *s'revo*, *Velikanuzh*, *Nepazhaj*, (*S'beritefe*), *Dopádemi* proti *Pres tadla*, *Negodni rod*, —, (*Mnoshite fe*), *Nelufhta mi fe*). Dve zvezi (*shelesna mazhka* in *pres nadjanja*) sta samo drugonavedeni dvojnici enobesedne iztočnice. 14 jih ima strukturo Prid Sam, 11 Predl Sam, 11 je glagolskih v širšem smislu (2 nedoločniški, npr. *K'veku pèrpraviti*, 1 povedkovniška (ker je glagol izpuščen): *Gorje timu*, 8 prisojevalnih, npr. *Druguzh dvezhi*, *Dopádemi*, *Pojéli fabo*, *Neródi*,³³ *Rodi semlja*). V samostalniških zvezah je pridevniški prilastek vedno pred jedrom (*Boshji shlak*); skupaj sta pisani *Velikanuzh* in *Vinskatèrta* (da gre za zveze, kaže pregibanje v Bohoričevi slovnici in Bibliji: *Velikonúzh* ali *Velikonozhnu Iagne jéfti*, gl. Stabej 1976: 128). V predložnih zvezah je predlog pisan narazen, le nezložni predlogi so ločeni z opuščajem oziroma pisani skupaj s samostalniško besedo, če gre za *f*. V nedoločniških zvezah je nejedrni del levo od nedoločnika (*Manfhe pèrhajati*) in pisan skupaj v tipu *Naprejséti*; v zvezah z osebno glagolsko obliko pa je levo ali desno od jedra prislovno določilo (*Druguzh dvezhi* : *Pojéli fabo*), levo seveda nikalnica (pisana zmeraj skupaj z glagolom), desno pa zaimenske naslonke (pisane skupaj ali narazen z glagolom) in morfem *se* (gl. § 5, saj v tem primeru ne gre več za besedne zveze). Vsi osnovni tipi navedenih zvez so bili že v R 1578, imenitna novost pa je izt. *Rodi semlja* — to najbrž ni navadna prisojevalna zveza pov.-os., ampak zveza velelnik + zvalnik.³³ Tip z neizraženim osebkom, *ne lušta mi se*, je iz R 1578.

4.1 Pri besednozveznih ustreznica najdemo še druge tipe in nekatere stvari drugače obravnavane. Pojavi se tip Sam Prid (*oklópi shelesni*), čeprav enkrat samkrat; dalje samostalniški tip z desnim prilastkom (štirikrat predložnozveznim, npr. *pruka oli ftólz pod noge* (to sem štel za eno besediščno enoto, toda v bistvu sta dve³⁴), enkrat roditeljskim: *kup ludy*); dalje Predl Prid Sam (*h'tretji Barti*) in glagolnik s prislovom v vlogi predpone (prislov je na levi, kar je v skladu z enako obravnavo ustreznih nedoločniških zvez, in pisan narazen: *Nutèr jemanje*). Pri predložnih zvezah, ki so sestavina večje

³² Nekatere pisne bes. zveze sem štel za besede (npr. *Raven Shena*, ker tudi *ra-pènshenna*, na *erdezih*, ker = *nardeč*), prav tako glagolski tip *s'redyti* in poprislovljeni tip *V'prizho* (toda tip *skregom* sem obravnaval z današnjega stališča, tj. kot zvezo, tudi izt. *V'neshihroft* sem po Stabeju (1976: 152) štel za predložno zvezo, čeprav je njena ustreznica *kfarlikoft*). Nekatere pisne besede sem štel za zveze: poleg tipa *s'revo* še zanikane glagole (*Nepazhaj*) in glagole z naslonsko obliko osebnih zaimkov (*Dopádemi*), seveda tudi tip *Velikanuzh*. Zanikane neglagole (*Neobresani*) in glagole s *se* sem štel za po eno besedo.

³³ Stabej (1976: 151) je *Neródi* in njeno ustreznico *Nemari* dekodiral za pridevnika *nerod* (>eigtl. *nerodljiv*) in *nemar* (= >male moratus, immodestus /itd./). Verjetnejše se mi zdi, da gre za zanikana velelnika od *roditi* 'skrbeti' in *mariti*. (Je pridevnik *nemar* sploh kje potrjen?) — Velelnik je lahko tudi *Rodi semlja* (ustr.: *plodi semlja* ?). Orožnova (1984 a: 269) namreč navaja iz Dalmatina *Rodi Semla Travo inu Sèle* v protistavi z ustreznim mestom v Japljevem prevodu: *Posheni semla seleni selifhe*.

³⁴ Sestavljalci R 1584 se seveda niso zavedali slovaropisnega problema, kako predstavljati površinsko nevtralizirane zveze z različno globinsko zgradbo: *pruka oli (stole pod noge)* proti (*pruka oli stolc*) *pod noge*. Se danes to teoretično ni rešeno. Podobno velja za t. i. naštevalne skupine: rešitev Registra *hudu*, *slu*, *timu* (a brez druge večje, ki je tu tiskovna pomota, prim. pravilno *Tèrdo*, *okórno vzhiniti*) pa v praksi uporabljajo tako rekoč vsi današnji slovarji.

bes. zveze, najdemo tudi zložne predloge pisane skupaj s samostalniško besedo (*naftan, sanišhtar* — toda *ob zhaft, od fhpejfa, pod noge*), brezzložne pa brez apostrofa tudi, ko ne gre za *f* (*vrasdelénju, knogam*). Nedoločniške zveze so pestrejšje za več tipov: *ofanje sgybyti; Tèrdo vzhiniti, v'kofe slomyti; gvaltig biti, shal byti; doli jemati* (zmeraj — štirikrat — pisano narazen,³⁵ npr. *doli jemál, Nasaj ogledati*) — vse nejezdno je levo od nedoločnika, kar je vsaj deloma vpliv nemščine, le enkrat imamo desno od nedol. stavčni prilastek predmeta, toda predmet sam vendarle na levi (!): *Grosdóvje brati, kèr bandivi zhes oftáne* (primer lepo kaže, da je za slovenščino ustrežnejša slovaropisna rešitev s predmetom na desni, vsaj ob polnopomenskih glagolih). Med prisojevalnimi zvezami sta nova tipa *More byt* (ki pa je dejansko že pobeseden članek, prim. izt. *Lahkaj*) in *timu je taku* (prim. iztočnici *Dopádemi*, z logičnim osebkom na desni, ker je naslonski, in *Gorje timu*, ki ima ustreznico *hudu, slu timu*). Nasproti izt. *Rodi semlja* dobimo še tip z osebkom na levi, ker je osebek (prisl. dol. mere?) oziralnozaimski: *kàr fe more*.³⁶ Slovaropisno najjimenitnejši tip pa je prisojevalna zveza, zapisana v nedoločniški obliki: *desh jiti* (v stolpcu 2) — osebek je na levi, saj drugače skoraj ne gre.³⁷ Tip *vgodan mi je* v bistvu ustreza iztočničnemu tipu *Dopádemi*. Med ustreznicami je tudi po ena prislovna (*ftotino ftuo krat toliko*) in pridevniška zveza (*velikofhtiman*).

5 Morfem *se* je pri iztočnicah — 6 primerov — zapisovan zmeraj desno od glagola: *Bati fe, Kafati fe; Nevganite fe, Mnoshite fe; S'berite fe; Nelufhta mi fe*. Med ustreznicami — še 8 primerov — pa je dvakrat zapisan levo od nedoločnika: *fe kajati, fe kaffáti* (in to celo kljub temu, da je prvemu iztočnica *Kafati fe*). (Levo od glagola je tudi pri *kàr fe more*, vendar slovaropisno to ni zanimivo, ker v takem stavku ne more drugam kot za prvi stavčni člen. Prim. o tem in o zaporedju sestavin besednih zvez Toporišič 1967, 1982.) Zapisovanje morfema *se* desno od glagola je značilnost, ki loči R 1584 od Bohoričevih seznamov: v le-teh je *se* na začetku (vendar se pri abecednem uvrščanju odmišlja).

6 Raba velike začetnice v geselskem besedilu.

6.1 Znano je, da protestanti niso znali ustrezno rešiti vprašanja velike začetnice (Toporišič 1983/84, 226). Vendar so ravno v slovaropisju pod pritiskom oblikujočega se slovarskega metajezika ves čas prinašali tudi glede velike začetnice prav sistemske rešitve, dokler ni na koncu protestantske dobe Megiser v Dictionariumu 1592 dosegel reda, ki je bil prenosljiv tudi v navadna besedila.³⁸ Že Trubarjev seznam imen v Abec. 1550 piše z veliko samo »iztočnico«,³⁹

³⁵ Razlog za to najbrž ni pomenski (motiviranost pri *Nasaj pogledati* 'ozreti se' proti kalkiranosti pri *Naprejséti* 'odločiti se'), saj so tudi med ustreznicami slabo motivirane: *doli jemál* (izt. *Óbnemágál*), *Nulèr jemanje* (izt. *Pèrhódak*).

³⁶ Ta ustreznica v stolpcu 2 je obskurna. Njena izt. je *Premagánje*; v naslednji vrstici sledi izt. *Premózhi* z ustr. (spet v 2) *premojftiti*. Stabej (1976: 161, 149, 143) je vzal, da je *kàr fe more premojftiti* skupaj ustr. od *Premózhi*, pri čemer pa geslo *premoči* v njegovem preurejenem slovarju manjka, navaja pa se *premaganje*.

³⁷ Na desni bi postal »predmet«, kadar je im. = tož. (V praksi se včasih vseeno najde tak način zapisovanja, s kakim ločilom med glagolom in naštetimi možnimi osebki, npr. *padati: dež, sneg, slana*.) Zapisovanje prisojevalnih zvez na način *dež iti* slovaropisna teorija in praksa odklanjata, morda neupravičeno. V R 1584 je do njega prišlo zaradi blizuzvočnosti iztočnice *Deshyti* (*y* tu ni kako ljudsko etimologiziranje — prim. *ji(ti)* —, saj so glagoli z naglašeno pripono *-i-* praviloma pisani z *-y-*).

³⁸ Vse ustreznice (katerega koli od treh jezikov) so dosledno pisane z malo, izjema so lastna imena kakor *Spabska deshella, Franska deshela, Franzhosh, Gèrk*, pridevniki iz njih (*Bukouski ali Latinski jesik*), sprevrženi samostalniki kakor *Franzhoshi* 'morbus Gallicus', nekateri plemiški in podobni nazivi ter nazivi za Boga (*Vivda, Bug*

vse druge besede v »geslu« (osamljena izjema je *Carolus*) pa z malo, čeprav so večina njih osebna lastna imena, ki jih je v navadnih besedilih skoraj dosledno pisal z veliko. Enako je v Imenih v Abec. 1566 (izjeme so tu tri: *Abel*, *Anaftasia*, *Preroki*). Nasprotno so v Imenih v Abec. 1555 vse besede v »geslu« pisane z veliko. Tudi Kreljeva *Vocabula* imajo vse iztočnice in vse ustreznice (razen dveh: *zhlovik*, *drushina*) pisane z veliko, in enako je v R 1578 (spet z nekaj izjemami). Ker sta *Vocabula* in R 1578 edina ohranjena tiskana slovarčka pred R 1584, je pomembno, da je v R 1584 in v Bohoričevih seznamih uveljavljeno drugačno načelo: z veliko se pišejo samo iztočnice, pri ustreznih (in dvojnica iztočnic) pa vlada nered.⁴⁰ — Skupna značilnost vsega protestantskega slovaropisja (in menda »seznamopisja« sploh) je velika začetnica pri iztočnicah, tj. na začetku gesla.⁴¹ Ta rešitev (slovaropisno napačna, ker se nevtralizirajo lastna in občna imena, prim. v R 1584 *Ebreerji*, *Muri*) je bila možna prav zato, ker je vladala tolikšna ohlapnost v navadnih besedilih. Pisanje iztočnic z malo je uvedel (vpliv italijanskega slovaropisja?) šele da Sommaripa z *Vocabularijem* (1607), in prav zanimivo bi bilo natančno razčleniti, kako je z veliko začetnico v neslovarskem delu njegove knjige — nekatera tamkajšnja besedila so namreč za ta del toliko kot popolna (npr. božična pesem *Ta svetla zvezda*).

6.2 Velika začetnica pri iztočnicah v protestantskih slovarjih je po izvoru najbrž skladijska, tj. začetek gesla se istoveti z začetkom povedi.⁴² Vendar je njena skladijskost že od začetka tudi brisana, ker je pretrgana vzporednost s protipolom velike začetnice, tj. končno piko (ki jo protestanti sicer pridno pišejo tudi za naslovi, sklepnimi zapisi (tipa *konec*, *amen*), impresumi, podpisi ipd.). Gesla v Imenih 1550 so brez slehernega ločila, v Imenih 1555 so med besedami vejice, toda konec gesel ni nobenega ločila. V Imenih 1566 med besedami ni ločil, je pa pika na koncu gesel. V *Vocabulah* med izt. in ustr. ni ločil, ker imajo vsake svoj stolpec, toda ločil ni niti na koncu gesel, ampak le na koncu celega seznama. V R 1578 postane pika tehnično sredstvo, ko loči iztočnice od ustreznice, čeprav jo je tudi tu mogoče pojmovati skladijsko (še bolj to velja za piko na koncu gesel; temeljni sistem izrabe ločil je v R 1578 sicer razberljiv, a na več mestih skvarjen, najbrž v tiskarni). Morda je skladijska tudi pika na koncu gesel v Bohoričevih seznamih, vendar je treba upoštevati, da jo ima na koncu gesel npr. še Pleteršnikov slovar, ker opravlja določeno — sicer redundantno — razmejitev do naslednjega gesla (prim. Gjurin 1984: 546). Pri Megiserju je pika tehnično sredstvo, stavi jo za oznakami (ki so kratice) in za vsakim nizom enot enega jezika (tudi v *Thes.*, kjer je bilo to povsem odveč). — R 1584 kot stolpčni slovar se je piki znotraj geselskega besedila upravičeno odpovedal, le prav redko jo najdemo za nekaterimi nizi ustreznice

obari, *Gospud*, *Moifter*, loči se med 'Fraw' shena in 'Fraw' *Gospá/Frava*). Ima pa tudi napake ali nedoslednosti: *angelska deshela* 'Anglija', *knes* 'Comes'.

⁴⁰ Slovaropisno izrazje je treba, ko se nanaša na slovarjem samo podobne sezname, razumeti cum grano salis.

⁴¹ Menim, da je v R 1584 večina ustreznice z malo. — Tovrstni nered v Bohoričevih seznamih je zanimiv zato, ker so ustreznice tudi nemške. Pisanje samostalnikov z veliko je bilo v nemščini 16. stoletja daleč od doslednosti.

⁴² Tudi Megiser piše z veliko nemške iztočnice (ne glede na besednovrstnost) v *Dict.* 1592 in latinske v *Thesaurus* 1603 (enako je v njegovih *Paremiologijah* 1592, kjer pa so besediščne enote prave povedi, zato piše tam z veliko tudi ustreznice, čeprav jih v *Dict.* in *Thes.* piše z malo, kljub temu da stojijo zmeraj celo za piko).

⁴³ Po Toporišču je bil začetek povedi edino trdno mesto glede pisanja z veliko (1983/84: 226). Med rabo v slovarjih in rabo v navadnih besedilih je torej vzporednost.

(npr. za *konzháti* v 2, za *Miraculi* v 3, za *Sora* v 4) ali iztočnic (npr. za zadnjo izt. v poglavjih *T*, *D* in *N*) ne glede na njihov položaj, tako da so tudi z veliko začetnico vzporedne pike, namreč za zadnjo ustreznico (besedo) črkovnih poglavij *C* in *G*, zgolj (tiskarske) pomote. Namerna je le pika za zadnjo besedo slovarja, za ustreznico *fnashiti* (prim. piko na koncu *Vocabul*). Pika stoji tudi na koncu »kazalke« *vezh najdesfh v'puhshtobi K*, pa ne zato, ker gre za poved (prim. malo začetnico), marveč je »citirana«: za nadstolpčnimi črkami (naslovi črk. pogl.) je namreč vedno pika, nekako v vlogi jezikoslovnega lomljenega oklepaja, prim. v *Abec. 1550 ta H. fa ch. inu ta L. debellu*, enako v nemškem predgovoru *Kat. 1550*, toda pri *Krelju (1567) ch sa zh, f sa ff, vzhasy beri*.

6.3 R 1584 pa pomeni tudi že prvi odstop od konvencije, da se iztočnice pišejo z veliko. 77 iztočnic (od 119) v poglavju *S* in 7 iztočnic (od 26) v poglavju *I* je namreč zapisanih z malo. Pri tistih z *I* (*jokati, jfhe, jslága, jspahniti, jsfekati, jstegniti, jstlazhiti*) gre najbrž za naključje. Morebitni skriti logični razlog (npr. samo v predponi *iz-*, samo pred samoglasnikom ipd.) izključujejo druge iztočnice tega poglavja (*Isvelizhati, Is'volyti, Iogri...*). Gre za 12.—13. in 15.—19. geslo pod *I* in hkrati za zadnja gesla na tej strani *Registra*, tako da je mogoče, da je tiskarni začasno zmanjkalo črk za veliki *I*. Tudi nobena ustreznica (od trinajstih, ki pridejo v poštev) na tej strani nima velikega *I-*, celo lastno ime *joan* ne, nasproti sicer pogostim ustreznici kakor *Iagajnje, Iager, Idòl, Iagma, Iad, Iesero, Iai, Iure* 'že' na drugih straneh (skupaj jih je z *I-* 13, z *i-* 8, z *j-* 8, plus 4 z *j-* v neprvi besedi znotraj besedne zveze). Tudi kustoda na tej strani je *js'veli-*, čeprav je prva iztočnica naslednje strani pisana z veliko: *Isvelizhajnje*. Mali *j* je torej tu uporabljen v vlogi velikega *I* (ker velikega *J* ni bilo, je bila potrebna različnost ohranjena; podobno je najbrž uporabljen mali pokončni (kapitelka) *K* pri zadnjih 11 iztočnicah poglavja *K*⁴³). — V črkovnem poglavju *S* pa ne gre za naključje, ampak za razločevanje med glasovnjima vrednostma *s* in *z*. Dolgi *f* ni imel lastne verzalčne variante, in se je v velikem *S* nevtraliziral z okroglim *s*. R 1584 rabi veliki *S(h)* načeloma samo za glas *z* (*ž*), kar je napovedovanje poznejšega razvoja, ko se je za glas *s* velikemu *S* dodajalo ločevalno znamenje (v najzrelejši fazi vejico na sredi pod njim, prej tudi pred njim levo spodaj ali za njim desno spodaj, včasih obrnjeno na glavo, ipd.). Med 119 gesli v poglavju *S* samo štiri niso v skladu s tem razločevanjem: *Shafft, Shonati, Shrange* in povsem pokvarjeno *Szhenci* 'senca'; vsa štiri so na str. Dd II, na naslednji napak ni več, pač pa dva sporna zapisa: *s'hraniti* in *s'niti* — v prvem gre za nevtralizacijski položaj pred nezvencim nezvočnikom in morda tudi za etimologiziranje oz. analogijo (predpona *iz-* je dosledno pisana *Is-/js-* tudi pred nezven. nezvočniki⁴⁴), v drugem pa morda zares za glas *z*.⁴⁵ Razločevanje *S : f* je povzročilo ukinitve velike začetnice tudi za *s-*, vsaj na str. Dd II^b (če ni tudi tu zmanjkalo velikih *S*, kajti

⁴³ V nekaterih črkovnih poglavjih (npr. *P, L, Z*, tudi že *K* pred omenjeno zamenjavo) se sploh med kurzivne verzalke občasno mešajo pokončne.

⁴⁴ Medtem ko je predpona *z-*, tako kot predlog *z*, zapisovano, glede na zvencčnost: *s'vejdiiti, S'brati; s'revo, S'betëshom*, tudi *s'vsteklúftio* — *ftlejzhi; fpèrftjo*. Oboje torej tako kot (spet) danes.

⁴⁵ Tako je, ne sicer zelo prepričljivo, dešifriral *Stabej (1976: 179)*, pripisujoč besedi pomen 'aufzerri, consumi, absumi, aufgehen, verschwinden', verjetno po *Pleteršnikovem zniti 'verschwinden'* iz *Cafovega gradiva*. Ustreznici sta *s'iti* in *spraviti* v 3. *Stabej* tudi za *ziti* predvideva pomen 'consumi, verzehrt, verbraucht werden', za *spraviti* pa neskladno 'placare, expiare, reconciliare, besänftigen, beschwichtigen, usw.'.

na tej strani ni nobenega, medtem ko imata na prejšnji strani le dve iztočnici *s-*, kar 42 pa *S/Sh*). Omenjena značilnost spet loči R 1584 od Bohoričevih seznamov, kjer se vztraja pri *S-* ne glede na nevtralizacijo.

6.4 Dovolj skladno s pravilom, da se z veliko piše samo začetek gesla, so drugonavedene dvojnice iztočnic zapisane 17-krat z malo, in le 6-krat z veliko. Zanimivo je, da je 5 drugonavedenih dvojníc, ki so tudi samostojne iztočnice za lastna gesla na ustreznem abecednem mestu, zapisanih, ko so dvojnice, z malo (*kadilu* itd.), le ena taka z veliko, in sicer edina, ki je bila samostojno geslo že v R 1578 (*logèr*; ker je to t. i. sakralno poimenovanje, je pisanje z veliko pričakovati). — V besednozveznih iztočnicah je neprva beseda pisana z malo (35 primerov). Izjemi sta *Raven Shena*, ki pa je kot drugonavedena dvojnica pod *Hod* zapisana tudi *ravèshenna*, in *Kriřhpani Lafjé* (toda *fivi laβje*).

7 R 1584 je obveščal samo o pisni podobi iztočnice, in sicer le o eni varianti;⁴⁶ neraziskano ostaja vprašanje, koliko res o tisti, ki je uporabljena v besedilu Biblije.⁴⁷ O govorni podobi govori deloma, posredno, skozi pisno podobo, vendar se — kar je razumljivo za takratno stopnjo slovaropisja — ne vzpenja nad obvestilnost neslovarskih besedil.⁴⁸ — Enako velja za ustreznice.

8 Tudi o slovničnih značilnostih besed ne pove ničesar izrecno. Še več: navaja samo eno obliko,⁴⁹ in še ta velikokrat ni osnovna slovarska oblika. Koliko iztočnic je v neslovarski obliki, je iz samega R 1584 nemogoče točno ugotoviti, ker so določene oblike nevtralizirane (npr. prislov s pridevnikom za s. sp.).

8.1 Samostalniške iztočnice v neosnovni slovarski obliki so najpogosteje v im. mn. (66 primerov in še 2 drugonavedeni dvojnici),⁵⁰ dvakrat v rod. ali

⁴⁶ Prim. iztočnice *Amma*, *Vbeshâti*, *Otróci* z iztočnicami v istočasnem Bohoričevem seznamu: *Ama*, *v'beshâti*, *Otrozi*. Isto velja za oblikoglasne različice: v R 1584 *Nuzh*, *Mojřter*, *Vojřzhaki*, *fvejtováti*, pri Bohoriču *Nozh*, *Mujřter*, *Voiřhak*, *fvetuováti*, enako *fhrimpf* (Boh. *Shrinf*), če ni prvo le zetimologizirana pisna različica za enako izgovorjavo.

⁴⁷ Prim. v besedilu Biblije oz. na robu *Tyranni*, *Tyranou* (cit. po Stabeju 1976: 125, 126), v Registru *Tiráni*.

⁴⁸ Krativec nad črko za polglasnik: *supèr*, *Iarèm*, *ravèshenna*, *Màdlo*, *Pàrt*... (proti *Kardelu*, *Hlapez*, *Louz*... proti *Gartér*, *fpekál*, *Blagúr*...). Ostrivec nad dolgim *e*: nad etimološkimi (podedovanim ali prevzetim): *Divèr*, *Deshèlla*, *Erdèzhe*, *Bronzhén*, *Bregèfše*,... (proti *Porèzhem* proti *Med* 'strd', *Opreřhniki*, *Kepa*, *Kelder*, *Ketina*, *Majèfteta*, *Meshnar*...), nad izjatovskim *e*: *Nevèřta*, *Objèřti*, *Obèzhal*, *Bèřfèda*... (proti *Mèřtu*, *Reva*, *Zhloveki*... proti *Osrejtí*, *Ofobejnik*, *Pejřta*, *Poshrejřhnik*, *Pregrejřhnik*...), nad *a*: *Ferdáman*, *Fertigováti*, *Ferrátar*, *Gospá*..., nad *o* različnega izvora: *Berlóga*, *Perhódak*, *Prenóril*, *Reslóbit*, *slobnóft*, *řoróta*... Zelo dosledno je rabljen *y* za naglašeno glagolsko pripono (kar močno loči R 1584 od Bohoričevih seznamov): *Deshyti*, *Menyti*, *Molyti*, *Pustyti*, *Samudyti*, *Pozhylla* (pri Boh. vse to z *-i-*), *Saupyti*, *Prebyti* proti nenaglašeni priponi v *Perřoditi*, *fprejmiti*, *řstegniti*, *řstlazhiti*... prim. tudi *Obushyti* 'vbogi pořtati 2'. Zunaj glagola npr. *Mejnyki*. Glede tega bo treba k 1584 še ovrednotiti. Z drugega zornega kota je tako ovrednotenje že nastavljal Rigler (1967), za posamezne besede tudi Stabej (1976), npr. ko za *fhpèhar* predpostavlja izgovor špejar (toda prim. *Ořhpègati* in v besedilu Biblije *Shpegarjti*).

⁴⁹ Prvi slovenski slovar, ki navaja obe oz. vse tri osnovne slovarske oblike, je Bohoričev v slovnici. Potem se stanje v tem pogledu poslabša (tudi zato, ker slovenščina ni več jezik iztočnic), in šele razsvetljenski slovarji znova dosežejo Bohoričevo raven. — Zapisovanje neprve oblike pri Bohoriču je deloma obdelal Toporišič (1984: zlasti 197, 202—3, 219).

⁵⁰ Npr. *Bèřsi fli*, *Bobni*, *Dvojzheta/Dvojzhizhi*, *Ebreerji*... *Obiřti*, *Ptize*, *Zhibèle*... Da gre za imenovalnik množine, kažejo včasih ustreznice, npr. *Sapojnize* —

tož. ed.,⁵¹ dvakrat v tož. mn.⁵² — V besednih zvezah so samostalniške besede tudi v drugih sklonih (*Il'pufljednimu* itd.), toda frazeologem sam je v pravilni slovarski obliki.

8.2 Pridevniških iztočnic je v neslovarski obliki vsaj 9 (in še ena dvojnica): v im. ed. ž. spola *Motéra* (z dvojnico *pobitna*) in *Neporódna* (v zadnjem primeru gre za slovaropisnoteoretični problem; kako ga je treba reševati, kažejo povsem normalne zveze *neporoden deklíč, neporoden (ženski) debil, neporodno dekle* ipd.); v rod. ed. m. spola je *Rodovitiga*; v rod. mn. m. spola pa *Antverhárfskih*. (Dejansko dajem eno od glavnih možnosti, saj je npr. *Rodovitiga* lahko tudi tož.) Pri moškem spolu je problem še enakoizraznost (homofonost) določne oblike in im. mn. tako s posamostaljenim pridevnikom kot s 3. os. ed. sed. nekaterih glagolov. Stabej je v večini tega videl pridevnike. Gotovo je imel prav v primeru *Nekasani* (ustr. *narodni* 2), *Neródi* — *Nemari* 3 pa bo najbrž glagol (prim. op. 33), glagol bi bil lahko tudi *Tresvi* — *ftresni* 2, prim. *iztrezviti* = *iztrezovati*. *S'dersnim* je glagol tudi po Stabejevem mnenju. Verjetno im. ed. s. spola je *Njegótu* — *njega* 2, vendar lahko o resničnem sklonu le ugi-bamo; enako pri *skrivne, Molsézhe* in *Vfakèrfhne*, kjer tudi spol ni jasen.

8.2.1 Pri dolgi vrsti iztočnic se ne da ugotoviti, ali so pridevniki v neslovarski obliki ali prislovi — ali pa celo deli (trpniških) glagolskih oblik: *Farfku, Grenku, Leffenu, Lizhkákua, Luzku, Nepridnu, sveftu* ..., *shooh, Flißig, Falsh, Redle* ..., *Rofhtanu, Pytanu* ... Pravzaprav je dostikrat še najverjetnejše, da so povedkovniki, prim. še *Lepu, Iafnu, Posnu* ... (v izglasju je -o samo dvakrat: *Kunfhnto, Mádlo*); isto velja za morebitne z osebkom s. spola ujemaajoče se

knafilni, aftèlni 2. Vendar si tudi z ustreznici ni mogoče zmeraj pomagati, npr. *Pejfta* — *piefhzha* 3; pri Belostencu (1740) je npr. iztočnica *Kolno péfche* in ustr. *péfche kolno* (pod *Modiolus*), toda tudi izt. *Péfcha kolna* z edninsko ustr. *centrum rotae*, tako da je *Pejfta* v R 1584 lahko tudi im. ed. ž. spola (zanj se je odločil Stabej); podobno je pri *Shejle* — *Hotenje, shejla* 3 in *Lufht* — *shejlja, flatkúft* 2 — *volja, hotenje, shelje* 3 (Stabej se je odločil za im. s. spola: želje); *Vftna* — *shnabe, gobèz* 2 kaže bolj na mn. s. spola, Stabej ima ed. ž. spola. *Okulize* — *kraje* 2 pa je sicer gotovo mn., toda najbrž tožilnik, prim. *Otóke* — *kraje* 2. Podobne težave so pri izpridevniških sprevrznih samostalnikih, le da smo tu v dvomih celo glede besednovrstnosti: *Delèshni* je verjetno im. mn., ker je ustr. *Dèlniki vrasdelénju, djelnizi* 3 — *Dèlni* 4; pri *Neobresani* — *Neobresováni* 2 ustr. nič ne pomaga, toda mn. je verjetnejša (prim. *Muri, Ebreerji*). — Večinoma so vse to samostalniki, pogosto res rabljeni v množini. V drugo skupino spadajo samomnožinski: *Bregéfshe, Buqve, Dauri, Garje, Vinkushti*. Podskupina teh so samomnožinske pomenke sicer troštevskih samostalnikov: sem bi šle morda *Basni* z ustr. *nepridni marini* 2, *Peshzi* z ustr. *vojfka knogam* 2, *Rizhy* z ustr. *Doguvanje* 3 (prim. madž. *dolog 'negotium'* — Skok 1971: 453), *shpecerije* z ustr. *dragu oli plemenitu korenje* 3, *Shrange* z ustr. *verdje, fharapov, shanza* 3, *Vojfke* z ustr. *sherégi, vnoshina* 3, in gotovo *Krifhpani Lafjé*; vendar je te primere težko ločiti od množine kot nadomestila za skupno ime, prim. *svi lafje*, ali *Otróci* z ustr. *Deza* 3, *logri, Lushzhine* ... in za parne predmete kakor *Obifsti, Dvojzheta* ipd. — Čudno je *Shide* — ustr. *shidi, foile* 3 priča, da ne gre za roditelj, pomen bo torej 'vrste žide' ali kaj metonimičnega; Stabej tudi za *shidi* nastavlja imenovalnik žida.

⁵¹ *Vejláka* — *smoshnoga* 3 in *skrivniga svetnika* — *skrovniga Tolnazhnika* 3. Za *Talenta* je Stabej pripisal: »fem. gen. ist ungewöhnlich, doch dokumentarisch bezeugt«; o *Berlóga* je menil, da je »ungewöhnlich«, in posumil: »oder ist berloga genit. m.« — toda ustr. je *jama* 2, in ker se iztočnice z ustreznici oblikovno odlično pokrivajo ter ker je Brloga v Srbiji krajevno ime (Skok 1971: 213), štejem to izt. za imenovalniško.

⁵² *Otóke* — *kraje* 2, zato verjetno tudi *Okulize* — *kraje* 2. (Kjer pa ni nič sum vzbujajočega, sem vzel, da je imenovalnik, čeprav je seveda *Buqve* lahko tož. ipd.) *Dvej gube* je slovarska oblika, ker gre za frazeološki prislov, če ne kar pridevnik, prim. ustr. *Dvojftrok* 3.

pridevnike v povedkovem določilu: *Resvajenu, V'lytu, Pohanu/friganu, Potaptánu, Drukanu* ...; skoraj zanesljivo sta povedkovnika izraza za barve *Erdézhé, Gelu*; najbrž tudi *Pirihaftu*⁵³ (proti *Erdézhkafst, fiv*). Nekatere od potencialno pridevniških iztočnic so najbrž členki: *Gvifhnu, Mogózhé* ... — *Letu* je lahko pridevniški ali samostalniški zaimsek. — Zanimivo je, da tudi pri izglagolskih iztočnicah tipa *Potaptánu* iz ustreznice ni mogoče ugotoviti besedne vrste, ker so ustreznice enakega izvora (*potlázhenú*); izjema je *Pytanu*, kjer *Tuzhno 3* izključuje, da bi šlo za glagolsko obliko; pri *Resvajenu* in *V'lytu* tako možnost precej izključuje dejstvo, da sta iz dovršnika; da bi kdaj šlo za sestavino iz trpnika, je sploh malo verjetno, toda prim. iztočnice, ki so opisni deležniki (*Tipal* ipd.).

8.3 Glagolskih neslovarskih oblik je, če štejemo tudi deležnike, kakih 48. — Deležnike na *-n/-t* kaže imeti za pridevnike oz. povedkovnike; za to, da bi jih imeli, kadar so na *-o*, za prislove, so pomenski zadržki: *Pytanu* ... *V'lytu; Ferahtan, Ferdáman, Obdán, Predèrt, Restaptán*. Vsi imajo za ustreznice enakovrstne deležnike, razen že omenjenega *Pytanu* in *Predèrt* — *kilau 3*. — Deležniki na *-l* so vsi opisni, tj. vsi so slovnični povedkovniki za tvorjenje glagolskih oblik (časov); slovaropisno upravičeno bi bili iztočnice seveda le v primeru, da bi šlo za deležnike stanja. Od skupno 28 jih je 23 (od tega ena drugonavedena dvojnica) v obliki za moški spol ednine (npr. *Tipal*), 2 v obliki za ž. spol ed. (*Pozhèla, Pozhylla* — če to ni moška dvojina), 2 za m. spol mn. (*Rinili, Pojèli fabo* — manj verjetno dv. sr./ž.), 1 za ž. spol mn. (*Sadejle*). Nekateri posredno kažejo izgovorjavo oz. naglasni tip, bodisi z naglasnim znamenjem (*Obnemágal, Obrásil, Resdjál; V'némalu, V'nél, Obézhál*) bodisi s posebnim refleksom (*fpumnil, fturil, Sadejle*), bodisi z obojim (*Polúshil, ofkérbil*), tudi s posebno črko (*Pozhylla*). S tega vidika so posebej zanimivi deležniki predponskih glagolov na *-íti -ím* (*Ofromótil, Prenóril*) v nasprotju s stalno korensko naglašeni (*fpumnil, fturil*), dalje kratki naglašeni *Vbill* proti dolgemu *Djal* oz. *Resdjál* in nenaglašeni *Draftil, Vfmilil, fksil, Tipal*; začetke redukcije kažejo *Shegnál, Vgledál*. — (S pomočjo teh kazalnikov je Toporišič (1984: 206—8, 214) iz Bohoričevih seznamov izluščil tamkajšnje zastopane nagl. tipov.) — V eni od sedanjskih oblik je 11 glagolskih iztočnic: pet v 3. os. ed., tri v 3. os. mn., dve v 1. os. ed., ena v 2. ali 3. os. dv.: *Ginne, Rata, Dopademi, Nelufhta mi se, Druguzh dvezhi* (*Rodi semlja, Neródi* sta verjetneje velelnik) — *Perpogibajo, Pocaftigájo, Poginejo* — *Porézhem, Potipam* — *Gresta* (ustr. v 3 prav tako dvojniska: *jdeta!*). — V edninskem velelniku so *Nepazhaj, Rodi s., Neródi*, v množinskem *Mnoshite se, Nevganite se, S'beritefe*. Pole je že medmet. — Od neosebniških glagolskih oblik mimo opisnega deležnika (in glagolnika, ki sem ga štel za samostalnik) sta za iztočnico dve: kratki nedoločnik *Reslóbit* (prim. ustr. *oflovólit* 4) in najbrž namenilnik *Lezh* (ustr. *Le-shat, pozhivat 3*).

8.4 Nekatere besede so v R 1584 uvrščene kot iztočnice po dvakrat, vsakič v drugi paradigemski obliki, npr. *Iogèr* in *Iogri, Tadèl* in *Pres tadla, Lufft* in *V'luffti* (prim. *Prizha* in *V'prizho*), *Reva* in *s'revo* ... Včasih so pari obliko-glasno ali pisno različni: *fkroniga fvetnika* — *fojtniki, Veláki* — *Vejláka*;

⁵³ Kustoda na prejšnji strani je *pirihaft*, vendar se kustode večkrat ne ujemajo s prvo iztočnico naslednje strani. — Iztočnice tipa *Pirihaftu* so vsaj deloma lahko celo samostalniki, prim. v besedilu Biblije *Kar vshe piffaniga inu pirhaftiga pade, tu bodi moj lon* (cit. po Orožen 1984 a: 266).

Ferdamati — *Ferdáman*, *Pàrft* — *fpèrftjo*, *Boshji shlak* — *Shlaki*, *Shlahtèn* — *Shlathni kamèn*, *fiv* — *fivi lašje*. Včasih so različne njihove ustreznice: *Betesh* — *Bolèsan* 3 proti *S'betèshom* — *s'betegom* 3, ali *Tvori* — *Moseli* 3 — *ø* 4 proti *Tour* — *mosèl* 3 — *zhirjak*, *zhiraj* 4. Noben tak par pa ne ustreza prvi in drugi osnovni slovarski obliki, še najbližje temu je *Shegnati* — *Shegnàl*, opisni deležnik je namreč tretja osnovna slovarska oblika (v paru *Beffeda* — *Beffede* drugi člen najbrž ni rod. ed., prim. iztočnici *Ajd* — *Ajdje*).

8.5 Zaradi vseh teh zadreg je za zdaj nemogoče ugotoviti, koliko iztočnic v R 1584 pripada kateri besedni vrsti. Do neke mere bo to pokazala primerjava z rabo v besedilu Biblije, od koder so pojavne oblike očitno prenesene v Register kot iztočnice. (Vendar bo še zmeraj po več možnosti: *gvišnu* se gotovo pojavlja kot prid., prisl. in čl.) — Približne ocene pa so: samostalniških iztočnic je blizu 450, pridevniških okoli 65, glagolskih okoli 200, prislovnih najbrž čez 30, povedkovniških morda okrog 15, členkovnih pribl. 7, vezniške 4, predložne morda 3, medmetni 2.⁵⁴ Prim. Orožen (1984: 200): »V besedišču Registra prevladujejo samostalniki, zasledimo pa tudi precej leksemsko različnih glagolov, pridevnikov in prislovvov; besede nepregibnih besednih vrst (vezniki, predlogi) so slabše zastopane«.

9 S stališča prevodne teorije so slovarske iztočnice izvornojezični osnovki, ustreznice pa najverjetnejši možni ciljnojezični prevedki. Kakor pri primerjavi izvirnika s prevodom (Gjurin 1980), lahko tudi v slovaropisni teoriji govorimo o premikih med iztočnico in ustreznico, npr. o spolskem premiku, če je ustr. drugačnega spola kot izt. Ti premiki večinoma izvirajo iz individualnosti jezikov, včasih pa so slovaropisni spodrseljaji, npr. če bi ustr. edninske izt. lahko bila v ed., pa je zapisana v mn. — V R 1584 je takih spodrseljajev presenetljivo malo. Premikov sploh pa je veliko in včasih obvestilno osvetljujejo iztočnico.

9.1 Pri samostalniških iztočnicah je najpogostejši premik v številu. V kakih osmih primerih stoji iztočnici v ed. nasproti množinska ustreznica. *Bèrft* — *popki* 2 in *Zhudu* — *Miraculi* 3 sta precej zanesljivo nepotrebna premika, v večini drugih primerov (npr. *Vamp* — *keshmàni*, *kerepuhi*, *Felleki* 3, kjer gre očitno za metonimične prenose) pa je stvar manj jasna. Zanimiv par je abstraktnostna ed. proti mn.: *Raunu* — *Raunine* 3.⁵⁵ Slaven primer je *Apoftel* — *dvanáift/la* (po Ramovšu (1945: 355) gre tu za dvojnisko ujemanje med *dva* in *sla*), ker je ta ustr. pozneje doživljala pestro usodo slovarske fantomke

⁵⁴ Glavni tipi: Sam. in frazeol. sam. (*Glog*, *Boshji shlak*), posamost. prid. (*Deleşni*), sam. zaim. (*Letu*). — Prid. in frazeol. prid. (*Shiher*, *Dvej gube*), deležnik (*Obdán*), prid. zaim. (*Njegóvu*). — Glagol oz. frazeol. glagol (*Rata*, *K'òeku pèrpraviti*). — Pravi prislov (*Prozh*), frazeol. prisl. (*H'puflednimu*), leksikalizirana zveza (*Kmalu*, *famoftu*), izglagolski (*Lezh* — nam.), izpridevniški (*Britku*). Razmejitvene težave so do več drugih bes. vrst: predloga (*Mumu*), sam. (*Obiljé*, ustr. *sadofti*), povedkovnika, členka. — Zelo nezanjsljiva je ocena pri povedkovniku. Še najbolj gotovi se zdijo primeri, ko je iztočnica pridevnik, ustreznica pa samostalnik, npr. *Levizhèn* — *Levák* 3 (prim. *on je levičen/levak*). — Ocena za členke sloni na ustreznicah, npr. *Sdaj* — *vre* 3; *Pofebi* — *Suofeb* 3. — Vezniki: *Ampak*, *famuzh*, *Temuzh*, *Préden* (toda ustr. zadnjega je *pèrvo* 4). — Predlogi: *Raven*, *supèr*, *fkusi*, z ustr. *puoleg* 3 oz. *fuprot/protiv* 3 oz. *zhes* 3. Lahko gre torej za prislove oz. povedkovnik. — Medmeta sta *Pole*, *Ve*.

⁵⁵ Stabej je iztočnico najprej (1976: 163) bral *raunu*, a ji prisodil imenovalnik *rauna*, pozneje (1977: 159) jo je bral *rauna*. Res je končna čerka v R 1584 zamazana in bi lahko bila a. Lägroidova je brala -u. Proti -u govori odmaknjenost tega znaka od predhodnega n (prim. za sklop *nu* izt. *Resvajenu*, *Rifnizhnu*, pa tudi *Prefshuftov*

(ghostword) (gl. Läg Reid 1967: 20—1; Stabej 1977: 30; Bezljaj 1976: 123). — Približno enako veliko je premikov mn.: ed., npr. *Shrange — verdje, fhara-pov, shanza 3*, kjer gre pri iztočnici za samomnožinsko pomenko, pri *verdje* pa za nejasno besedo.⁵⁶ V *Prepad — Besna 4* nimamo premika v številu, ampak v spolu, kot je poudaril Stabej. V večini primerov gre za nasprotje mn.: skupno ime, npr. *Otróci — Deza 3*. To je važno, ker dokazuje, da so nekatere iztočnice v množinski (neslovarski) obliki zaradi svojih ustreznice, in niso preprosto slovaropisni spodrsaljaji. V tem smislu je R 1584 res diferencialni slovar. Prim. *Zhloveki — Ludje 3*, kjer imamo troštevilske nasproti samomnožinskosti; *ljudje* je sicer že v Katekizmu 1550 pogostejše kot *človeki*, zato tega (in podobnih) gesel ne moremo interpretirati mehanično, češ da ustr. v 3 ne bi mogla biti obenem nevtralen kranjski izraz (celo v prav istem pomenu); pomeni samo, da v jezikovnem sistemu 3 oblika *človeki* ni bila možna. — Na podlagi oblike *oklope 4* (za izt. *Arnofh*) je Putanec (1971: 7) postavil nastanek Vrančičevega slovarja v čas »pred letom 1584«; opozorilo, da »tako dokazovanje .. ne zdrži kritike« (Šivic-Dular 1974: 122) je mogoče dodati vprašanje, kako naj bi bil potem »to obliko Vrančič dobil iz Dalmatina« (Putanec 1971: 14).

9.2 Premiki pridevnik : samostalnik in obratno se najprej zdijo skupina spodrsaljajev: *Hudoban : presdúfhnik 3, Pregrejshnik : Nezhiftiv 4, Vejláka : smoshnoga 3, Ajfrrar : savidliv 3* in še par primerov. Toda ta gesla je treba imeti za povedkovniška (gl. op. 54). Prim. še *Ptuj — nasnan 2 — Tuin, Tugina 3 — Tuiza, prifhlaz, prifhèlz 4*; v R 1578 je tudi izt. samostalniška: *Ptuyn*. Nejasno je *Derézh — Tergazh 5* (ustr. je postavljena vrstica preniko, tako da geslo *Derézh* na videz sestoji samo iz iztočnice). Rigler (1967: 104) je ob *Derézh* postavil vprašaj, Stabej je *Derézh* vzel za nesumljivo in postavil vprašaj ob *trgač*. Bržčas je imel prav Rigler, rešitev pa bo *Berázsh*, prim. v Bibliji *berazh bo .. v'Brento metal*, in glosa ob robu: *tergazh* (cit. po Stabeju 1976: 107). — Zanimiv premik je *Shleht — nizhémur, maloprédan 3*; spet gre za povedkovnike, saj je izdajalniška sprevrženka malo verjetna v vlogi levega prilastka (dokler se za pridevniškost ne usposobi še s pripono), v vlogi pov. dol. pa je povsem normalna (prim. pri Belostencu *Nichemu/za niftar 'pro nulla re, nullo ului' in Nichemúren 'nullius valoris'*).

9.3 Vidse premike lahko štejemo za spodrsaljaje. — Nedovršni glagol ima dovršno ustreznico v kakih osmih primerih, npr. *V'némalu — sashgálo 3* (včasih je premaknjena samo ena v nizu ustreznice: *Vishati — napotyti, vodyti 3*). — Obratnih primerov je kakih šest, npr. *Poffefti — ladati, dèrsháti 3 (s'vejdití — snati, sposnati 3)*; najlepši med njimi je *Safúti — safipati 3*. — Štirikrat ima dvovidski glagol enovidsko ustreznico; pri *Obnemágal — doli jemal, truden oli slab perhajal 2 — omédilil, nemozhán postal 3* je vid v vsakem stolpcu drugačen, kot da bi bili informatorji različno razumeli predloženo ustreznico.

10 Ločila in oznake. Od ločil rabi R 1584 piko, vejico, oklepaj in uvrščaj. Od tega je razvojna novost le oklepaj, kajti piko in vejico rabi že R 1578, uvrščaj pa tudi že Krelj. (O piki gl. § 6.2.)

na isti strani Registra), tako da bi moral biti morebitni -u ne le zmazan, ampak tudi rahlo premaknjen iz linije. Proti -a govorijo številni drugi premočno odtisnjeni izglasni a-ji na tej strani, saj niso nič podobni u-ju (gl. *Shena, Rata, shpejfa ...*, toda tudi *Nevolja 4*).

⁵⁶ Sprejel jo je Meg. v Dict. za *Schranck*. Läg Reidova jo povezuje z besedo *vereja* oz. se sprašuje, ali ne gre kar za *orbje*. *Vrbje* pomensko ne ustreza; da ni *brdje*?

10.1 Vejica stoji med dvojnicami v katerem koli stolpcu in včasih pred oznako *oli/ali*. Med dvojnicami nekajkrat pomotoma manjka, vendar samo v nizih ustreznice (npr. v 3 pod *Offer* in *Offerten*), nikoli v stolpcu 1. Kadar manjka, je lahko oteženo dekodiranje, ker besedna zveza ni že grafično razmejena od zaporedja enobesednih ustreznice, npr.

<i>Deléshni</i>	<i>Délniki vrasdelénju</i>
	<i>djelnizi</i>
<i>Predejł</i>	<i>komúora, poliza armar</i>

Odveč je vejica nekajkrat na koncu niza iztočnic (*Pocafhtigájo*) ali ustreznice (*lozhje*). Je za tako vejico kdaj sledila dvojnica, ki je pozneje, pri tisku ali redakciji, izpadla?

10.2 Oklepaj je uporabljen trikrat, zmeraj za osamitev latinske sopomenke, ki v bistvu opravlja vlogo tujejezične razlage oz. oznake. V geslu *Luzhiti* je za (edino) ustreznico *Hitati 3* pripisano *Iacere*, takoj za izt. *V'ganyti* pa *cedere*. V slednjem primeru je latinska oznaka obvestilna, ker hitro odpravlja pri uporabniku potencialno zadrego zaradi homonimnosti. Gesli neposredno nad *V'ganyti* sta namreč *V'ganka* in *V'gánauzi*, tako da bi uporabnik tudi pri *V'ganyti* najprej pomislil na pomen 'divinare'. Pri geslu *Nevganite fe*, kjer takega zavajajočega okolja ni, manjka tudi latinska sopomenka. (Obenem se razkrije, da pri *V'ganyti* pomotoma manjka morfem *se*, prim. ustreznico *odstupiti 4*.) Tretja latinska oznaka je v geslu *fitim*, kjer je za ustreznico *Borov leß 2* pridano *opinionè*, 'domnevno'; po Stabeju (1976: 166) je Dalmatin domnevo, da je *fitim* isto kot *borov les* dobil iz Lutrovega prevoda Biblije.

10.3 Uvrščaj je izrazito slovarsko tehnično ločilo. Signalizira, da besedilo za njim v bistvu ne pripada vrstici (oz. geslu), v kateri se nahaja, ampak vrstici (oz. geslu) neposredno višje ali nižje. Odzgorjni uvrščaj uvršča besedilo v ustrezno vrstico od zgoraj, tj. iz zgornje vrstice navzdol, odspodnji uvrščaj pa obratno. V R 1584 in v drugih protestantskih slovarjih je uporabljen samo odspodnji uvrščaj, tudi ko bi se bilo mogoče odločiti za odzgornjega, torej je šlo za slovaropisni uzus. V R 1584 je uporabljen samo petkrat, kar je malo, če upoštevamo dolžino Registra in prostorsko razkošje. Morda stavci niso hoteli z uvrščaji motiti branja, saj bi jih bilo treba »z očmi preskakovati« (razen v stolpcu 4), poleg tega pa je bilo prostora dovolj na razpolago, paziti so morali le, da ne prekoračijo 13 strani (oz. malo manj, kajti čisto na koncu je moral priti še impresum v nemščini). Raje so žrtvovali celo vrstico zgolj dvema, trem črkam, npr. pri *Ankora, ali shelesna mazh-ka*, kjer stoji v drugi vrstici gesla samo oddeljeni zlog *ka*, ali pri *Prefelenje*, s katerim tu ponazorimo rabo uvrščaja:⁵⁷

<i>Pres nehánja</i>	<i>Neprestanonja,</i>
<i>Prefelenje</i>	<i>(pres neštánka.</i>
	<i>nje</i>

11 R 1584 pomeni vrhunec slovenskega slovaropisja v obdobju pred prvim knjižnim slovarjem (1592). V določenih stvareh ga prekaša le Bohoričev »slovar« v prvi slovenski slovnici. Dalmatin in Bohorič nam Slovincem nista dala

⁵⁷ V Megiserjevem Dict. ima uvrščaj poleg uvrščevalne tudi redundantno vlogo: stoji pred vsako neprvo vrstico gesla, čeprav so te že itak zaznamovane z umikom v desno in čeprav niso vsiljene v drugo geslo.

samo svetega pisma in slovnice, ampak sta se prva v večjem obsegu spoprijela tudi z bistvenimi slovaropisnimi vprašanji — in jih v glavnem tudi obvladala. 1584 je zato temeljna letnica tudi slovenskega slovaropisja.

Navedenke

- Belostenec, Ivan*. 1740. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum Onomatium Aerarium* /*itd.*/ Zagreb.
- Bezlač, France*. 1976—. Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana.
- Bohorič, Adam*. 1584. *Arcticae horulae* /*itd.*/ Wittemberg.
- Breznik, Anton*. 1926. Slovenski slovarji, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani III, 110—174. Ljubljana.
- Bučar, Franjo*. 1910. Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb.
- Dalmatin, Jurij*. 1578. Register. Vkaterim fo nekotere Krainske beffede, sa Haruatou inu drugih Slouenzou volo, vnih iesik ftolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Buque bule saftopili, Biblee... pervi deil /*itd.*/ Ljubljana.
- , in dr. 1584. Register Nekatéríh beféd, katére, Crajnfki, Corofhki, Slovénfki ali Besjázhki, Hervázki, Dalmatínski, Itrianski, ali Crafhki, se drugázhi govoré, Biblia /*itd.*/ Wittemberg.
- da Sommaripa, Alasia*. 1607. *Vocabolario Italiano, e Schiauo*. Videm.
- Gjurin, Velemir*. 1980. Oblikovna vzporednost Župančičeve »Vseh živih dan« in nje-nega angleškega prevoda, Oton Župančič v prevodih, Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 4, 66—80. Koper.
- , 1984. Vrline in slabosti Cerničevega Slovenskega zdravstvenega besednjaka. Slovenska medicinska beseda: XV. jubilejni memorialni sestanek profesorja Janeza Plečnika, II. del, Medicinski razgledi XXIII/supl. 8, 523—551. Ljubljana.
- Kek, Jožef*. 1834. *Mali Befednják flovénfkiga in némfhkiga jesíka*. Ljubljana.
- Kopitar, Jernej*. 1836. *Glagolita Clozianus*. Dunaj.
- Krelj, Sebastijan*. 1566. *Otrozhia biblia*. Regensburg.
- , 1567. *Postilla Slovenka*. Regensburg.
- Lägred, Annelies*. 1967. *Hieronymus Megiser: Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden.
- Landau, Sidney I*. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York.
- Lukan, Walter*. 1978. *Die Slovenischen Wörterbücher: Ein historischer Abriss, Osterreichische Osthefte XX/1, 193—216*. Dunaj.
- Megiser, Hieronim*. 1592. *Dictionarium qvatvor lingvarvm* /*itd.*/ Gradec.
- , 1592. *Paroimiologia* /*itd.*/ Gradec.
- , 1603. *Thefaurus Polyglottus* /*itd.*/ Frankfurt ob Majni.
- Noweklowsky, Gerhard*. 1984. *Trubarjev Katekizem 1550: Konkordanca, Indeks besed, pogostnostni spiski*. Ljubljana.
- Orožen, Martina*. 1973. Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, Zbornik IX. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 45—58. Ljubljana.
- , 1985/84. *Dalmatinov Register — prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika, Jezik in slovstvo XXIX/6, 196—201*. Ljubljana.
- , 1984a. *Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584—1784—1791), Zbornik XX. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 249—274*. Ljubljana.
- , 1984b. *Pomenška in stilistična izraba Registra v sobesedilu Dalmatinove Biblije, (povzetek predavanja na medn. simp. 16. stol. v sloven. j., knj. in kult., Lj., 29. VI.; ciklost. list)*.
- Pleteršnik, Maks* (ur.). 1894—95. *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.
- Putanec, Valentin*. 1971. *Apostile uz »Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum« (1595) Fausta Vrančiča, Čakavska rič 1/2, 5—18*. Split.
- , 1979. *Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584. i 1592., Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 376 (Razred za filologiju, knjiga XIX), 159—215*. Zagreb.

- Rajhman, Jože*. 1977. Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav. Ljubljana.
- Ramovš, Fran*. 1943. Komisija za etimološki slovar slovenskega jezika, Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Prva knjiga, 352—359. Ljubljana.
- Rigler, Jakob*. 1967. Register v Dalmatinovi Bibliji, Jezik in slovstvo XII/4, 104—106.
- Rupel, Mirko*. 1965. Primus Truber: Leben und Werk des slowenischen Reformators. (Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria), Südosteuropa-Schriften, 5. Band. München.
- Skok, Petar*. 1971—. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb.
- Stodnjak, Anton*. 1976. Jurij Dalmatin, Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, III. Band, II. Teil: Jurij Dalmatin: Biblia 1584: Abhandlungen, 7—30. München.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970—. Ljubljana.
- Stabéj, Jože*. 1963/64. Iz zgodovine slovenskih slovarjev, Jezik in slovstvo IX/ 2—3, 68—72. Ljubljana.
- 1967. Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju, Jezik in slovstvo XII/6, 182—188. Ljubljana.
- 1968. Über die Anfänge der Slowenischen Lexicographie, Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, I. Band: Abhandlungen über die slowenische Reformation, 124—134. München.
- 1976. Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584, Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, III. Band, II. Teil: Jurij Dalmatin: Biblia 1584: Abhandlungen, 101—181. München.
- 1977. Hieronymus Megiser: Thesaurus Polyglottus. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj. Ljubljana.
- Šivic-Dular, Alenka*. 1974. Čakavska rič, Slavistična revija XXII/1, 122—124. Ljubljana.
- Tominec, Ivan*. 1964. Črnovrški dialekt: Kratka monografija in slovar. Ljubljana.
- Toporišič, Jože*. 1967. Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, Slavistična revija XV/1—2, 251—274. Ljubljana.
- 1982. Besedne zveze ali stavčne fraze, Nova slovenska skladnja, 39—130. Ljubljana.
- 1983/84. O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu, Jezik in slovstvo XXIX/6, 226—232. Ljubljana.
- 1984. Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, Zbornik XX. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 189—222. Ljubljana.
- Trubar, Primož*. 1550. Catechismus In der Windfischenn Sprach /itd./ Tübingen.
- 1550. Abecedarium /itd./ Tübingen.
- 1555. Abecedarivm /itd./ Tübingen.
- 1566. Abecedarivm /itd./ Tübingen.

SUMMARY

The dictionary — or rather the glossary — at the end of Dalmatin's Bible (1584), usually referred to as the *Register 1584* (*R 1584* for short), is a unique achievement of Slovene lexicography. (Its direct predecessor, but smaller and technically poorer, is the *Register 1578* in Dalmatin's translation of the Pentateuch.)

The *R 1584* uses a single (italic) type for the entire text of its articles (for headwords as well as equivalents and labels); but this is outbalanced by the fact that the headwords (which are Carniolan) and their equivalents (belonging to different Slovene, and partly Croatian, target dialects) are neatly arranged into four separate columns, and the dialect or the group of dialects represented in each column are specifically stated on the top of every page of the glossary. There are 754 entries (it is Kopitar's count that was correct, and not Stabéj's or Läg Reid's), but only 12 headwords have equivalents in all the columns; 81.3% of the entries are merely bicolunar, with blanks in two of the three target-dialect columns. — The transitions between entries (articles) are not marked in any special way (as, e.g., by indenting the first line of each article and/or using a different type for the headword and/or more leading between articles than between the lines within the same article). But the transitions between alphabetic sections (i. e. blocks of entries beginning in the same letter) are made prominent — for the first time in Slovene lexicography — by printing the

corresponding initial above each column as a sort of "title" to each section. — At the beginning of the Bible, there is even a paragraph guiding the user of the glossary; it must be viewed as the first "front-matter article" in a Slovene dictionary.

The entries are arranged in alphabetical order letter by letter; multiword lexical units are alphabetized as if they were one word, and the diacritics, including the apostrophe, are ignored in alphabetization. The order of letters differs slightly from the one given in the 16th c. primers; e.g., *y* is not between *x* and *z*, but is probably isotopic with *i* and *j* (maybe also with *ji*), all of them being treated as allographs sharing the place between *h* and *k* in the alphabet. — Many entries are alphabetically misplaced. One reason for it must have been that someone changed the spelling of certain headwords after their order had been checked for the last time.

Some 37 main entries are multiword lexical units or even syntagms (constructions) which do not belong to the lexicon, ranging from noun phrases and prepositional phrases to an imperative-plus-vocative construction. One main entry is a subject-predicate construction presented in its abstract infinitival form (*dež ili* 'to rain'); such a form is perhaps unnecessarily considered unacceptable by modern lexicographic standards. — The verbal free morpheme *se* practically always follows the infinitive, which is in harmony with the modern practice and can be linguistically justified; this is one of those features which suggest that Bohorič may have been a less important author of the *R 1584* than Rigler propounded on the basis of his analysis of the spelling in the *R 1584*.

A common feature of all Slovene 16th c. dictionaries is the capitalization of main entries (the tradition was broken by da Sommaripa's *Vocabolario* in 1607). The capital initials are syntactic by origin: the beginning of a dictionary article was treated like the beginning of a sentence. However, since *S* was the capital allograph of both *s* and *f*, and to preserve the distinction between ⟨f⟩ = [s] and ⟨s⟩ = [z], the *R 1584* used *S* only when the initial sound of a headword was [z], leaving the headwords beginning in *f* noncapitalized, thus forerunning the 18th and 19th c. differentiation of *S* = [z] vs. *S* (or *S* with some other diacritic) = [s].

The *R 1584* lists only one spelling (or morphonemic) variant for each word (if one disregards unintentional variants sometimes when the same word happens to appear under several entries). Naturally, it also gives no pronunciation; however, many details (e.g. about the place of accent, or the use of schwa) can be inferred from the spelling. — It gives no grammatical information explicitly. Since many headwords are not in their canonical forms (e.g., many nouns are entered in an oblique case) it is often impossible to be sure to which part of speech or paradigmatic form a particular headword belongs (*Neródi*, e.g., has been deciphered as an adjective by Stabej, but it is more likely an imperative in the negative form). The following estimation can be ventured: some 450 headwords are nouns, some 200 verbs, some 65 adjectives; the approximate figures for the other parts of speech are: 30 for adverbs, 15 for predicatives, 7 for particles, 4 for conjunctions, 3 for prepositions, 2 for interjections. The headwords in noncanonical forms were obviously simply copied from the text of the Bible and are thus indicative of the glossarial nature of the *R 1584*.

When the target-language equivalent in a bi- or multilingual dictionary does not formally correspond to its headword, "shifts" are said to occur; *čudo* (sing.) vs. *mirakuli* (pl.) is a number-shift. There are surprisingly few shifts in the *R 1584* that could be considered a mistake by its compilers. Most of the shifts are mandatory ones, i.e. conditioned by the systems of the dialects involved. In this sense, the *R 1584* is truly a differential dictionary.

The *R 1584* marks the end of the first stage in the evolution of Slovene lexicography, which began with the early 15th c. glosses in the MSS of Stična. By the standards of modern lexicographic theory and practice, the *R 1584* has many defects. Nevertheless, it is justly considered the biggest Slovene lexicographic success before the publication of Megiser's quadrilingual dictionary (1592), to whose Slovene section the *R 1584* was to serve as a basic source.

PRVE SLOVANSKE SLOVNICE:
VIRI SKUPNOSTI, DEJAVNIKI RAZLIČNOSTI

Slovanske slovnice 16. in začetka 17. stol. so si podobne po razvrščanju in razlaganju slovnicih kategorij, opisnosti, sinhroniji, klasifikacijski usmerjenosti, normativnosti. Razlike med njimi zadevajo etnično pripadnost opisovanega jezika in metajezika, obstoj predhodnega slovnicega izročila, vpliv na poznejše slovnicega izročilo posameznih narodov.

The common features of the 16th and early 17th c. Slavic grammars are a similar way of classifying and interpreting grammatical categories, descriptivism, synchronism, classificatory orientation, normativeness. Their differences concern the ethnic membership of the object-language and the metalanguage, the existence of previous grammatical tradition, the effect these grammars had on the subsequent grammatical tradition of each particular nation.

1 Prve slovanske slovnice se pojavijo tako kakor tudi slovnice vrste novih (narodnih) jezikov Evrope v 16. stoletju. To sočasnost je povzročila notranja in obenem nepremočrtna povezanost slovnice s filološkimi vidiki humanizma in reformacije. Po načinu mišljenja sta bila humanizem in reformacija v precejšnji (vendar različni) meri filološki kulturni gibanji. V filologiji ni humanizem izgubil ničesar od intelektualnih dosežkov srednjega veka, hkrati pa je premagal krščansko sakralizacijo besede. Z vero v univerzalne spoznavne in pravne možnosti besede je humanizem nastopil kot neke vrste »filologija v vlogi ideologije«¹ in dvignil kult besede na novo višino. Značilno za humanistično filologijo je poglobljeno proučevanje antike vse do poizkusov, da bi jo obnovili (prim. restavracija klasične latinščine), in kot posledica — prvič porojeno razumevanje razdalje do antike. S humanizmom so povezana nova načela filološke in zgodovinske kritike besedila, nastanek klasične filologije in hebraistike, zanimanje za raznoterost jezikov in prvi poizkusi genealoške klasifikacije, težnja k visoki jezikovni kulturi in ideje o izpopolnjevanju jezika. Našteti filološki cilji humanizma so ustvarili kulturno-spoznavne in metodološke pogoje za slovnice novih jezikov. Globina in moč teh dejavnikov sta se izrazili v tem, da je v kulturah, ki jih je zajelo humanistično gibanje, potreba po slovniceh postala splošna in ni bila odvisna od versko-političnih simpatij v konkretnih združbah; slovnice so nastajale s prav takšno spontano nujnostjo, s kakršno se širijo tehnološka odkritja. Prehod k novim časom dela iz slovnice nujni člen in orodje filološke kulture družbe. Tako je humanizem izoblikoval potrebo ljudske kulture po slovnici lastnega jezika.

Evropske slovnice so podedovale metodologijo antične slovnice. Nepretrganost izročila se je obdržala skozi tisočletje, ki je delilo antiko in novi čas, prav zaradi poznih rimskih slovnice Donata in Priscijana, popularnih v Evropi vse do 14. ali 15. stoletja, srednjeveških latinskih in bizantinskih slovnice in retorik Izidorja Seviljskega, Janeza Damaskina, Mihaela Psellosa, Fotija Cargrajskega, Petra Heliae, Aleksandra de Villa Dei, Maksima Planudesa, na-

¹ X. Gorfunkel', Gumanizem — Reformacija — kontrereformacija, Kul'tura èpoxi Vozroždenija i Reformacija, Lenigrad 1981, 8.

dalje v novih grških in latinskih slovnica, ki so jih sestavili humanisti Theodoros Gaza, Laurentius Valla, Konstantinos Laskaris, Aldus Manutius, Martinus Cruzius, Philip Melanchthon, Petrus Ramus, Manuel Maschopulos, Robertus Stephanus, Julius Caesar Scaliger. Zgodnje slovnice novih jezikov so bile sestavljene po zgledu slovnice latinščine in grščine. Prevezemale so klasifikacije, definicije, strukturo slovnice in sàm način mišljenja; izrazje se je kalkiralo. V vrsti primerov so bili prvi poizkusi slovničnega opisa novega jezika tudi hkratna slovnica klasičnega in »lastnega« jezika, kjer sta bila kakor v dvojezičnem slovarju dve vzporedni besedili slovnice v obeh jezikih z vključenimi prevodi ali analogijami ponazarjalnega gradiva, prav tako pa tudi prevodi strokovnih izrazov. Takšne so npr. *Grammatica Latino-Anglica* J. Coletija in G. Lilija, 1509, *Ἀδελφοτης*-Grammatika dobroglagolivago ellinoslovenskago jazyka, Lvov 1591.

Ko je humanizem slovnica novih evropskih jezikov dal metodologijo antične slovnice, je obenem določil njihove invariantne poteze: opisnost, sinhronost, klasifikacijsko usmerjenost in normativnost. Seveda pa je bilo posnemanje antičnih slovnice v zvezi s še živim izročilom univerzalističnega abstrahirajočega mišljenja srednjega veka napoti razumevanju individualne posebnosti »lastnega« jezika. Tako se je oblikovalo temeljno nasprotje metode zgodnjih slovnice: med apriornostjo izposojenih klasifikacij in izkustvenim, nujno samostojnim delom pri jezikoslovni sistematizaciji »lastnega« jezikovnega gradiva. Apriorni pristop k jeziku se je očitno pokazal v tem, da so bile v slovanske slovnice 16. in 17. stoletja vključene tudi nekatere »fiktivne« kategorije (npr. vrste naklonov, časov, gerundijev, namenilnikov ali členov), ki jih v opisovanih jezikih v resnici ni bilo.

2 Reformacija in njena filološka načela (zahteva po svetem pismu v narodnem jeziku in njeni dostopnosti laikom, revizija prevodov svetega pisma z upoštevanjem virov, prednost zapisanega pred izročilom) so pomagali do pojave slovnice v večji meri kot pravoverno krščanstvo. Ni naključje, da so prav prve slovanske slovnice ustvarili protestanti. Taka sta traktat o češkem oblikoslovju protestantskega duhovnika humanista Vaclava Philomatesa in pravopisni traktat Beneša Optata in Petra Gzela (ki sta bila prav tako duhovnika in poznavalca latinščine), izdana kot priročnik češke slovnice (*Grammatyka czeska v dvojí stránce, Orthographia przedkem, Etymologia potom*, W Náměšti, 1533, naslednje izdaje so izšle 1543, 1588, 1593, 1643). Prva poljska slovnica kalvinista in pozneje arijanca humanista Piotra Statoriusa-Stojeńskega je *Polonicae grammaticae institutio* (Cracoviae 1568). Prva obširna in najboljša češka slovnica 16. stoletja je voditelja čeških bratov Jana Blahoslava Deklaracij (to gest wyswětlení) na *Grammatyku českau wydannau* od kněze Benesse Optata (1571); ker je v svojem času niso izdali, so jo razširjali v prepisih. Prvo slovensko slovnico je sestavil eden od vodij slovenskega protestantizma Adam Bohorič: *Arcticae horulae succissivae* (Wittenberg 1584).

Slovnica pa obenem ni bila specifično protestantski pojav. Opat praškega Emavskega samostana Matouš (Philonomus) Benešovský je bil avtor prve tiskane sistematične češke slovnice: *Grammatica bohemica studiosis eius linguae utilissima* (Praga 1577). Bartol Kašić, rektor jezuitskega kolegija v Dubrovniku, je izdal prvo slovnico hrvaškega jezika: *Institutionum linguae illyricae libri duo* (Rim 1604). Prve tiskane vzhodnoslovenske slovnice — že omenjeni Adelfotis (Lvov 1591), *Grammatika slovenska* Lavrentija Zizanija

(Vilno 1596), Grammatiki slavenskija pravilnoe sintagma Meletija Smotrickega (Evje 1619, 2. izdaja Moskva 1648, 3. izd. Moskva 1721) — je dalo pravoslavno slovstvo; z obrambo kulturnega nadetničnega jezika pravoslavja — cerkvene slovanščine — so nasprotovali reformacijskim poizkusom prevajanja svetega pisma v narodni jezik.

Kljub zunanji povezanosti s temi ali onimi verskimi gibanji, ki so se pogosto bojevala drugo proti drugemu, so bile slovnice po svojem bistvu nadverski izraz notranjih učinkov humanizma, ki jih je često posredoval ves sistem pohumanistične evropske kulture in so se nekako prelivale v njej. S tem v zvezi so značilna dejstva, ki pričajo, da so avtorji prvih slovanskih slovnice v določeni meri presegali verskost. B. Kašić, jezuit, je čisto v protestantskem duhu začel prevajati staro in novo zavezo v hrvaški jezik, potem pa dolgo brez uspeha poizkušal, da bi ta prevod izdali v Rimu. Statoriusova slovnica je bila po sestavu primerov predvsem posvetna: 75 % iz knjige Wizerunek Mikolaja Reja, deloma iz Jana Kochanowskega, leksikona Jana Mączyńskiego,² ob tem pa je bil Statorius eden od prevajalcev arijanske Radziwillovske biblije (Brest 1563), čeprav je obstajal protestantski prevod nove zaveze Jana Seklucyana (Królewec 1551). V slovnici Smotrickega se kljub njeni protireformacijski usmerjenosti presega poprej za pravoslavno slovstvo tradicionalni odnos do cerkvene slovanščine kot do sakralnega in ekskluzivnega jezika. Pri Smotrickem ni običajnih misli o svetosti, o posebni »blagodejnosti« »slavenskega« jezika ali o njegovih prednostih pred latinščino. V njegovi slovnici tudi ni več zoperstavljanja cerkvene slovanščine kot sakralnega jezika ljudskemu. V predgovoru k slovnici, napisanem v ljudskem (knjižnem zahodnoruskem) jeziku, Smotricki sankcionira »preprosto govorico«, saj jo uporablja v književnosti, hkrati pa tudi priporoča, naj se pri učenju cerkvene slovanščine obračamo nanjo. V besedilu slovnice cerkvenoslovanske oblike (jezika objekta in metajezika) dostikrat razlaga z zahodnoruskimi ustrezniki (takšne razlage so bile običajne že v Zizanijevi slovnici); v skladnji Smotricki navaja biblijske verze v treh jezikih (v grščini, cerkveni slovanščini in v »preprosti govorici«). V njegovi slovnici je torej sveto pismo možno tudi v ljudskem jeziku, kar je ustrezalo geslom reformacije. Skladno z idejami novega časa slovnica Smotrickega ne pozna ocenjevanja po verskem načelu in de facto priznava enakopravnost jezikov.

Humanistična »latentna« sekularizacija kulture in humanizmu lastni kritičnost in dialogičnost mišljenja so se pokazale v zgodnjih slovanskih slovniceh v uporabi dosežkov sodobne evropske slovnične misli, neglede na versko pripadnost slovničnih avtoritet ali jezika. Tako se B. Kašić ne naslanja samo na latinsko slovnico Alda Manutiusa, temveč tudi na protestantsko Bohoričevo slovnico.³ Statorius uporablja učbenike Donata in Priscijana, latinsko slovnico lausanskega kolegija, pa tudi dosežke Melanchthonovih slovnice, v pravopisu sledi navodilom poljskih kompilatorjev Jakoba Parkosza, Stanisława Zaborowskega in Jana Seklucyana;⁴ Smotricki je poznal razen slov-

² P. Zwoliński, Najdawniejsze opracowanie języka Mikolaja Reja. (»Wizerunek« M. Reja z r. 1558 a »Polonicae grammaticae institutio« P. Stojęńskiego z r. 1568), Język Polski 1953, št. 4.

³ J. Macun, Razvitak slovenske slovnice, Književnik, godina druga, Zagreb 1865; I. V. Jagič, Istorija slavjanskoj filologii, Sanktpeterburg 1910, 48.

⁴ J. Plebański, Grammatyka i grammatycy, Encyklopedia Powszechna, t. 10, Warszawa 1862, 520.

nic in člankov pravoslavnega slovanstva tudi humanistične slovnice grščine in latinščine (Laskarisa, Melanchthona, Cruziusa in Alvara). O ravnodušnosti Smotrickega do verske pripadnosti slovnčnih vzorov lahko priča dejstvo, da je v svoji slovnici zamenjal za pravoslavno tradicijo kanonično *različje* (člen) z medmetom po zgledu latinskih slovnice.

3 Osebnost avtorja zgodnje slovanske slovnice vstaja pred nami kot velika, družbeno tvorna in vsestransko nadarjena. To so prvi ljudje svojega časa: veliki pisatelji, duhovniki, prosvetni organizatorji, prevajalci, polemiki, pridigarji; pogosto so (Philomates, Blahoslav, Bohorič) skladatelji, avtorji traktatov o glasbi; praviloma so eruditi in poznavalci jezikov. Tako so skoraj vsi slovanski slovnčarji znali latinsko in grško; o Smotrickem je npr. znano, da je sestavljal slovnico grščine.⁵ Blahoslav je bil kakor Satorius »homo trilinguis«, razen latinščine in grščine sta oba znala tudi staro hebrejščino, kar je bila najvišja stopnja humanistične izobrazbe. V prvih slovniceh vidimo živo zanimanje avtorjev za slovanske jezike in narode ter pravilne sodbe o medsebojnih odnosih med slovanskimi jeziki.

Prvi slovanski slovnčarji so bili praviloma ljudje s širokimi prekoverskimi in prekonacionalnimi medosebnimi stiki. Blahoslav in Bohorič sta študirala na univerzi v Wittenbergu. Smotricki je po pravoslavni šoli v Ostrogu končal jezuitsko akademijo v Vilnu, potem pa poslušal predavanja na protestantskih univerzah v Leipzigu, Wittenbergu in Nürnbergu, v letih 1624—26 je odpotoval na Bližnji vzhod, da bi se posvetoval s carigradskim patriarhom, in obiskal Carigrad, Palestino in Egipt. Kašić je bil trikrat kot katoliški misijonar v Turčiji. Satoriusa je poljski kralj pošiljal z diplomatskimi nalogami k evropskim monarhom. Med prvimi slovnčarji so bile tudi preganjane osebnosti. Satorius je iz strahu pred inkvizicijo zbežal iz Francije najprej v Švico, potem pa na Poljsko. Po zmagi katoliške reakcije je moral Bohorič po ukazu oblasti »do sončnega zahoda« (30. oktobra 1598) zapustiti Ljubljano in v treh dneh avstrijske dežele.⁶ Bohorič je umrl v izgnanstvu. Smotrickega so preganjali kot pravoslavnega duhovnika in zaradi suma, da podpira uniastvo. Kraljev ukaz je predpisoval, da je treba njegov Thrēnos (izšel pod psevdonomom l. 1610) sežgati, tiskarno zapleniti in založnika aretirati. Pozneje je bil Smotricki po sklepu pravoslavnega zbora pod grožnjo telesne kazni prisiljen izročiti prekletstvu in javno poteptati z nogami svojo Apologijo (1628).

Ta dejstva pričajo, da so bili avtorji prvih slovanskih slovnice v središču družbeno-političnih soočanj svojega časa. Sestavljanje slovnice ni bilo niti najmanj kabinetni počitek v napetih političnih življenjih njihovih avtorjev ali beg pred družbenimi konflikti. Verska zavest, tudi protestantska, je v 16. in začetku 17. stol. v marsičem nadaljevala srednjeveško pieteto do jezika svetega pisma, torej tudi do slovnice, ki »odkriva« jezikovne zakone. V porenasalni evropski kulturi so slovnice obravnavali kot manifest narodno-jezikovne in verske samoodločbe naroda. Zato je bilo njeno sestavljanje kar najvišje dejanje obrambe »svojega« jezika, »svoje« cerkve in kulture (prim. s tem v zvezi

⁵ M. Tripol'skij, Dermanski arhimandrit Meletij Smotrickij, ego sočinenija i nadgrobna nadpis' na ego mogile v Dermane; v: Volynskij istoriko-arheologičeskij sbornik, vyp. 1, Počaev-Žitomir 1896, 5.

⁶ F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije, Ljubljana 1929—38, 88.

temeljni pojem slovenskega protestantizma, »cerkev slovenskega jezika«, ki ga je razglasil Trubar).

4 Renesancnim potezam osebnosti prvih slovanskih slovničarjev ustrezajo tudi same slovnice: novotarske so že po zamisli avtorjev — skušajo vpeljati svoj jezik v strugo slovnice, odkriti v njem vse »nujne« kategorije, mu pokazati pot do popolnosti in obenem omogočiti, da bi postal dostopen mnogim; ne poznajo zgledov pri reševanju različnih velikih in majhnih vprašanj slovnice opisava svojega jezika; zaznamuje jih avtorska individualnost. Značilno za zgodnje slovanske slovnice je renesančno zanimanje za raznolikost jezikov (jezikoslovni ustreznik geografskih odkritij). Blahoslav, Benešovský, Bohorič naštevajo slovanske jezike in narečja ter sporočajo o starosti in naselitvi slovanskih narodov. Bohorič navaja očenaš v šestih slovanskih jezikih in zapisuje besedilo v vzporednih stolpcih tako, da si v vsaki vrstici besede natančno ustrezajo: *hlib, hlib, chlieb, chleb, klib, kruh*. To je časovno tretja in za 16. stoletje najpopolnejša zbirka slovanskih očenašev. Zwoliński je pokazal, da je Bohorič slovensko besedilo molitve posebej zvil iz različnih evangelijev, da bi tako bolje ponazoril bližino slovanskih jezikov; poljsko, lužickosrbsko in češko besedilo je Bohorič zapisal po nareku študentov wittenberške univerze.⁷ Blahoslav je prvi zapisal slovansko folklorno besedilo: v poglavju slovnice o slovanskih narečjih je navedena ukrajinska ljudska pesem (ki pa jo je Blahoslav imel za južnoslovansko), prav tako pa tudi začetek dalmatinske hrvaške pesmi knjižnega izvora. Benešovský je poskušal določiti najstarejši slovanski jezik in sorodstvene stopnje jezikov na podlagi merila medsebojne razumljivosti ali nerazumljivosti jezikov.

5 Zgodnje slovanske slovnice kažejo različne rešitve nasprotja klasični jezik — narodni jezik, pogloblitve jezikoslovne dileme. Znano je, da je italijanski humanizem včasih (npr. Leon Battista Alberti)⁸ z velikim trudom iskal poti, kako premagati vedno močnejšo konfrontacijo med latinščino in ljudskim jezikom, vendar je vseeno ohranil dvojezičnost, pogosto v kar najtesnejši in paradoksalni enotnosti (prim. v latinščini napisan Dantejev traktat v obrambo ljudskega jezika 1304—1307; delo Leonarda da Vincija pri prvi latinski slovnici v italijanščini 30 let po Albertijevi prvi italijanski slovnici v ljudskem jeziku 1465. l.). Ob zarji italijanskega humanizma je imelo zoperstavljanje ljudskega in klasičnega jezika družbeno-kulturni pomen: ustrezalo je »nasprotjem časa in večnosti, telesa in duše, vsakdanjosti in pomembnosti, neobdelanosti in umetelnosti, neotesanosti in pomembnosti, vulgus in sapientes«.⁹

Čim bolj pa so se kulturne vloge ljudskih jezikov širile, tem bolj je tudi nasprotje izgubljalo svojo ostrino in simbolično pomembnost. Izrinjanje nadnarodnega knjižnega jezika po ljudskem je v posameznih slovanskih kulturah potekalo različno. Po intenzivnosti in značaju kulturne dvojezičnosti lahko razločimo troj potek (pri tem moramo odmisлити vrsto posameznih posebnosti kulturno-jezikovnih položajev v 16. in začetku 17. stol.): 1. težnja k premagovanju kulturne dvojezičnosti, krepitev položaja ljudskega jezika

⁷ P. Zwoliński, Trzy wersje słoweńskiego »Ojczenasza« z r. 1584, Pamiętnik słowiański XVIII, 1968.

⁸ L. Olški, Istorija naučnoj literatury na novyx jazykax, 1, Moskva-Leningrad 1935, 56—58, 55.

⁹ L. M. Batkin, Ital'janskije gumanisty: stil' žizni, stil' myšlenija, Moskva 1978, 70.

(na Češkem, v Sloveniji, na Hrvaškem); 2. sorazmerno trdna dvojezičnost (na Poljskem); 3. diglosija, tj. neuravnovešena dvojezičnost, ki jo označuje dodatna funkcijska razporeditev jezikov (zahodna in moskovska Rusija).

6 V češki, slovenski in hrvaški kulturi je ustvarjanje slovnice domačega jezika odsevalo razširitev njegovih funkcij kot jezika književno-pismene kulture, cerkve in vzgoje. Slovnice so predpisovale nastale jezikovne norme na temelju najbolj avtoritativnih in splošnopomembnih zgledov — besedil svetega pisma. Seveda so bili tvorci slovnice tesno povezani z delom pri prevajanju svetega pisma. Tako je Vaclav Optat hkrati s slovnico opravljal svoje glavno delo — prevod nove zaveze (po latinskem prevodu Erazma Roterdamskega), ki je bil naslonjen na živo govorico ljudstva.¹⁰ Blahoslav je na temelju Erazmovega latinskega in Lutrovega nemškega prevoda izdal bolj tradicionalen prevod nove zaveze (1565, 2. izd. 1568), ki je postal pozneje del Kraljice biblije. Bohorič je pomagal Juriju Dalmatinu pri prevajanju in izdaji Biblije; njegova slovnica je nastajala ob Dalmatinovem prevodu. Kašić je avtor prvega polnega hrvaškega prevoda sv. pisma, ki pa je ostal v rokopisu; v 30-ih letih so v Rimu izdali njegove prevode delov psalterja, misala, pa tudi njegove hagiografije.

6.1 Razlike med češkimi slovniciami ter slovensko in hrvaško so povezane z različnim trajanjem in močjo pismeno-književnega izročila v posameznih kulturah. Pred češkimi slovniciami 16. stol. sta bili več kot dve stoletji žanrsko raznovrstne češke književnosti; češko tiskarstvo je bilo med najstarejšimi v Evropi; večina čeških inkunabul (od 25 do 30) vsebuje češka besedila.¹¹ Na Češkem je obstajalo dolgo slovaropisno izročilo; načela češke pisave je dočel že Jan Hus (v traktatu *De orthographia bohemica*).

Pred slovenskim protestantskim slovstvom druge polovice 16. stol. so bila po F. Kidriču »stoletja beležk brez literarne tradicije«. Ohranjeni spomeniki starejše dobe — Brižinski spomeniki (10.—11. stol.), Celovski rokopis (14.—15. stol.), Stiški rokopis (1428—1440), Beneško-slovenski rokopis (1497) so po Kidriču nastali »v privatno rabo, brez ožje medsebojne in pravopisne zveze, brez namena, da se nakloni ljudstvu ... štivo v narodnem jeziku ali ustvari slovenski literarni jezik«. ¹² Na sodiščih, v uradih in posvetnih šolah so uporabljali nemščino; v cerkvi in samostanih latinščino. Kulturni sloji slovenskega prebivalstva so se sramovali lastnega jezika, v katerem se je po pričevanju zgodovinskega vira kazala »taka robotost in barbarskost, da se ne more niti čitati niti pisati«. ¹³ Umetniško-spoznavne potrebe so zadovoljevale uvožene literarne vrednote.

Preseneča pa tista silovitost, s katero se je razvijala slovenska protestantska književnost. F. Ramovš je v tej zvezi zapisal: »Če pa se zamislimo, da Trubar gotovo pred l. 1550 ni videl še nobene napisane slovenske besede in da je naenkrat dal svetu dve slovenski tiskani knjigi — tedaj moremo že nekoliko slutiti, s kako orjaško močjo je zaoral globoko brazdo v še nerazo-

¹⁰ V. Kyas, První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny, Slovo a slovesnost 1951/52, št. 3—4.

¹¹ I. N. Goleniščev-Kutuzov, Ital'janskoe Vozroždenie i slavjanskije literatury XV—XVI vekov, Moskva 1963, 183.

¹² F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva ..., 17. Nasprotno tezo je zagovarjal I. Grafenauer.

¹³ F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva ..., 18.

rano njivo slovenske kulture.¹⁴ Slovenska Biblija, priča književne zrelosti jezika, in prva slovenska slovnica nastaneta čez komaj dobra tri desetletja. V tem času je nastopila zamenjava pisave (Trubar je začel z nemško gotico, potem pa prešel k humanistično okrogli latinici) in reforma pravopisa, kakor jo je predlagal Sebastijan Krelj in sprejel Dalmatin. Pred slovnico so izšli abecedniki Trubarja (v gotici 1551, v latinici 1555, 1556), Krelja (1566), Bohoriča (1583), *Nomenclatura trium lingvarum Bohoriča* (latinsko-nemško-slovenski slovarček za šolsko rabo pri učenju dveh jezikov).

6.2. Dolgo književno izročilo, ki je bilo predhodnica prvim češkim slovnici, in dejstvo, da take opore v dejavnosti Dalmatina in Bohoriča ni bilo, pojasnjujeta nekatere bistvene razločke med slovnici. Eden izmed njih je povezan z metajezikom slovnice. V čeških slovnicih 16. stol. se za metajezik začenja uporabljati domači jezik: pravopisni del slovnice *Optata*, *Gzela*, *Philomatesa* je bil napisan za tiste, ki niso znali latinščine, latinski strokovni izrazi so bili tu prevedeni ali razloženi; v oblikoslovju se latinščina izmenjuje s češčino.¹⁵ V češčini je bila napisana Blahoslavova slovnica. Bohoričeva slovnica je bila v latinščini, kakor večina slovnice južnih in zahodnih Slovanov 16. in začetka 17. stol., vključno s češkima slovniciama po Blahoslavu, namreč Beneškovega iz 1577 in Vavrinca (Lovrenca) Benedikta iz Nudožera 1603.

Vzroki za rabo latinščine kot metajezika so bili različni. Francoskemu beguncu v dvojezični Poljski — humanistu Statoriusu, ki je svojo slovnico v prvi vrsti namenil tujcem,¹⁶ se je zdela latinščina poljske slovnice popolnoma naravna: za latinščino je bilo večstoletno izročila nadnarodnega občevanja učene Evrope v latinščini. Za Kašiča, tesno povezanega s papeško kongregacijo *Propaganda fidei*, ki je pripravljala katoliške misijonarje, je imela raba latinščine v slovnici hrvaškega jezika očitno verske motive. Glavni vzrok, da so sprejemali latinščino za metajezik, pa je bil vendarle v izdelanosti latinskega slovničnega izrazja in širše — v izročilo rabe latinščine kot metajezika. V duhu protestantske ideologije bi bila sestava slovnice lastnega jezika v svojem jeziku, toda narediti ta korak je bilo težje kot prevesti sveto pismo v materinščino. Zaradi visoke abstraktnosti slovničnih kategorij in s tem povezane visoke konvencionalnosti slovničnih izrazov ima nastajanje izročila narodnega izrazja navadno lastnosti postopnosti (pogojnosti oznak se je treba privaditi!) in potrebuje take ali drugačne prototipe v drugem jeziku. Tako se je Blahoslavova slovnica, ki je nastajala 20 let, naslanjala na precejšnje izročilo rabe češčine kot metajezika, v določeni meri pa tudi na jezikovne dosežke vse češke književnosti. Prvi češki slovnični izrazi se pojavijo v šolskih latinskih Donatih poznega srednjega veka, kjer so razlage in suženjski prevodi izrazja v domačem jeziku. Češko slovnično izrazje predstavljajo normativni slovarji Klareta (14. stol.) v delu *Vocabulár gramaticky*, nadaljnji razvoj pa je doživela v delih naměstskih slovničarjev *Philomatesa*, *Optata* in *Gzela*. Na

¹⁴ F. Ramovš, *Zgodovina slovenske slovnice*, Zbrano delo, Prva knjiga, Ljubljana 1971, 213. Deloma drugačne nazore je zagovarjal F. Ilešič.

¹⁵ V. Kyas, *První česká mluvnice...*, 143—146.

¹⁶ Statorius ni naključno posvetil slovnico cesarskemu diplomatu v Krakovu hrvaškemu humanistu Andreju Dudiću (čigar ime sicer v zgodovini kulture bolj povezujejo z madžarskim preporodom). Poljski prevod posvetila je objavljen v: *W. Taszycki*, *Obrońcy języka polskiego: Wiek XV—XVIII*, Wrocław 1953, 138—141.

glasoslovno izrazje je vplivala Knjižka o českém a německém jazyku v 4 zvezkih Andreja Klatovskega (1564). J. Vintr, ki je raziskoval vire za izrazje v Blahoslavovi slovnici, je ugotovil, da je Blahoslavov osebni prispevek češkemu izrazju sorazmerno majhen. Od 159 čeških izrazov njegove slovnice je 77 besed Blahoslavovih novotvorb; njihova raba pa je bila bistveno manjša kot raba izrazov, ki so nastali pred njim (274 resp. 2026 uporabljenih izrazov). Značilno je tudi, da v njegovi slovnici prevladujejo latinski izrazi (151 izrazov, 300 uporabljenih besed).¹⁷

Tako je zaradi neizoblikovanosti izrazja v narodnih jezikih latinščina ostala bistvena sestavina metajezika vseh slovanskih (in ne samo slovanskih) slovníc 16. in 17. stol. Značilno je tudi, da se je v 18. stol. v prevodu Bohoričeve slovnice v nemščino, ki je bila širokim slojem prebivalstva bolj dostopna kakor latinščina, ohranilo latinsko izrazje.¹⁸

6.3. Razlike in trajanje literarno-filološkega izročila, ki je bilo predhodnica prvih slovníc pri Čehih in Slovencih, se kažejo tudi v tem, da so bili v obzorju slovnícárjev različni pogledi normiranja. Pri ustvarjalcih mladega knjižnega slovenskega jezika je bila poglobljena skrb predpisovanje pisno-pravopisnih norm in določitev optimalne narečne podlage za knjižni jezik. Ker so bile najbolj opazne razlike med narečji v glasovju in so zato lahko povzročile take ali drugačne razlike v pisavi in pravopisu (npr. razlike v podajanju refleksov za *ě*, za dolgi cirkumfleksirani *o*, v stopnji izražanja palatalizacije, redukcije idr.), sta se obe navedeni normativni nalogi v določeni meri križali. Po oceni današnjih slovenistov se je Bohorič precej realistično in prožno lotil dilem normiranja — usmeril se je na kar najširšo razprostranjenost teh ali onih narečnih pojavov, dopuščajoč kompromise in dvojne rešitve.¹⁹

V češkem izročilu so bila vprašanja oblikovanja knjižnega jezika kot nadnarečnega občevalnega sredstva kakor tudi pisno-pravopisna vprašanja v 16. stol. v glavnem rešena. Sicer tako naméstska kakor Blahoslavova slovnica vsebujeta nekaj izpopolnitev pisave Jana Husa (Blahoslav je npr. vpeljal ločevalna znamenja za šumevce tudi pri velikih črkah in poenotil označevanje dolžine samoglasnikov),²⁰ vendar so bile v središču zanimanja renesančne ideje »obrambe« in »obdelave« jezika, kultiviranja njegove »lepote« (elegantia) in »čistosti«. Blahoslavovi jezikoslovni nazori so se oblikovali pod vplivom idej Horaca (Poetika), Erazma (Cicerinianus, Adagia, Colloquia), teorije »elegance« Laurentija Valle ter nauka o blagozvočju Pietra Bemba.²¹ Obravnavajo se načini izpopolnjevanja knjižnega jezika: kakšen naj bo odnos med knjižnimi in ljudskimi (pogovornimi) jezikovnimi prvinami, med tradicionalnimi in novimi, v čem je »bogastvo« in »lepota« jezika ipd. Blahoslavove ideale je izoblikovalo humanistično nasprotje in »razločevanje« med klasično latinščino in ljudskim jezikom; vleče ga k tradicionalnosti, k skrb-

¹⁷ J. Vintr, Terminologický systém Gramatyky české Jana Blahoslava, Listy filologické, 1972, 150—162.

¹⁸ M. Orožen, Začetki slovenske jezikoslovne misli, JiS 1970/71, 119.

¹⁹ Prim. J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, 200—203, 229. B. Pogorelec, Stirislo let Bohoričeve slovnice, JiS 1983/84, 214.

²⁰ V. Kvas, První česká mluvnice ..., 146—147.

²¹ I. N. Goleniščev-Kutuzov, Ital'janskoe Vozroždenie ..., 207—208; E. Michálek, Z minulosti naší jazykové kultury (K jazykovému odkazu Jana Blahoslava), Naše řeč 1972, 22—26.

nemu »gojenju« besede, ohranjanju razlik med pismeno-književnim jezikom in preprosto govorico. V nasprotju z Blahoslavovim pojmovanjem norme so v stališču Philomatesa, Optata in Gzela poteze, ki sploh niso značilne za jezikoslovne nazore humanizma: prosvetljenstvo, težnja, da bi zbližali jezik kulture in jezik ljudstva, in težnja, da bi knjižni jezik naredili za orodje propagande za reformacijo. Po mnenju V. Kyasa je zmaga jezikovne norme Čeških bratov (Kralicka biblija, Blahoslavova slovnica) povzročila, da v češki kulturi še dolgo potem ni bilo enotnega knjižnega jezika (nasprotje »spisovná — obecná čeština«).²²

6.4. Podobno kakor v slovenskem protestantskem slovstvu 16. stol. in Bohoričevi slovnici, ki je uzakonila njegov jezik, je bila Kašičeva književno-prevaljska dejavnost in njegova »ilirska« slovnica poizkus oblikovanja hrvaškega knjižnega jezika na ljudski osnovi. Kašič se je zavedel, da je za knjižni jezik nujno potrebna širša narečna podstava, kot je njegov domači zahodnočakavski (Curictensis, krški) govor, in je napisal predvsem štokavsko slovnico.²³ Kašičevi napor in zlasti njegova usmeritev k narodnemu jeziku so bili ob strani drugih dveh pismenih tradicij Hrvaške (renesančne latinsko-italijansko-slovanske književnosti Dubrovnika 15.—16. stol. in cerkvenoslovanskega glagoljskega slovstva katolikov glagoljašev). S to okoliščino je povezana tipološka funkcionalna podobnost slovnice Bohoriča in Kašiča: obe sta nastajali brez naslonitve na predhodno pismeno-književno izročilo in sta potrjevali knjižni jezik na narodni osnovi.

Vendar pa je bila njuna usoda različna. Protestantsko slovstvo, ki mu je dala krila reformacija (F. Kidrič), in v Bohoričevi slovnici zamejeni jezik sta določila nadaljnje poti slovenskega knjižnega jezika. Ta kljub začasnemu odpovedovanju pismeno-književnim izročilom 16. stol. in precejšnjim spremembam v narečni usmeritvi v splošnem podeduje protestantsko jezikovno izročilo. Seveda tudi v prislovničnem opisu slovenskega jezika opazimo podobno. Avtorji 17. in 18. stol. (Kastelec, Schönleben, Svetokriški, Hasl) navaajo v uvodih k nabožnim knjigam osnovna pravila slovenske pisave. V 18. stol. izideta dve deloma predelani izdaji slovnice (Hipolitova latinska 1715 v Ljubljani, nemška 1758 v Celovcu). Po oceni J. Toporišiča je Bohoričeva slovnica skoraj dve stoletji ostala najboljša slovenska morfologija (do slovnice Marka Pohlina 1768).²⁴ Z vsemi pridržki je zgodovina ohranila Kreljevemu sistemu pisave, ki je bil v veljavi do sprejetja gajice sredi 19. stol., ime bohoričica. V današnjem slovenskem jezikoslovlju in v zgodovini kulture so ocene Bohoričeve slovnice zelo visoke: »... je bila Bohoričeva slovnica ... dolgo edini jezikoslovni kažipot za enotno slovensko pisanje vrsti generacij ...«;²⁵ »temeljni

²² V. Kyas, První česká mluvnice ..., 147—149. Prim. pojasnilo omenjenega nasprotja s poznejšimi dogodki v zgodovini knjižnega češkega jezika v delu: A. G. Širokova, G. P. Neščimenko, Stanovlenie literaturnogo jazyka češskoj nacii, Nacional'noe vozroždenie i formirovanie slavjanskix literaturnyx jazykov, Moskva 1978.

²³ M. Stojković, Bartuo Kašič D. I. Pažanin, (1575—1650), Prilog za njegov život i književni rad, RJAŽU 220, Zagreb 1919, 170—263; I. V. Jagič, Istorija slavjanskoj filologij, 47—49.

²⁴ J. Toporišič, Bohoričeve Zimske urice, Ob 400-letnici slovenske slovnice, Mohorjevo koledar 1984, 78. Prim. tudi istega avtorja Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, XX. SSJLK, ZP 1984, 189—222.

²⁵ B. Berčič, Adam Bohorič in njegova slovnica slovenskega jezika. — Adam Bohorič, Arcticae horulae 1584 / Faksimile, Ljubljana 1970, XXI.

kamen slovenskega jezikoslovja;²⁶ »temeljni kamen, na katerem tudi sloni individualna fiziognomija slovenskega naroda.«²⁷

Kašičevo delo pa je v zgodovini srbohrvaškega knjižnega jezika ostalo osamljen poizkus normiranja, ki ni doživel razvoja ali vsaj odmeva. Nove norme knjižnega jezika, ki jih je predlagal Vuk Karadžić, so temeljile na novoštokavskih besedilih.

7 Okoliščine nastajanja Statoriusove slovnice, njen značaj in mesto v poljskem jezikoslovnem izročilu pričajo o tem, da je bila ta slovnica v dvojezični poljski kulturi 16. stol. tista prva lastovka, ki še ne nosi pomladi. Pojavila se je, preden se je v družbi oblikovala potreba po slovnici domačega jezika. Znano je, da je na Poljskem humanistična latinska izobrazba dosegla najvišji razvoj (v primerjavi z drugimi slovanskimi kulturami). V prvi polovici 16. stol. je vladala na Poljskem latinska poezija. »Latinščina je bila edino sredstvo za izražanje prefinjenih misli izobraženih ljudi, ki so sicer govorili, pisali pa v vsakem primeru s precejšnjem trudom v svojem domačem jeziku, včasih pa so zaradi razumljivosti in jasnosti prevajali svoje poljske stavke nazaj v latinščino.«²⁸

Statorius je kot protestant storil marsikaj, da bi na Poljskem sprejeli poljščino za jezik kulture. V protestantski gimnaziji v Pińczowu je uporabil izkušnje pouka domačega jezika v kalvinističnih šolah Lausanne in Ženeve, da bi vpeljal poljščino. V poljščini so poučevali katekizem in poslanice apostolov, komentirali različne avtorje, v nekaterih razredih so prevajali v obe smeri, kar je omogočalo, da so se učenci zavedeli izraznih možnosti poljskega jezika. Po oceni Z. Klemensiewiczza se je Statoriusu posrečilo vpeljati poljščino v šole v tolikšni meri, kakor se to še dolgo potem ni več zgodilo.²⁹ Vendar pa niti didaktični poizkusi Statoriusa niti za jezikovni položaj še bolj pomembni protestantski prevodi svetega pisma niso mogli kolikor toliko oslabiti položaja latinščine v poljski kulturi 16. stol.

Temeljni dosežki poljske filologije 16. stol. so bili povezani s proučevanjem latinskega slovstva. Tako so bile npr. tekstološke študije Patricija Nedeckega in njegove beneške izdaje Cicerona 1561 in 1565 vseevropskega pomena in jih ni presegla niti klasična filologija nove dobe.³⁰ Na Poljskem so bile dobro znane izdaje (v glavnem italijanske) poznih rimskih slovnice in nove latinske slovnice humanistov. L. 1518 je teolog, zgodovinar in dekan na Jagelonski univerzi Stanisław Zaborowski napisal prvo poljsko slovnico latinščine (ki je do 1564 doživela 8 izdaj). Tiskajo se latinske retorike, latinski učbeniki epistolografije, latinsko-poljski slovarji (splošni in specialni, npr. slovar pravnega izrazja Jana Serviusa, 1. izd. 1531). Zanimanje za poljski jezik se omejuje na predpisovanje poljskega pravopisa (latinsko napisan traktat Jana Parkosza 1440; pravopisna razprava protestanta Jana Seklucyana, natisnjena v poljščini v uvodu k njegovemu prevodu nove zaveze 1551; predlogi za poljski pravopis Jana Kochanowskega, znani po povzetku njegovih življenjepiscev in izdajateljjev). V bogati filološki literaturi Poljske 16. stol. in v poljski šoli niso Statoriusovega poizkusa niti podprli niti nadaljevali. Majhne poljske

²⁶ J. Toporišič, Bohoričeve Zimske urice, 78.

²⁷ J. Pogačnik, Veliki kód slovenskega jezika in književnosti, JIS 1983/84, 209.

²⁸ I. N. Goleniščev-Kutuzov, Ital'janskoe Vozroždenie . . . , 262.

²⁹ Z. Klemensiewicz, Historia języka polskiego II, Varšava 1965, 41.

³⁰ Historia nauki polskiej I, Wrocław-Varšava-Krakov 1970, 364—365.

slovnice, ki so jih sestavljali v 16. stol. tuji za nepoljsko prebivalstvo obrobnih mest Poljske (Vroclava, Gdanska), so bile zelo nepopolne, v njih je mrgolelo germanizmov in bohemizmov.³¹ Prvi Poljak, ki je napisal poljsko slovnico (po latinsko), je bil Jan Woyna; slovnica je bila namenjena predvsem tujcem (Gdansk 1690, do konca 18. stol. 8 izdaj). Slovnice poljščine kot materinščine se začnejo pojavljati šele v zadnji tretjini 18. stol. (W. Szylarski 1770, O. Kopczyński 1778). Tako Satoriusova slovnica v nasprotju s slovnicama Blahoslava in Bohoriča pa tudi cerkvenoslovanskimi slovnici v ruski kulturi ni pomenila začetka poljskega slovničnega izročila. Obenem je Satoriusova slovnica nedvomno dejstvo poljske kulture (v nasprotju npr. z Ludolfovo slovnico in njenim odnosom do ruske kulture), ki odseva dvojezičnost pozne poljske renesanse.

8.1 Zgodnje vzhodnoslovanske slovnice so bile slovnice cerkvene slovanščine — nadnarodnega knjižnega jezika na področju Slavia Orthodoxa. Kot klasični jezik pravoslavne izobrazbe stoji cerkvena slovanščina po vlogi nasproti ljudskim jezikom, ki so jih uporabljali v zakonodaji in sodstvu, poslovnih odnosih, pa tudi najbolj demokratičnih in posvetnih književnih zvrsteh. Širjenje vlog ljudskih vzhodnoslovanskih jezikov je vodilo k postopnemu premagovanju diglosije (strogo dodatne ločitve vlog cerkvene slovanščine od narodnega jezika): v beloruskih in ukrajinskih deželah v 16. in začetku 17. stol., v moskovski Rusiji od druge polovice 17. stol.³² Cerkevno slovanščino začenja izpodrivati narodni jezik tudi z najpomembnejšega področja, verskega slovstva. Pod vplivom (pred)reformacijskih idej se v vzhodnoslovanskih središčih lotevajo prevajanja svetega pisma v ljudski jezik. Kot protiutež nastane v obrambo pravoslavja popolno cerkvenoslovansko sveto pismo (biblijski kodeks novgorodskega nadškofa Gennadija iz 1499); na njegovi osnovi natisnejo 1581 Ostroško biblijo. Vendar pa krize cerkvene slovanščine ni bilo mogoče premagati, območja njenega delovanja so se zožila in nje poznavanje je pešalo. Potrebovala je filološko varstvo — obrambni predpis njenih norm, sestavo učbenikov zanjo in razširitev njenega poučevanja. S tem namenom so tudi nastajale zgodnje cerkvenoslovanske slovnice.

Zaradi nadnarodnosti cerkvene slovanščine niso rabili njenih slovnice (in predvsem najboljše med njimi — slovnice Meletija Smotrickega) samo vzhodni Slovani, ampak tudi Srbi, Bolgari, Romuni in katoliki glagoljaši v šolah Zadra in Omiša. Zaradi precejšnje podobnosti cerkvene slovanščine z narodnimi jeziki (v nasprotju z odnosom latinščine do narodnih jezikov na ustreznih področjih Evrope), zaradi tega, ker je bilo slovstvo v cerkveni slovanščini organska sestavina kulture posameznih slovanskih narodov, so cerkvenoslovanske slovnice precej časa sprejemali kot slovnice »lastnega« knjižno-pisarnega jezika, tako da so opravljale vlogo materinščine, ter tako do 18. oz. 19. stol. zavrle sestavljanje slovnice resnično domačega jezika — ruskega, srbskega, bolgarskega ali ukrajinskega.

8.2 Po izročilu pravoslavnega pismenstva so bile zgodnje vzhodnoslovanske slovnice napisane v cerkveni slovanščini. Nadnarodni značaj metajezika jih zbližuje z večino zgodnjih zahodno in južnoslovanskih slovnice, napisanih v latinščini. Vendar so v tej vzporednosti strani, ki spreminjajo izročilo.

³¹ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego II*, 225—226.

³² B. A. Uspenskij, *Jazykovaja situacija Kievskoj Rusi i ee značenie dlja istorii russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1985.

Prvič, slovnice področja *Slavia Latina* so se naslanjale na latinsko slovnično izrazje, v evropski znanosti že izoblikovano, pa tudi na izročilo rabe latinščine kot metajezika, pred zgodnjimi vzhodnoslovanskimi slovnici pa je še bila naloga, da tak jezik izdelajo. Oblikovanje izročila razlagalce uporabe cerkvene slovanščine in sestava začetnega jezikoslovnega izrazja na njeni osnovi je bil velik dosežek zgodnjih vzhodnoslovanskih slovníc. Drugič zaradi izvirne bližine cerkvene slovanščine do narodnih jezikov je metajezik na cerkvenoslovanski osnovi močno vplival na izrazje novih knjižnih slovanskih jezikov (najbolj na rusko, pa na bolgarsko, v manjši meri na ukrajinsko in belorusko; jedro ruskega oblikoslovnega izrazja — okrog 120 enot — so izrazi Smotrickega; v bolgarščini je takih izrazov 90, v beloruščini 18). Metajezik na cerkvenoslovanskih osnovi je prispeval, da se je slovnično znanje organsko vključevalo v književno-pismeno kulturo vzhodnega slovanstva, ter zagotavljal pojmovno nepretrganost izrazja v njegovi nadaljnji zgodovini.

8.3 Zgodnje vzhodnoslovanske slovnice so se naslanjale na dolgotrajno izročilo cerkvenoslovanske filološke literature — od Skazanija o pismenih črnorizca Hrabra (konec 9., začetek 10. stol.), slovnične razprave *Osómmó čestii slova* (14. stol.) ter številnih in različnih slovarjev do rokopisnega ruskega Donata Dimitrija Gerasimova (1522), razmišljanj na slovnične teme Maksima Greka, fonetično-pravopisnih traktatov, azbukovnikov in prvih tiskanih začetnic.³³ Dolgotrajno izročilo filološkega zanimanja za proučevani jezik zblizuje te slovnice s češkimi, razlikuje pa jih od slovníc Satoriusa, Bohoriča in Kašiča. Nadnarodnost cerkvene slovanščine, stoletna stanovitnost temeljnih oblik njenega pismenstva, specializiranost njenih funkcij, ki jih omejujejo področja vere in književno-pismene kulture, pa tudi dolgotrajno izročilo filološke obrambe in proučevanja cerkvene slovanščine — vse to je povzročilo svojevrstnost normativnih nalog zgodnjih vzhodnoslovanskih slovníc. Če so se prve južnoslovanske in zahodnoslovanske slovnice ukvarjale s predpisovanjem mlade pisave ali izbiranjem narečne podstave knjižnega jezika ali blaženjem nasprotja književno-pismenega in vsakdanjega govora istega jezika, pa so osnovne normativne naloge cerkvenoslovanskih slovníc povezane z izbiro oblik in zvez, razlikujočih se časovno. Ob tem je za cerkvenoslovanske slovnice značilna težnja, da bi v slovnici predstavljale najstarejše oblike in zveze (včasih kot variante); zavestno odrekanje narečnim in ljudsko-pogovornim oblikam, ki nasprotujejo knjižno-slovanskemu jezikovnemu izročilu.³⁴

8.4 Ena od posebnosti zgodnjih vzhodnoslovanskih slovníc je njihova teoretična in vsebinska samozadostnost. Cerkvnoslovansko slovnico so pisali za bralca, ki ne pozna ne drugega (pismenega) jezika in ne druge slovnice. Zato slovnica ni bila le opis cerkvene slovanščine, ampak tudi knjiga o teoriji slovnice. Cerkvnoslovanske slovnice so se začele ab ovo: z oznako same slovnice, njenega predmeta, zgradbe in nalog posameznih poglavij; slovnica si je prizadevala določiti vse osnovne pojme in odkriti vsebino slovničnih kategorij. Slovnica narodnega jezika, napisana latinsko, pa je nasprotno izhajala

³³ Podrobneje gl.: I. V. Jagič, *Rassuždenija južnoslavjanskoj i ruskoj stariny o cerkvnoslavjanskom jazyke*, v: *Issledovanija po russkomu jazyku I*, Sanktpeterburg 1885—1895; L. S. Kovtun, *Russkaja leksikografija èpoxi srednevekov'ja*, Leningrad 1963; D. S. Worth, *The Origin of Russian Grammar, Notes of the state of Russian philology before the advent of printed grammars*, Columbus, Ohio, 1985.

³⁴ Podrobneje N. B. Mečkovskaja, *Rannie vostočnoslavjanskije grammatiki*, Minsk 1984.

iz misli, da bralec pozna latinsko slovnico in torej tudi pozna teorijo slovnice in pomenskost kategorij. Naloge slovnice novega jezika so se v precejšnji meri usmerjevale na odkrivanje kategorij, ki so jih poznali iz latinščine in so zanje menili, da so potrebne pri vsakem jeziku. Pri tem pa ujemajočih se določitev ali oznak, skupnih latinščini in opisovanemu jeziku, niso vključevali v slovnico ali pa so se omejevali na opombo: »kakor v latinščini«. Primerjaj začetek poglavja *Persona* v slovnici *Statoriusa*: »In Personarum numero nihil a Latinis differunt Poloni«;³⁵ začetek poglavja *De Modo* v *Bohoričevi* slovnici: »Modi sunt totidem, quot apud Latinos«;³⁶ in oznake, s katerimi se začnajo ustrezna poglavja v slovnici *Smotrickega*: »Lica glagola sut6 tri: Pervoe, vtoroe, tretie«, naprej pa se označuje vsaka oseba; »Naklonenie est6 slučaj, iže različnyj dejstva i stradanija obraz6 pokazuet6. Naklonenija glagola sut6 šest6«;³⁷ dalje so za seznamom dane definicije vsakega naklona.

Teoretična naslonitev na slovnico tretjega jezika v daljšem obdobju (tudi tedaj, ko so začeli opaziti razlike jezikov) je zavirala sestavo slovnice, popolnoma ustreznih svojemu predmetu.

8.5 Kljub temu, da so bile vzhodnoslovanske slovnice 16. in 17. stoletja opis cerkvene slovanščine, so vendarle pomenile začetek slovnice izročila v svoji kulturi (predvsem ruski). V tem pogledu so podobne zgodnjim češkim slovnici in slovenski *Bohoričevi*, razlikujejo pa se od slovnice *Statoriusa* in *Kašiča*.

9 Primerjanje prvih slovanskih slovnice nam omogoča izpostaviti naslednjo preglednico razlikovalnih lastnosti, važnih za zgodovinsko-filološko in kulturološko tipologijo slovnice: 1. značilnosti jezika objekta slovnice s stališča njegove pripadnosti narodu, v katerega kulturi je slovnica nastala (etničnost-neetničnost jezika objekta); 2. etničnost-neetničnost metajezika slovnice; 3. dolgotrajno filološko izročilo, predhodnik nastanka slovnice; 4. vsebinska samozadostnost slovnice, njena neodvisnost od vsebine slovnice drugega (latinškega) jezika; 5. razmerje slovnice do nadaljnega slovnice izročila naroda (ali pomeni slovnica začetek slovnice izročila v svoji kulturi?).

Z upoštevanjem teh lastnosti lahko sestavimo naslednjo matrico, ki nam omogoči, da strnjeno predstavimo skupne in razlikovalne poteze obravnavanih slovnice:

	1	2	3	4	5
Slovnica <i>Optata</i> , <i>Gzela</i> , <i>Philomatesa</i> 1535	+	+/-/	+	+	+
Slovnica <i>Blahoslava</i> 1571					
Slovnica <i>Statoriusa</i> 1568	+	—	—	—	—
Slovnica <i>Bohoriča</i> 1584	+	—	—	—	+
<i>Adelfotis</i> 1591					
Slovnica <i>Zizanija</i> 1596	—	—	+	+	+
Slovnica <i>Smotrickega</i> 1619					
Slovnica <i>Kašiča</i>	+	—	—	—	—

³⁵ *Petrus Statorius*, *Polonicae grammaticae institutio / Nunc iterum edidit R. Olesch*, *Slavistische Forschungen* 26, Köln/Dunaj 1980, 122.

³⁶ *Adam Bohorič*, *Arcticae horulae 1584 / Faksimile*, Ljubljana 1970, 95.

³⁷ *Meletij Smotrickij*, *Grammatiki slavenskija pravilnoe sintagma*, Ev'e 1619, l. 120, 120 v.

Navedena dejstva lahko v določeni meri pojasnijo različnost zgodnjega slovničnega izročila pri slovanskih narodih.

Prevedel Janez Zor

Filozofska fakulteta v Ljubljani

РЕЗЮМЕ

Появление первых славянских грамматик (чешского языка Бенеша Оптата, Петра Гзеля, Вацлава Филомата 1533 г., Яна Благодслава 1571 г., Матвея Бенешовского 1577 г., Вавржинца Нудожерского 1603 г.; польского языка Петра Статориуса-Стоенского 1568 г.; словенского Адама Бохорича 1584 г.; восточнославянских грамматик «Адельфотиса» 1591 г., Лаврентия Зизания 1596 г., Мелетия Смотрицкого 1619 г.; хорватского языка Бартоломея Кашича 1604 г.) относится ко времени создания первых грамматик новых (народных) языков Европы. Культурно-познавательные и методологические предпосылки ранних славянских грамматик были подготовлены филологической теорией и практикой гуманизма, Реформации и контрреформации. Гуманизм, передав грамматикам новых европейских языков методологию античной грамматики, определил их инвариантные черты: сходство классификаций и трактовок грамматических категорий, описательность, синхроничность, классифицирующую направленность, нормативность, а также основное противоречие метода ранних грамматик — противоречие между априорностью заимствованных классификаций и эмпирической, по необходимости самостоятельной лингвистической систематизацией «своего» языкового материала.

Сопоставление ранних славянских грамматик позволило выявить ряд дифференциальных признаков, релевантных для историко-филологической и культурологической типологии грамматик. 1) Характер языка-объекта грамматики с точки зрения его этнической принадлежности народу, в культуре которого была создана грамматика. В этом отношении противостоят друг другу грамматики народного языка, созданные в чешской, польской, словенской, хорватской культурах, с одной стороны, и ранние восточнославянские грамматики, с другой, которые были описаниями надэтнического языка в ареале *Slavia Orthodoxa* — церковнославянского языка. 2) Этническая принадлежность метаязыка. В чешской традиции в качестве метаязыка использовался родной язык (наряду с латынью); в польской, словенской, хорватской традициях — латынь; в восточнославянской — церковнославянский язык. Существенно, однако, что взаимоотношения надэтнического языка и народного были различны в ареалах *Slavia Latina* и *Slavia Orthodoxa* (ср., например, взаимоотношения латыни и словенского, с одной стороны, и церковнославянского и старобелорусского, с другой). 3) Наличие традиции изучения соответствующего языка, предшествовавшей первым грамматикам (оппозиция чешских и восточнославянских грамматик по отношению к грамматикам польского, словенского, хорватского языков). 4) Содержательная самостоятельность и независимость грамматики от грамматики другого языка. По данному признаку, связанному с предшествующим, чешские и восточнославянские грамматики противостоят грамматикам польского, словенского, хорватского языков. 5) Отношение грамматик к последующей грамматической традиции народа (оппозиция грамматик Статориуса и Кашича по отношению к чешским грамматикам, грамматике Бохорича и ранним восточнославянским грамматикам, которые явились началом грамматической традиции в своих культурах).

GLAGOLSKI VID V LUČI SODOBNIH TEORETSKIH RAZMIŠLJANJ IN KALI NJEGOVEGA ZAPAZANJA V BOHORIČEVI SLOVNICI

Slovenski vid je slovnična kategorija. Dovršnik je zaznamovan s slovničnim pomenom celovitosti in zaključenosti glagolskega dogajanja, nedov. je nezazn. Čisti vidski pari so le z istim besednim pomenom. Vrste glag. dogajanja niso slovn. kateg. (besednopomenska raven). Nastavki vidoslovja so že v Bohoričevi slovnici, nauka o vrstah glagolskega dogajanja pa v Pohlinovi 1783.

The Slovene verbal aspect is a grammatical category (the mode of action, however, belongs to the level of lexical meaning). The perfective is marked by the grammatical meaning of the completedness of verbal action, the imperf. is unmarked. Only verbs with an identical lexical meaning form aspectual pairs proper. Rudimentary elements of aspectology are already in Bohorič's grammar; Pohlín (1783) developed a theory of the modes of action.

0 Glagol je besedna vrsta, ki nam v jeziku služi za poimenovanje obširnega in nadvse zapletenega pomenskega področja dinamike in procesualnosti na časovni osi. Lahko bi rekli, da je glagol osnovna besedna vrsta za izražanje dogajanja v času.

Vsakršno dogajanje pa že po sami naravi stvari vsebuje množico dejavnikov, ki jih posamezni glagoli s svojim konkretnim besednim in slovničnim pomenom le delno zajemajo. Prav tako je v obratni smeri pri sporočanju o kakem dogajanju (dogodku) s pomočjo določenega glagola v določeni glagolski obliki zanimivo, kolikšna je količina informacij (tj. obvestilnost) glede na slovarsko in slovnično pomenskost. Zanimiva pa je tudi primerjava celotne besedne in slovnične pomenskosti določene glagolske oblike s celotno zunajjezikovno pomenskostjo, ki jo v zvezi z dano povedjo odpira na logiki temelječe poznavanje zunajjezikovne resničnosti (sveta).

Vzemimo kot primer poved *Prižvižgali sta izza vogala*. Slovarski pomen glagola *prižvižgali* je v tem primeru 'pojavitviti se žvižgaje'. Slovnični pomen glagolske oblike *prižvižgali sta* pa bi lahko opisali takole: Prikaz preteklega (= čas) dogajanja kot celovitega zaključenega (= vid) resničnega (= naklon) dogodka z rezultatom pojavitve (= vrsta glagolskega dogajanja na ravni besedja) dveh slovničnih oseb (= število) ženskega ali srednjega slovničnega spola (= spol), o katerih sporočilo govori (= oseba) in ki nastopata kot nositeljici (= način) dogajanja (dogodka, dejanja), ki ni usmerjeno na kaj drugega (= prehodnost).

Z opisom slovarske in slovnične pomenskosti glagolske oblike *prižvižgali sta* nam brez kontekstualne (sobesedilne) ali situativne (položajske) pomenskosti ni mogoče napolniti gornje povedi z realnim pomenom, kajti niti slovar niti slovnica nam ne dajeta zadostnih obvestil, ki bi dala odgovor na najosnovnejše vprašanje o tem, ali sta to bili dve ženski bitji človeške ali živalske vrste, ali sta to bili dve jabolki ali dve krogli ipd. Da se poved *Prižvižgali sta izza vogala* kot taka lahko napolni z različnimi realnimi vsebinami, nam pove naše enciklopedično poznavanje sveta (zunajjezikovne resničnosti), dopušča pa tako napolnjevanje tako pomenska širina v povedi prisotnih slov-

ničnih kategorij kakor tudi besedna pomenskost glagola *prizvižgati* s svojo večpomenskostjo.

Pri prevodu navedene povedi v nemščino ugotovimo, da se ob uporabi ustreznih formalnih sredstev, ki jih nudi nemščina, zmanjša količina pomenskih obvestil. *Sie kamen hinter der Ecke herbeigepfiffen* ne vsebuje več obvestila o slovnični dvojnosti ter ženskosti in/ali srednjosti, tako da se moramo odločiti za drugačen prevod, če želimo ohraniti vso pomenskost slovenske povedi. Glagol *prizvižgati* pa smo že morali razvezati v *herbeigepfiffen kommen*. Vendar tudi tedaj, če smo dobro opravili natančen prevod, še vedno nismo v celoti preprečili možnosti napolnitve z drugačno realno vsebino v nemščini, kajti slovnična kategorija ženskosti ali srednjosti zajema v nemščini deloma drugačen del samostalniškega besedišča kot v slovenščini.

Navedeni primer bolj ali manj nazorno kaže, kako važna je za nemoteno sporočanje sobesedilna, položajna in tvarinska obveščnost pri napolnjevanju jezikovnih sredstev z določenim realnim pomenom. Poleg tega pa je primerjava z nemščino pokazala, da različni jeziki različno postopajo pri pomenskem strukturiranju zunajjezikovne resničnosti (danosti, sveta). Pri tem strukturiranju se jeziki lahko poslužujejo različnih jezikovnih sredstev, od različnih besednih vrst pa do različnih slovničnih kategorij.

1 Ena glavnih značilnosti slovanskih jezikov, po kateri se razlikujejo od drugih, je njihova posebna slovnična kategorija glagolskega vida za izražanje glagolske vidskosti.

Človekove potrebe po možnostih čim natančnejšega odražanja realnega in predstavnega (pojmovnega) sveta v jeziku, njegovo ustvarjanje poimenoVANJ za stvari in pojave, njihove lastnosti, za dogajanje v časovni dinamiki in procesualnosti, za razne okoliščine tega dogajanja, za raznovrstna razmerja med stvarmi, pojavi ter dogajanjii itd. so se v posameznih kulturnih skupnostih in njihovih jezikih različno razvijale in uresničevale. V evropskih jezikih so se pri besedni vrsti glagola razvijale, pojavljale in izginjale številne glagolske oblike in slovnične kategorije, s katerimi se je širila oz. ožila sporočilna pomenskost glagolske besede in njenih oblik. Pri tem zavzema slovanski glagol zlasti tudi zaradi slovnične kategorije glagolskega vida posebno mesto.

1.1 O slovnični kategoriji lahko govorimo le tedaj, če so uresničene naslednje štiri zahteve:¹

1) obveznost izražanja določene slovnične vsebine pri vseh oblikah besed, ki se družijo v določeno slovnično skupino, in pri vsakem funkcionalnem nastopu dane besedne oblike, ali vsaj v središčni sferi njenega funkcioniranja;

2) nezamenljivost določene značilnosti ali sklopa značilnosti v okviru središčne sfere funkcioniranja dane enote;

3) sistemska relevantnost določenega slovničnega pomena kot osnovne značilnosti, na kateri temeljijo določene slovnične skupine ali enote in ki jih loči od drugih skupin in enot;

4) oprtost na zaprt sestav oblikovnih slovničnih sredstev.

Vsi drugi pomeni, ki ne izpolnjujejo gornjih štirih zahtev, so v slovnični nekategorialnega značaja.

Slovanski vid izpolnjuje vse štiri pogoje za vzpostavitev slovnične kategorije:

¹ Prim. Bondarko, A. V., Grammatičeskoe značenie i smysl, Nauka, Leningrad, 1978, str. 145.

1) Vsaka posamezna glagolska oblika obvezno pripada dovršnemu ali nedovršnemu vidu in s tem obvezno (so)izraža pri vsakem funkcionalnem nastopu tudi kategorialni slovnični pomen dovršnosti (tj. celovitost in zaključnost glagolskega dogajanja) ali nedovršnosti (tj. necelovitost in nezaključnost glagolskega dogajanja) vsaj v središnji sferi funkcioniranja. Npr.: *To bom potem prepisal* (za prihodnost izražena dovršnost) — *To bom potem prepisoval* (za prihodnost izražena nedovršnost).

2) Nezamenljivost v okviru središnje sfere funkcioniranja: *On je že umrl*. Prim.: *On je že *umiral*. — *Ko se je sprehajala, je potrkavala s palico ob tla*. Prim.: *Ko se je *sprehodila, je potrkavala s palico ob tla*. V obeh primerih se ob zamenjavi vida spremeni hkrati pomen. Povedi z zvezdico sta sicer možni, vendar brez sobesedila manj verjetni.

3) Sistemsko relevantnost smo vključili že pod 1).

4) Vida se tudi oblikovno ločita s pomočjo pripon ali predpon:

<i>prepis-ov-a-ti</i>	<i>dvig-a-ti</i>	<i>--pisati</i>
<i>prepis---a-ti</i>	<i>dvig-ni-ti</i>	<i>na-pisati</i>

Kot smo doslej videli, slovenski glagolski vid popolnoma ustreza vsem postavljenim zahtevam.

Od slovnične kategorialnosti glagolskega vida pa je treba natančno in dosledno ločiti t. i. vrste glagolskega dogajanja (Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 115—117: vrste glagolskih dejanj; SS 1976/84 vrste glag. dejanja), ki jih lahko vzpostavimo na ravni besedne pomenskosti po tipih notranjega ustroja glagolskega dogajanja.²

Vrste glagolskega dogajanja lahko delimo na tri večje skupine:³ na časovne, količinske in take s posebno rezultativnostjo. N. S. Avilova na strani 272 zelo nadrobno in pregledno razvršča vrste glagolskega dogajanja po navedenih treh pomenskih skupinah. K skupini časovnih vrst npr. prišteva: 1) začetne: a) ingresivne, npr. *zakuriti*, *razkričati se*, *ovdoveti*; b) inhoativne, npr. *spregovoriti*, *steči*; 2) omejevalne: npr. *poveseliti se*, *prezimiti*; 3) končne: npr. *izzveneti*, *odpeti* (*pesem*).⁴

Na kratko bi se rad dotaknil še pojma vidske dvojice (vidske korelacije ali nasprotja), ki jo sestavljata dovršni in nedovršni glagol. O pravi vidski dvojici lahko govorimo samo tedaj, kadar imata dovršnik in nedovršnik, ki jo sestavljata, identičen realni (besedni) pomen in se razlikujeta samo po kategorialni slovnični pomenskosti. Pri dovršniku je to celovitost in zaključenost glagolskega dogajanja, pri nedovršniku pa ta zaznamovanost manjka (ni izražena). (V SS 1984, 285: »D o v r š n i glagoli zaznamujejo po trajanju ome-

² A. V. Isačenko ga imenuje verbalni karakter (Verbalcharakter). Prim. Isačenko, A. V., Die russische Sprache der Gegenwart, Teil I, Formenlehre, Halle (Saale) 1962, str. 397 sl.

³ Prim. Avilova, N. S., Vid glagola i semantika glagol'nogo slova, Nauka, Moskva 1976, str. 259 sl. — Prim. tudi Isačenko, A. V., n. d., str. 385 sl. in Toporišič, Jože, Slovenska slovnica, Obzorja, Maribor 1984, str. 288 sl.

⁴ Slovenske primere je dodal avtor tega članka. V SS 1984, 290, imamo pri dovršnih glagolih navedene: začetne (*zaigrati*, *spregovoriti*), končne (*dovečerjati*), trenutne (*počiti*), omejevalni pa bi bili kratkotrajnostni (*poležati*), manjšalnostni (*blisniti*), razmahjenostni (*razgovoriti se*), dodatnostni (*dosipati*); poleg tega so navedeni še spremni (*prižvižgati*) in postajanja (*pobledevat*); neke vrste končnih so tudi izpoljenostni (*nanapadati se*).

jeno dejanje (*počiti, poplesati, namučiti se, dočakati, zaigrati*), n e d o v r š n i omejenost v trajanju dejanja ne izražajo (*tepsti, poskakovati*).«)

Če obstaja pomenska razlika, ki ni pogojena samo s pomenom slovnične kategorialnosti, glagoli ne tvorijo vidskih dvojic: npr. glagoli *vreči* in *zavreti*, *sedeti* in *posedeti*, *čivkati* in *čivkniti* ne predstavljajo vidskih dvojic. Prave vidske dvojice predstavljajo glagoli kot *prepisovati* — *prepisati*, *sprehajati se* — *sprehoditi se* ipd.⁵ (Prim. SS 1984, 286—287: *preplêtem* — *preplêtam* itd. Navajajo se samo čisti vidski pari.)

Za slovenski knjižni jezik še nimamo slovarja, ki bi opozarjal na prave (čiste) vidske dvojice. Vendar pa je prišlo spet do premika pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika⁶ (I: 1970, II: 1975, III: 1979), ki navaja vidsko pripadnost glagolov, česar v Slovenskem pravopisu⁷ (1962) še ni, je pa že veliko prej pri Pleteršniku (1894, 1895). Vendar v SSKJ vidske dvojice niso navedene na enem mestu, tudi ni napotila k dovršnemu oz. nedovršnemu korelatu vidskega nasprotja. Tako sta npr. *izpisati* in *izpisovati* dve gesli, ki ju najdemo na ustreznem abecednem mestu brez medsebojnih povezav, čeprav sta v svojem 1. pomenu (namensko prepisati — prepisovati odlomke, podatke iz teksta) in 2. pomenu (napisati — pisati vse črke v besedi) sinonima, ki ju loči samo kategorialna slovnična pomenskost vida. Po tej poti bi v SSKJ lahko pri vseh glagolskih geslih ugotovili, ali tvorijo vidsko dvojico ali pa jim korelat nasprotnega vida manjka. Vsekakor so z omenjenim slovaropisnim delom spet položeni praktični temelji za nadaljnje delo ob še odprtih teoretskih vprašanjih v zvezi z glagolskim vidom in z razvojem takega nauka o glagolskem vidu, ki bi upošteval čim več dosežkov sodobnega jezikoslovja na tem področju.⁸

Toliko naj bo v zelo grobih obrisih povedanega o aktualnem teoretskem razglabljanju v zvezi z glagolsko vidskostjo na splošno in glagolskim vidom v slovenskem jeziku.

2 Že v naslovu pričujočega članka so omenjene kali zapažanja vida pri slovenskem glagolu v Bohoričevi slovnici. Pri Bohoriču so v glavnem že prisotni nastavki nauka o vidu.

Po vzorcu latinske slovnice razlikuje Bohorič (97) dvojno vrsto (*species*) glagolov: prvotno (*primitiva*): *gorim, svetim* in tvorjeno (*derivativa*), pri kateri loči 5 podskupin, ki v bistvu predstavljajo vrste glagolskega dogajanja na osnovi latinskih primerov: 1) inhoativni: *ardesco začnem goreti ardescit se vnamle, se zažiga*; 2) frekventativni: *agito veden, pred inu pred, pres prestanka, prenestanu, delam*; 3) meditativni ali deziderativni: *lecturio mislim oli želim brati*; 4) deminutivni: *cantillo perpevam, po malim pojem; sorbillo po malim sreblem*; 5) imitativni: *patrizo po očini žari, ali šegi, delam*. (Po slovensko začenjalni, pogostnostni, namerjalni, manjšalni, posnemovalni.)

⁵ Prim. Schellander, Anton, Das Problem des Verbalaspekts im Slovenischen, Die »slowenische Aspektlehre« gestern und heute, Diplomarbeit, Celovec 1978, tipkopis.

⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Izdala SAZU, Državna založba Slovenije, Ljubljana, Prva knjiga 1970, Druga knjiga 1975, Tretja knjiga 1979.

⁷ Slovenski pravopis, Izdala SAZU, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1962.

⁸ Korak v tej smeri je napravila O. S. Plotnikova v svoji kandidatski disertaciji, Moskva 1975. — Prim. tudi Salnikow, Nikolai, Zur Problematik von »Aspekte und »Aktionsart« in der modernen slowenischen Literatursprache (neobjavljen handout k predavanju na Univerzi za izobraževalne vede v Celovcu 15. 6. 1978).

Kot je razvidno iz primerov, Bohorič ni izhajal iz slovenščine, marveč je v slovenščino prevedel besedni pomen latinskih glagolov. Zato tudi ni iskal slovenskih enobesednih ustreznikov ali celo glede na obstoječe slovenske ustreznike izbral latinski primer, temveč je enostavno opisal besedni pomen latinskih glagolov. Če bi bil postopek obrnil, česar na žalost ni naredil, bi se mu bilo prav gotovo marsikaj pokazalo v drugi luči. — Zanimivo pa je, da je *ardesco* opisno slovenil z *začnem goreti*, *ardescit* pa ni prevedel *začne goreti*, ampak *se vnamle, se zažiga*, s čimer je pravilno zadel začetno vrsto glagolskega dogajanja. Podobno se mu je še kar posrečil prevod glagola *cantillo* kot *perpevam*.

Vendar se Bohorič ni mogel zadovoljiti samo z navedbo dveh vrst tvorjenosti.⁹ Ker je čutil potrebo, da mora za razlago slovenskega glagola povedati še nekaj več, in to izhajajoč iz slovenskega glagola, je dodal znameniti odstavek o poteku glagolskega dogajanja in tvorbi glagolov, ki izražajo trajno dejanje. V prevodu se ta odstavek glasi takole: »Tem sorodni /navezuje na prvotne in tvorjene, opomba avtorja/ so nekateri glagoli, ki izražajo trajno dejanje: tvorijo se lahko skoraj od vseh glagolov, kot: *spišem*, to je, *exscribo*, toda, *spišujem*, pomeni *continue exscribo*. Tvorijo se od 1. osebe povednega sedanjika, če se *am*, *em* in *im* zamenjuje ali z *avam* ali pa z *ujem*: pogosteje pa se to zgodi, kadar se sestavljajo glagoli s prepozicijami /tj. predponami; opomba avtorja/.« — S tem se je Bohorič na eni sami strani svoje slovnice (stran 97) dotaknil vseh temeljnih vprašanj, iz katerih se je pozneje razvijal nauk o glagolskem vidu in vrstah glagolskega dogajanja.

Z opozorilom na glagole, ki prikazujejo dejanje v poteku njegovega trajanja, je Bohorič v bistvu prepoznal slovnični pomen nedovršnega vida. Nedovršni vid je zaznamovan prav s tem, da ne izraža celovitosti in zaključnosti glagolskega dogajanja. Tudi oblikoslovni opis tvorbe nedovršnikov s pripomami *-avam* ali *-ujem* namesto *-am*, *-em*, *-im* je do danes sprejemljiv (prim. *prepozn-am* — *prepozn-avam*, *izpiš-em* — *izpis-ujem*, *zalet-im se* — *zalet-avam se*).

V zvezi z Bohoričevo zaključno tvorbeno razlago »sed frequenter id fit, quando componentur verba cum prepositionibus«, je treba vedeti dvoje: Ta tvorbeni način je še danes živ (prim. *pisati* in *na-pisati*, *peti* in *za-peti*, *piti* in *iz-piti*), vendar pripadajo vsi glagoli, ki so narejeni s predpono iz prvotne podstave (prefigiranje), dovršnemu vidu, lahko pa se jim drugotno s pomočjo pripone pridruži še nedovršnik (prim. *pisati/iz-pisati* — *iz-pis-ov-ati*, *piti/po-piti* — *po-pi-va-ti*, *peti/pre-peti* — *pre-pe-vati*). Bohorič teh tvorbenih zakonitosti najbrž še ni docela zajel, ali pa se je samo premalo natančno izrazil.

⁹ Prim. *Ramovš, Fran*: Zbrano delo, Prva knjiga, SAZU, Ljubljana 1971, str. 219: »Vendar se je Bohoriču že malo sanjalo o dovršnosti in nedovršnosti glagolov, ...« — *Kolarič, Rudolf*: Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*, v: Adam Bohorič, *Arcticae horulae*, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache, II. Teil. Untersuchungen, Rudolf Trofenik, München 1971, str. 60 sl.: »Daß es mit dem slovenischen Zeitwortaspekt eine Bewandnis haben muß, ahnte Bohorič, konnte sich aber die Frage nicht klären.« — *Toporišič, Jože*: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Ljubljana 1984, str. 190, 192, 193 (Navedek iz članka H. J. Kisslinga: Außenseiterbetrachtungen zu A. Bohoričs *Arcticae horulae* (bibliografski podatki kot zgoraj pri Kolariču): »V teh stavkih A. Bohoriča so brez dvoma nastavki nauka o vidu.«), 209, 217 (opomba 24), 218 (opomba 29).

Če na kratko strnemo, lahko rečemo, da je pri Bohoriču omenjena slovnična pomenskost nedovršnega vida, s tem implicitno seveda tudi slovnična pomenskost dovršnega vida, ni pa *expressis verbis* nič povedanega o vidu kot slovnični kategoriji, kar bi bilo za tedanji čas več kot fenomenalno. Prav tako prikazuje Bohorič tvorbeno postopka izpeljave in sestavljanja, vendar pri slednjem ne omenja izgube možnosti prikazovanja dogajanja v poteku trajanja. Iz tega lahko sklepamo, da mu slovnična pomenskost dovršnega vida le ni bila tako jasna.

V nadaljnjem želim v zelo grobih in bežnih obrisih nakazati usodo nauka o glagolskem vidu v slovenskih slovnica⁹.

3 Ustavimo se najprej pri Pohlinovi slovnici 1768.¹⁰ V njej se Pohlin še naslanja na Bohoriča, vendar že dela odločilen korak v smer, da večinoma izhaja od slovenskega glagola. Na straneh 121 in naslednjih našteva pri poglavju *Von den Zeitwörtern* še po Bohoričevem vzorcu tele »glagolske vrste« (*Gattungen der Zeitwörter*): prvotne (*ursprüngliche*) in tvorjene (*abstammende*), te pa deli na: 1) »pogledne« (*ansahende*): *perčejna se, se unema, unamla, se zažiga, se zasmoda, zastaja, se dani*; 2) »pogostoponavljalne« (*oftwiederholende*): *on poseda kjerkol more, pobsod postava, postopa, polega, krajšam, pojedam, pojedujem, potratujem, spominujem, ukazujem*; 3) »stremeče« (*nachtrachtende*): *želim jesti, mene skerbi umreti, mene serbi vedet*; 4) »nikalne« (*verneinende*): *nagrem, nimam, notčem*; 5) »manjševalne« (*verkleinerende*): *perseblem, perpevam, voda perviva*; 6) »oponašalne« (*nachartende*): *izdovjati (= izdivjati), poočetit, sicer se reče tudi z več besedami po očetove žari sorti, ali šegi*; 7) »uživalne« (*vergnügende*): *nagledam se, najem se, napjem se, naveličam se*.

Kot Bohorič nato dodaja odstavek o »glagolih stalne vaje« (*Zeitwörter einer beständigen Übung*), vendar je Pohlin ta odstavek že malo spremenil: »K temu spadajo tudi glagoli stalne vaje, kot: *spisujem* ich corire, ali schreibe immer ab. *Sprašujem* ich forsche nach i. p. Delajo se na *am* ali *ujem* in s predlogom *iz, z, in* so potemtakem vsi sestavljeni glagoli: *obiskujem* ali *obiskavam* ich besuche stäts, *okopujem* ali *okopavam* ich grabe stäts um.«

Kot vidimo, se Pohlin zelo previdno, vendar uspešno oddaljuje od Bohoričeve predloge. Že v njegovi slovnici iz leta 1768 se najavlja smer, v katero želi razviti nauk o »glagolskih vrstah«. S tem Pohlin polaga temelje za nastanek nauka o vrstah glagolskega dogajanja, slovnična kategorija vida pa se umika in najde svoj prostor v Pohlinovi slovnici¹¹ iz leta 1783 v celoti pri kategoriji, ki jo na str. 63 poimenuje kot lik (*Gestalt*).

V slovnici iz leta 1783 je Pohlin povzdignil vrste glagolskega dogajanja do kategorialne ravnine, ki jo pri lastnostih glagola navaja na prvem mestu: 1) Die Gestalt (lik), 2) Die Figur (podoba), 3) Die Gattung (vrsta) oder Bedeutung (ali pomen), 4) Die Zeit (čas), 5) Die Art (način), 6) Die Zahl (število), 7) Die Person (oseba), 8) Die Abwandlung (pregibanje). V poglavju *Von der Ableitung und Bedeutung der Zeitwörter*, v katerem obravnava »kategoriji« lik in vrsta ali pomen, navaja na straneh 127—134 po abecednem redu nemškega poimenovanja okoli 45 »glagolskih vrst« (*Gattungen*). Čeprav danes ne priznavamo vseh Pohlinovih »glagolskih vrst« kot samostojnih vrst glagol-

¹⁰ P. Marcus, *Kraynska grammatika*, Lorenz Bernbacher, Laybach 1768.

¹¹ R. P. Marcus a S. Antonio Paduano *Augustiner Barfüßer*, Lorenz Bernbacher, Laybach 1783.

skega dogajanja,¹² je Pohlina slovnica iz leta 1783 prava zkladnica za raziskovalce nastanka in razvoja nauka o vrstah glagolskega dogajanja. Mislim, da ni pretirano, če imenujem Pohlina pravega začetnika tega nauka, s pridržkom, da se ni opiral na predloge, ki mi niso znane. S tem je Pohlina nadaljeval in razvil smer, ki jo je zastavil že Bohorič.

Pohlina slovnica bo treba zaradi tega posvetiti posebne razprave. Zato ta članek končujem nezaključeno samo še z omembo, da sta nadaljnja mejnika v razvoju teorije o glagolskem vidu Jernej Kopitar¹³ (1808) in Fran Miklošič,¹⁴ ki veljata za začetnika moderne aspektologije.¹⁵ Proti koncu 19. stoletja pa pride predvsem od Sketove slovnice¹⁶ naprej do močne zarez pri slovnici obravnavi glagolskega vida; ta je privedla do zastoja in celo do delnega nazadovanja v razvoju nauka o glagolskem vidu. Odpravljanje zmot in nejasnosti, ki jih je povzročil takratni prelom z dotodanjim slovnici izročilom, so začeli šele novejši prikazi slovnice slovenskega knjižnega jezika.¹⁷

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verbalaspekt stellt als grammatische Kategorie ein typisches Charakteristikum der slawischen Sprachen dar. Der perfektive und der imperfektive Aspekt unterscheiden sich auf der Bedeutungsebene vor allem dadurch, daß der perfektive Aspekt mit der kategoriellen grammatischen Semantik der Ganzheitlichkeit und Abgeschlossenheit des Verbalgeschehens markiert ist, der imperfektive Aspekt hingegen keine Markierung aufweist. Aufgrund dieser Unterscheidung bilden Zeitwörter, die in ihrer lexikalischen (realen) Bedeutung ident sind, sog. Aspektpaare (Aspektkorrelationen), z. B. *prepisovati* — *prepisati*, *sprehajati se* — *sprehoditi se*.

Auf der Ebene ihrer lexikalischen Semantik kann man die Zeitwörter hinsichtlich der inneren Beschaffenheit des Verbalgeschehens (Verbalcharakter) in semantische Gruppen als sog. Aktionsarten zusammenfassen. So ist z. B. *zakuriti* die ingressive Aktionsart zum Ausgangsverb *kuriti*, *poveseliti se* die delimitative Aktionsart zu *veseliti se*. Die Aktionsarten (lexikalische Ebene) sind von den Aspektkorrelationen (grammatische Ebene) scharf zu trennen.

In der Grammatik von Bohorič (1584) lassen sich Grundelemente, auf denen auch die heutige Aspektologie beruht, bereits in ihren Ansätzen verfolgen. Auf Seite 97 behandelt Bohorič die Bildung der Zeitwörter (species). Bei den abgeleiteten Zeitwörtern (derivativa) unterscheidet er 5 Gruppen (inchoativa, frequentativa, meditativa oder desiderativa, deminutiva, imitativa), die man aufgrund der lateinischen Beispiele als Aktionsarten betrachten kann. Die slowenischen Beispiele sind jedoch

¹² Toporišič, J., Pohlina slovnica. 19. SSJLK ZP 1983, 117 — jih našteva in pre-
vaja 43 vrst.

¹³ Kopitar, J., Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyer-
mark, Laibach 1808, Reproducirani ponatis, Cankarjeva založba, Ljubljana 1971.

¹⁴ Miklosich, F., Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Zweiter Abdruck,
Wien 1885.

¹⁵ Prim. Bezljaj, F., Doneski k poznavanju glagolskega aspekta. Slavistična revija,
I. letnik, 1948, 199—220.

¹⁶ Sket, J., Slovenisches Sprach- und Übungsbuch, Fünfte Auflage, Klagenfurt
1895.

¹⁷ Prim Toporišič, J., O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku, JiS
1959/60, 198—204; isti, Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij, JiS 1967,
117—127; isti, Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 112—117; isti, Slovenska slovnica 1976 in
1984, str. 285 sl.; Jakopin, F., K tipologiji slovenskega in ruskega glagola, JiS 1966,
176—182.

lediglich eine umschreibende Übersetzung der lateinischen Verbbedeutungen. Dabei ist bemerkenswert, daß *ardesco* mit *začnem goretí* umschrieben, *ardescit* hingegen mit der ingressiven Aktionsart *se vnamle, se zažiga* wiedergegeben wird. Als aktionsartenmäßig gelungen kann auch *perpebam* für *cantillo* betrachtet werden.

Bohorič begnügte sich jedoch nicht mit der bloßen Übersetzung (Umschreibung) lateinischer Verben. Ausgehend vom slowenischen Zeitwort fügte er noch den berühmten Absatz über den Verlauf des Verbalgeschehens und die Bildung der Zeitwörter hinzu. Mit dem Hinweis auf Zeitwörter, die die Handlung im Verlaufe ihrer Dauer darstellen, erfaßte er die grammatische Semantik des imperfektiven Aspekts. Auch die Bildung dieser Zeitwörter mit den Suffixen *-avam* oder *-ujem* anstatt *-am, -em, -im* hat Bohorič richtig erkannt (vgl. *prepozn-am/prepozn-avam, izpiš-em/izpis-ujem, zalet-im se/zalet-avam se*). Bei der Präfigierung erwähnte Bohorič jedoch nicht, daß diese bei einem Simplex den Verlust der Möglichkeit, die Handlung im Verlaufe ihrer Dauer darzustellen, bedeutet. Die grammatische Semantik des perfektiven Aspekts scheint Bohorič noch nicht klar gewesen zu sein.

Eine Weiterentwicklung erfuhr die Darstellung von Bohorič in den Grammatiken von M. Pohlin. Größtenteils bereits vom slowenischen Verb ausgehend, werden von Pohlin 1768 bei den »abstammenden Zeitwörtern« als weitere »Gattungen« die »verneinende« (*nagrem, nimam, notčem*) und die »vergnügende« (*nagledam se, najem se, napjem se, naveličam se*) genannt. Schon 1768 kündigt sich die Richtung an, die Pohlin in seiner Grammatik 1783 im Kapitel »Von der Ableitung und Bedeutung der Zeitwörter« konsequent einschlägt. In alphabetischer Reihenfolge zählt er an die 45 »Gattungen« auf, die nach heutigen Begriffen zum Großteil als Aktionsarten aufgefaßt werden. Pohlin kann man somit als einen der Begründer der Lehre von den Arten des Verbalgeschehens betrachten.

Ihre weitere Entwicklung verdankt die slowenische Aspektlehre J. Kopitar und F. Miklošič, die als Wegbereiter der modernen Aspektologie bezeichnet werden können.

JOŠ O GRGURU PYTHIRAEUSU-MEKINIĆU I N JEGOVIH PJESMARICAMA

Grgur Mekinić-Pythiraeus, prvi hrvaški protestantski pisatelj na današnjem Gradišćanskom, iz prve polovice 17. stol., je u slavistici znan šele od l. 1969. O jeziku njegovih pesmaric (1609 in 1611), ki v gradišćanskohrvaškem in južnoslovanskem prostoru pomenijo mojstrovino, še ni monografske razprave. Tu je obdelana pisava in nekatere jezikovne značilnosti njegovih pesmaric.

Grgur Mekinić-Pythiraeus (early 17th c.), the first Protestant writer from the area known today as Gradišće (Burgenland), was discovered for Slavic philology only in 1969. His two hymnals (1609 and 1611) are a masterpiece in Burgenland-Croatian and South Slavic literary development, but there is no monography on his language yet. This article deals with the spelling and some linguistic characteristics of his hymnals.

0 Iako proučavatelji gradišćanskohrvatske književnosti ističu kako je protestantizam usprkos Konzulu, Mekiniću, braći Zvonarić i drugim, imao samo sporedno i privremeno značenje, ipak nam se čini da pojava Stipana Konzula Istranina i Grgura Mekinića u povijesti hrvatskosrpskog jezika i hrvatske književnosti zaslužuje mnogo veću pažnju nego što im se dosad posvećivala.

Kada je riječ o književnosti i to onoj iz vremena protestantizma, promatranj s motrišta suvremenih književnoznanstvenih dostignuća, proučavatelju književnosti postaje jasno da nije uputno istu književnost podređivati konfesionalnim odrednicama u klasifikacijskom smislu. Jer, ako je nešto umjetnost, onda su svi drugi elementi konfesionalni, nacionalni pa i geografski, sekundarni za vrijednost određene književne pojave, ako pak nešto, što je predmet rasprave, nije umjetnost, onda nikakve etikete ne pomažu da neka djela dobiju na vrijednosti.¹

Grgur (Gregorius) Pythiraeus-Mekinić u povijest hrvatske književnosti ušao je tek 1969. godine. Zahvaljujući Marijanu Smoliku i Ivanu Škafaru (1912—1983) koji su ga svojim radovima prvi otkrili slavenskoj filologiji,² saznajemo da su Mekinićeve pjesmarice (1609. i 1611) prve hrvatske tiskane knjige na tlu današnjeg Gradišća (tada zapadne Ugarske).³

¹ Usp. Z. Bartolić, Protestantska književnost gradišćanskih Hrvata, Symposium Croaticum II (u tisku).

² Svoje su radove objavili u Časopisu za zgodovinu in narodopisje, novi tečaj 5 (XL), Maribor 1969: M. Smolik, Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1611; I. Škafar, Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj in začetnik slovstva pri gradišćanskih Hrvatih.

³ Na tlu današnjeg Gradišća prije četrsto godina (1583) u Güssingu tiskani su hrvatski narodni nazivi biljaka u knjižici glasovitog botaničara Karla Klusiusa (Charles de l'Escluse, 1526—1609) koji je od 1573. do 1588. živio na dvoru Maksimilijana II. kao dvorski botaničar u Beču, a poslije u Güssingu. Klusijevo djelo nosi naslov: »Stirpium nomenclator panonicus...« U njem su uz latinsko-madarske nazive bilja zapisani i hrvatski nazivi kao što su: *javor, natragulja, zob, cikla, kačji jezik, pušpan, šafran, slak, mak, pažut, ljiljan, lan, repa, dragoljub, kukolj, šár, roža, gavez, tisa* itd. Spomenutu knjižicu tiskao je prvi ljubljanski tiskar Ivan Manlius.

Smolik i Škafar s pravom su očekivali da »kakor doslej vso starejšo literaturo bodo pa verjetno tudi Mekiničevi pjesmarici najbolj pridno študirali jezikoslovci«,⁴ odnosno da »bodo podrobneje obravnavali jezik Mekiničevih pjesmaric hrvatski jezikoslovci, posebno gradišćanski.«⁵ Medutim do danas u slavenskoj filologiji nismo dobili ni jedne filološke studije s posebnim osvrtom na jezik Mekiničevih pjesmarica. Takav nedostatak opravdava činjenica što je dosad poznat samo po jedan primjerak tih rijetkih knjiga.⁶ Stoga bi od općeg znanstvenog interesa bilo neophodno omogućiti fototipsko izdanje obiju Mekiničevih pjesmarica, jer takvim pothvatom bilo bi omogućeno svestrano proučavanje jezika u njima, a muzikolozima bi poslužile kao značajan izvor za istraživanje himnodije i glazbe!⁷

1.1 Život Grgura Mekinića. — Na osnovi pristupačnih izvora Ivan Škafar o Mekiniću pored ostalog zapisuje: »/.../ Prvič se Pythiraeus omenja leta 1591. kot evangeličanski duhovnik v županiji Köhalem (Steinberg, Répceköhalem). Udeležil se je verskega razgovora (colloquium) 2. in 3. junija 1591. v Csepregu (nem. Tschapring), ki ga je sklical zemljiški gospod Ferenc Nádasdy, da bi se na njem zedinili luteransko in kalvinsko usmerjeni duhovniki v Dunántúlu (v Prekdonavju), to je v pokrajini med Donavo, Dravo in Muro /.../. Med overitelji zapisnika tega razgovora je bil tudi 'Pythiraeus Gergely köhalmi lelkész' (Pythiraeus Gregor, köhalmški duhovnik) /.../«⁸

Godine 1596. Mekinić se upisuje u tzv. »Liber Concordiae« kao vjeran Lutherovu nauku: »/.../ Ego Gregorius Pythiraeus Verbi Divini Minister apud Sanctum Crucem, huic Libro Orthodoxae Augustanae Confessionis totique Libro Concordiae subscribo, manu et corde absque fuco.«⁹ Među luteranskim dekanima u »Prekdonavju« spominje se 1609. i Mekinić, a iste godine württemberški teolog Leonard Huter ubraja Mekinića među najistaknutije predstavnike evangeličke crkve u Ugarskoj.¹⁰

Pored crkvenih dužnosti o Mekinićevoj književnoj djelatnosti svjedoče njegove pjesmarice od kojih prva nosi slijedeći naslov: DVSEVNE / PESZNE PSALMI / TER HVALE VZDANIA DIACH -/ KE, OD BOGABOIECHIH VCHENIH MYSI / V nimskom i nekoliko V ugerfz- / kom Iaziku Izprune, a /zada / pak V Heruatzki iazik / preobervnve po. Gerguru Pythiraeufu alit Heruatz / ki Mekiničiu Pri S. Kri/i / kol Soprona Pleba- / nu/u. / STAMPANE PRI Sz. KRISI PO / Imre Farkafu u letu Chrifuffeom. / 1609.

Druga zbirka izašla je dvije godine kasnije; v. str. 232 ovdje, faksimil.

Dodamo li k tome da je 15. ožujka 1617. Mekinić umro u istom mjestu Sv. Križ, (Keresztur, Deutschkreutz) ostavivši svoju zakonitu ženu Katarinu, rod. Mock, onda je to u glavnim crtama ono što se do sada zna o Grguru Mekiniću, autoru spomenutih pjesmarica.

⁴ Smolik, n. d., 262.

⁵ Škafar, n. d., 280.

⁶ Pjesmarice potječu iz privatne zbirke ljubljanskog dekana Janeza Dolničarja i od 1768. nalaze se u knjižnici nadbiskupskog semeništa u Ljubljani, v. Smolik, n. d.

⁷ Usp. Smolik, n. d., Škafar, n. d.; K. Kos, Hrvatska glazbena kultura u razdoblju renesanse, *Arti Musices*, 10/1, Zagreb 1979, 15—16.

⁸ Škafar, n. d., 273—274.

⁹ Ja Grgur Pythiraeus-Mekinić, sluga riječi božje kod svetog Križa, potpisujem ovu knjigu prave Augsburske vjere i knjigu Ujedinjenja, rukom i srcem bez himbenosti.

¹⁰ Usp. također, S. Payr, *Egyháztörténeti emlékek*, Sopron 1910, 54.

Naslovna strana druge knjige Me-
 kinićeve pjesmarice (1611)

BOGOLIVBOMV ŠTALCZV.

POkib doſtſam vidil dragi Štalche, nikil
 doſtſih dob'u Czikui uſanih peſzan merča,
 i manikamenſti leſam moſim poſluſſu-
 ezem knauku, po redu velikih chrez tero blag-
 danou, i po broju Articuluſu aliti chlienou vere
 keſchisnſke, u naſſem CATECHISMVSU poſta
 menouanih, peſzane u ouih malih knjiſczah zſu-
 hichiene ſprauih, i zſluchſi. Keſzada na proſt-
 niu dobre bratie, i Bogoliubniti prijatelitou naſz
 uitlo dſiu: tebe proſzechi, da moga truda berzo,
 neprozcinuſi, nezauerſes, nego danijm] uſas Bō-
 gu gdiki, a ſzamszebi, k pobolſaniu. Bog te ſtvi.
 Nakonczu pak ouih knjiſcz naides po reduſtou
 Alphabetskih, popiſane peſzni, i nakoi hartici
 je uſzake zachetak. Poſtgroga ako kadi naides
 pzredno Polofena ſeloua, nemoiga knjiſtazu
 ſlo vzeti, ar nezazumjuhi, naſſega
 iſzika wgrinbuduchi, ni mogſi
 po naſſoi Orthographi] ſalou
 vſzskom meſtri ſzed-
 popoloſiti.

Mekinić: Duševne pesme... (1609)
 »Bogoljubnom ſtalcu«

1.2 Kontroverze o porijeklu Grgura Mekinića. — Mjesto Mekinićeve rođenja prvi je nastojao odrediti Gradišćanac Martin Meršić¹¹ (mladi) kada je pisao da »bi najprije ganjali, da je rođen (Mekinić, A. J.) u kom nimškom selu sridnjega Gradišća, kot su bila Dolnja Svetica, Lakindorf ili Lakinpuh /.../.« Kao drugo mjesto Meršić smatra »da bi mogli iskati njegovo rodno mjesto u južnom Gradišću, osebito u Güssingu, kade je takaj bilo Hrvatov.« Budući da Mekinić »upotribljava i kajkavštinu, na pr. 'nebuš, ne bu'«; ima izrazov, ki su poznati u Medimurju, ali ne kod nas, kot na pr. 'puk, stado, ud, mogu'. (Te se riječi ne upotrebljavaju samo u Medimurju, već i u starijoj hrvatskoj štokavskoj književnosti, A. J.), Meršić na temelju leksema »puk, stado, ud, mogu« zaključuje da je Mekinić mogao biti »rođen u Medimurju, u Čakovcu, ar on poklanja svoje pjesmarice Nikoli Zrinjskom, ki je bio zemaljski gospodar Čakovca, a imao je imanje i u Gradišću (Eberau)«. I još jedna pretpostavka Meršićeva. S obzirom da je Mekinić bio u prijateljskim odnosima s braćom: Mihom i Mirkom (Emerikom) Zvonarićem, »ki su bili iz Sárvára rođeni Hrvati i istaknuti lutorski duhovnici« Meršić pretpostavlja da bi Sárvár mogao doći u obzir kao rodno mjesto Grgura Mekinića. Od navedenih hipoteza Meršić ipak pledira za Medimurje iz kojega »potječe« Mekinić. Tom mišljenju priklanjaju se današnji istraživači gradišćanskohrvatske književ-

¹¹ Usp. M. (artin) M. (eršić), Jačke iz najstarijih hrvatskih pjesmaric, »Gradišće« — kalendar, Željezno 1971, 64—65, isti: Zwei neuendeckte kroatische Gesangbücher aus der Reformationszeit, p. o. iz Burgenländische Heimatblätter, 34. Jg., Heft 1, Eisenstadt 1972, 24—32.

nosti u Gradišću kao npr. Nikola Benčić, koji drži da »Grgur Mekinić-Pythiraeus (...) dürfte aus dem Zwischenmurgebiet stammen.«¹² za što još uvijek nemamo potvrda.

Ako se s Meršičevim pretpostavkama poveže ono što je pisao Ivan Dobrović (1882—1967) s obzirom na gradišćanske domaće, hrvatske sinove kao evangeličke pastore, onda je nepotrebna svaka pomisao o gradišćanskohrvatskom porijeklu Grgura Mekinića. Dobrović naime piše: »/.../ Unter den Pastoren, die den kroatischen Gemeinden zugewiesen waren, war nur ein einziger Burgenländer. Dieser war von ungarischen Eltern in Unterpullendorf geboren und hiess Thomas Gubanócz.«¹³ Ili »/.../ Izmed pastorov, ke su evangelički ili reformatorski zemljišni gospodari namjestili bili, bio je — kod nam je poznato — samo pastor Tomaš Gubanócz /danas bi rekli/ Gradišćanac. On se je rodio kod Ugar u Doljnoj Pulji. Svi drugi ukoliko nisu bili Ugri ili Nimci, bili su Slovenci, Vendi /Prekomurci, A. J./, Istrijani ili drugi.«¹⁴ Prema tome, Mekinićevo porijeklo treba zaista tražiti izvan današnjeg Gradišća.

1.3 Da li je Mekinić porijeklom iz Vipave? — O Mekinićevoj jeziku bilo bi nam lakše suditi kada bismo točno znali za njegovo porijeklo. Osim nedostatka izvornih podataka o njegovu mjestu rođenja, nije poznato gdje je završio svoje humanističke nauke. Za sada možemo pomišljati da je humanističku naobrazbu dobio na jednom od evropskih sveučilišta 16. stoljeća. U tom pravcu samo sveučilišne matrikule mogu dati pouzdani odgovor. Ako uzmemo da je zapis imatrikulacije na Bečkom sveučilištu iz godine 1534. vjerodostojan podatak za Mekinićevo porijeklo, onda bismo mogli govoriti o Mekiniću Vipavcu Kreljeva zavičajja. Naime, rečene godine među redovitim slušačima Bečkog sveučilišta imatrikuliran je 14. travnja za vrijeme rektora Udalrika Gebharta (Udalricus Gebhartt) kao drugi po redu i »Georgius Mechinniff de Wippach 15 cr.«¹⁵

U sveučilišnim je matrikulama kako vidimo, zapisan *Georgius*, a Mekinić se zvao *Gregorius*. Imajući na umu činjenicu o načinu upisa na sveučilište: »Der Scholar erschien vor dem Procurator und nannte seine Namen. Procurator oder ein Schreiber, sehr selten der Scholar selbst, trugen ihn in die betreffende Matrikel ein.«¹⁶ možemo pretpostaviti da se radi o zamjeni, odnosno pogrešnom zapisu imena. Umjesto »Gregorius« prokurator je zapisao

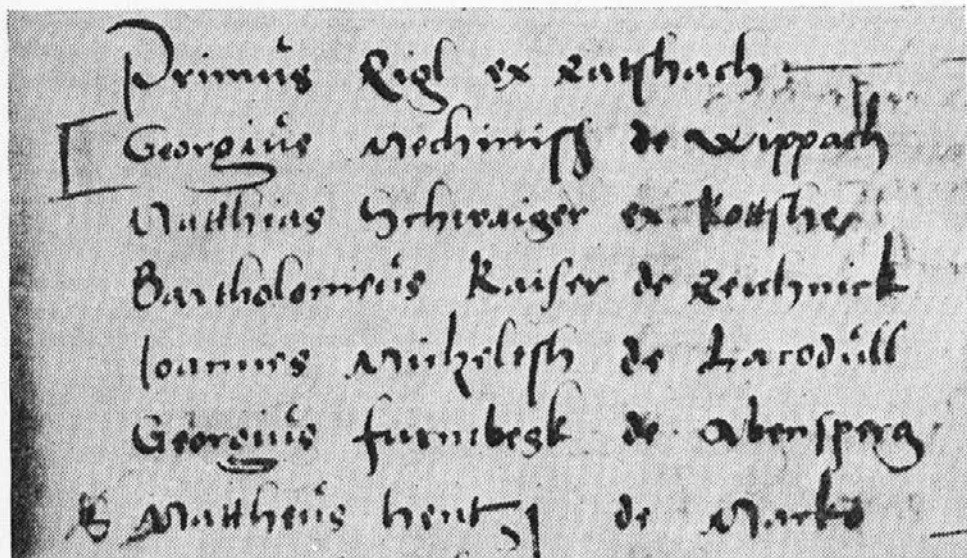
¹² Usp. *N. Bencsics*, Einige Bemerkungen zu älteren Beziehungen der burgenländischen Kroaten zur alten Heimat, Burgenländische Forschungen, Sonderband VII, Burgenland in seiner pannonischen Umwelt, Festgabe für August Ernst, Eisenstadt 1984, 14.

¹³ *I. Dobrović*, Volk an der Grenze. Schicksal und Auftrag zur Geschichte der burgenländischen Kroaten, Burgenländische Forschungen, Heft 47, Eisenstadt 1963, 147.

¹⁴ *I. Dobrović*, Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljetja u novoj domovini, Beč-Zeleznog 1955, 98.

¹⁵ Usp. »Matricula Univ. Wien, Bd. IV« (fol. 32r, rukopis); Register der Personen- und Ortsnamen, bearbeitet von Wylli Szaivert, Wien-Köln-Graz 1971, 355; Matrikel der Universität Wien 1518/II — 1579/I, vorbereitet von Franz Gall und Wylli Szeivert, Wien-Köln-Graz 1971, 52.

¹⁶ *K. Schrauf*, Die Ungarische Nation an der Wiener Universität, Wien 1902, XXIX—XXX. Što se zapisa u matrikulama tiče, naime zapisa »Mechinniff« konzultirao sam se s gospodinom Hubertom Reittererom koji radi na Austrijskom biografskom leksikonu (ÖBL) u Beču. On mi je potvrdio da je pravilno današnje čitanje *Mekinić*. I nije na odmet spomenuti da je na Bečkom sveučilištu od 1519. do 1576. godine iz Vipave studiralo 15 mladića. Usp. Die Matrikel der Universität Wien 1518/II—1579/I, Bd. III, mit Register der Personen und Ortsnamen, Wien-Köln-Graz 1971, 208, 215.

Faksimil Mekinićeve imatrikulacije iz 1534. g. (Matricula Univ. Wien Bd. IV, fol. 32r)

»Georgius«. Takvih je pogrešaka u starija vremena bilo dosta. Iznijet ću jedan podatak koji sadrži isti problem. Janez Šumrada,¹⁷ dao mi je slijedeći zapis: »Eden od treh danes znanih prepisov fragmentov piranskih statutov 1274, znan kot Libro che incomminicia... (hrani Pokrajinski arhiv Koper, oddelek v Piranu) in je nastal v drugi polovici 17. oz. v začetku 18. stoletja, ima v tekstu prolog k statutom: ...ac beati Gregorii martiris... Pisar je opazil napako — invokacija bi se morala glasiti na piranskega zavetnika sv. Jurija — ter popravil *Gregorii* v *Georgii*.« Istina, *Gregorius* i *Georgius* nije isto ime, ali u bečkim sveučilišnim matrikulama se pojavljuje prezime *Mekinić*. Stoga bismo zaista mogli govoriti o Gregoriusu Mekiniću, koji je, dakle studirao u Beču, a ime mu zapisano kao »Georgius«. Prema tome godinu 1534. možemo uzeti kao terminus ante quem Mekinićeve rođenja.

1.4 Mekinić i Nikola Zrinski. — Riječima posvete prve i druge knjige pjesama Mekinić je počastio »slobodnoga špana Mikulu od Zrinja« koji je, kako kaže, njemu bio »vazdar milostivni obranitelj«, ili kako Mekinić piše: »/.../

262, 305, 335, 355, 365, 390, 420, 421, 425, 428, 455. Na Sveučilištu u Tübingenu također je bilo studenata iz Vipave, usp. *Theodor Elze*, Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain, Tübingen 1877, fototipsko izdanje, Dr. Dr. Rudolf Trofenik-München 1977, 11, 64, 77, 89, 98, 108. U skladu s tadašnjim humanističkim običajem, kada je Mekinić počeo kulturno djelovati, uzeo je prezime u grčko-latinskom obliku PYTHIRAEUS prema gr. *πίττωρ*, lat. *furfur*, hrv. *mekinje*, slov. *otrobi*, *mekine*, zato i kaže u naslovu prve i druge knjige pjesmarice »Pythiraeus alit hervatezki Mekinich«. Usp. *Hjalmar Frisk*, Griechisches etymologisches Wörterbuch, Bd. II, Heilderberg 1973, 545, s. v. *πίττωρ*, kao i *E. Bosshardt*, Die Nomina auf — *εωρ*, Diss., Zürich 1942, 119; Leksik prezimena SRH, Zagreb 1976, 416, prezime *Mekinić* potvrđuje u splitskom kraju i Karlovcu. Nije isključeno da su Mekinići doselili s juga u vrijeme turskih navala i smjestili se u Kranjskoj u Vipavi.

¹⁷ Asistent u Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana. Zahvaljujem J. Šumardi na informativnom podatku.

nevideći pak koga bih po Bogu ovim knjižicama za obranitelja obral, zagliedah samo jedino vašu zmožnost milostivni gospodine i obranitelju, pod koga visoko preslavnim Jimenom ja sad te iste najperviĉ štampane van daju, ponizno proseći da V.(aša) Z.(možna) M.(ilost) ov mal darak od mene ponizna sluge dobrovoljno prime.«¹⁸

Jedno je sigurno, a to je da posveta pjesmarica Nikoli Zrinskom nisu relevantan dokaz o porijeklu Grgura Mekinića. Ostal će pod znakom upitnika, u čemu je to Nikola Zrinski Mekiniću »vazdar milostivni obranitelj« bio? Možda bismo tu »milostivnu obranu« trebali tražiti u događajima iz 1580. kada iz Vipave na zapovijed vojvode Karla moraju bježati svi protestanti.¹⁹ Tako se Mekinić, ukoliko je tada boravio u Vipavi, mogao skloniti kod Nikole Zrinskog, koji je sam pristao uz protestantizam. Stoga je moguće da ga Zrinski primi u Čakovcu, ako nije Mekinić bio negdje na imanju oko Ozlja.²⁰

Sve u svemu, možda bi ipak porijeklo Mekinića trebalo vezati uz zapis u matriculama Bečkog sveučilišta.

1.5 Zadržimo se ukratko kod riječi »plebanuš«. Naime, nakon posvetnih riječi Nikoli Zrinskom, Mekinić završava: »V.Z.M. / Ponizan zsluga / Gregorius Pythiraeus / ondi Plebanus.« Dakle, Mekinić se služi nazivom koji je svojstven katoličkom svećeniku,²¹ a ne protestantskom koji se naziva pastor, prodiaktor. Ne smijemo zaboraviti da se nazivom »plabanus« služi i Stipan Konzul Istranin, dok se Mekinićev »bogoljubni« prijatelj Mihael Zvonarić potpisuje kao »prodikator.«²² Objašnjenje bismo mogli potražiti u činjenici da je naziv »plebanuš« među Hrvatima bio više udomaćen i kod kajkavaca i čakavaca. Stoga u namjeri da njegove pjesmarice prihvate svi zapadnougarski Hrvati i ostali, kako kaže, »Slovinci« dakle oni na jugu, Mekinić se odlučio za onaj naziv koji je za svećenika među Hrvatima u svakidašnjem govoru, a to je »plebanuš«. Možda je to svjestan taktički potez samog autora pjesmarica.

¹⁸ Usp. Duševne pesne ... (1609), posveta.

¹⁹ Usp. Elze, op. c., 64.

²⁰ Više o tome v. F. Bučar, Povijest reformacije i protireformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj, Varaždin 1915, 10—14, 55—58. Zrinski je imao imanja u zapadnoj Ugarskoj. »Rotenturm war von 1496 bis 1557 in der Hand der Familie Erdödy. Am 12. 2. 1557 schloß Peter Erdödy mit Nikolaus Zrinyi ein Abkommen, in welchem er dem Zriny Eberau, Rotenturm, und Csatár im Komitat Zala als Tausch für die Burgen Medvedgrad bei Agram und Rakonok (Rakovac) im slawonischen Komitat Kreutz (Križevci) übertrug (...). Nikolaus Zrinyi, führte in den Jahren 1557—1561 seine Kroaten aus Slawonien auf die Güter Eberau, Rotenturm und Vep (in Ungarn). Diese waren aus der Gegend von Kostajnica und Hrastovica.« I. Dobrović, Volk an der Grenze ..., 71—72. »Slobodni špan Mikula od Zrinja« možda je Mekinića uputio među Hrvate na njegovu imanju zapadne Ugarske.

²¹ U Lexiconu latinitatis mediæ ævi iugoslaviae vol. II, s. v. *plebanus*, tumačenje glasi: »svećenik nekog područja, sela ili grada, župnik«.

²² »Michael Zvonarich Predicator Saruariensis«, v. »Druge knjige Duševnih pesan ... (1611) i pjesmu »IN MOMUM« koju je napisao isti Zvonarić latinskim jezikom, a u prijevodu glasi: »Mome, što kudiš neškodljivu knjigu / i što prigovaraš autoru koji je dobar u zanatu? / Nije teško nekome prigovarati / nego treba bolje djelo pripraviti / i vjeruj bit će u tome mnogo posla. / Ne brini se za ništa / samo s pjesmom naprijed Grgure, opjevaj što naređuje svevišnji Bog.« Iz sadržaja ove pjesme proizlazi da je prva knjiga pjesmarica kod nekih naišla na loš prijem. Mihaelov brat Emerik Zvonarić dodaje i svoju pjesmu također na latinskom jeziku koja u prijevodu glasi: Dok tvoje Grgure, svete pjesme blaga Kamena modulira, / tebi Jupiter žice i plektar prebira. / Plektar prebira da tvoje srce slatke pjesme modulira / i Kristu slatko pjeva. / Grgure, nastavi tako / da se Momu rastvori utroba, / Nastavi i slava će Svemogućega otud izaći.

2 Struktura Mekinićevih pjesmarica. — Prema materijalnim odlikama Mekinićeve pjesmarice (mali format 9,5 × 14,5 cm) upozoravaju na praktičnost pri nošenju, a to znači da one nisu bile isključivo namijenjene samo liturgijskom obredu već i upotrebi kod kuće. Obje pjesmarice obuhvaćaju 301 pjesmu, prva 160 (1609), druga 141 (1611). U naslovu pjesmarica Mekinić sebe naziva autorom prijevoda svih pjesama iz mađarskog i njemačkog jezika, što opet znači da je dobro poznavao njemačke protestantske pjesmarice,²³ pri čemu nije mimošao ni slovenskih protestantskih pjesmarica, koje je također mogao koristiti kod prijevoda.

Iako u tekstu namijenjenom čitaocu, tj. »Bogoljubnom štalcu« na svojem autorstvu ne inzistira, već kaže kako je »pesne u ovih malih knjižicah« samo skupio »zauhičene spravil i razlučil« i to »po redu velikih črez leto blagda-

CCLXXIII.
ENA LEPA DVHOV.
NA PEISSEN.

K Aj sha lu jesh serce moje?

Kaj se kumraš inu škérbish, sa posvitnu

blagu, sa vupsjti tvojmu Bogu, kir je

stvaril Semlo Nebu.
On te gvilhnu nesapufli, on dobru vej
kaj

S

CCLXXIII.

kaj ti faly, vse stvari so njega, Moj Ozha inu tudi Bug, Kir mi pomagá is nadlug. Moj Bug inu Ozha si ti, tvoih Otruk nesapufli, ti Ozhinu serce. Saj sim jelt ena v'boga stvar, ti mi boih dal ta vezhni dar.

Bogat savupa v'tu blagu: leš pak vupam mojmu Bogu, zhe lih ferrahran bom, raku jest v'Buga verujem, kar bom prosil tu bom prejel.

Elias kaj te je shivilu, ker nej dolgu de shja bilu, u'velki dragini, ta Vduva od Si dona stran, od Buga si bil k'nej poslan.

Kir on pod tem drevom leshy, k'njemu pride Angel Boshji, mu perneše jidi, inu ga tudi napoji, na ga spremi po tej césti.

Daniela Bug nej sabil, ker je on mej Levmi sedil, poslal Angela svojga, de mu je pustil pernešt jedy, skus Preroka Abakuka.

Joseph v'Egypto prodan bil, od krajla Faraona vloulen bil, sa njega strah Boshji, šaj Gos v d Bug njemu stury, de on Ozha, Brate shivy.

Saj Bug tudi nesapufli, te try moshy no-
tri

Ta celi catechismus, eni psalmi... »Kaj žaluješ serce moje?« (Vitenberg 1584. izd. Juraj Dalmatin)

²³ Usp. J. Cerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih uporaba v poreformacijskih časih*, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, 127 i. d.; E. Dugan, P. Griesbacher: *Kirchen-musikalische Stilistik und Formlehre (prikaz)*, »Cecilija«, god. X, III, Zagreb 1916, 74–75 i. d.; usp. također fototipsko izdanje pjesmarice Jurja Dalmatina iz 1584, Ljubljana 1984, pogovor: J. Koruza, *Cerkvene pesmi in pesmarice slovenskih protestantov*, M. Smolik, Dalmatinova pesmarica 1584, Jezik in slovstvo št. 6, Ljubljana 1983/84, 219–225.

nov, i po broju Artikulušev aliti členov vere keršćanske, u našem CATECHISMVSU pozlamenovanih« ispunjavajući volju svojih prijatelja — »na prošnju dobre bratije i bogoljubnih prijateljev« izdaje ih na svjetlo dana.

Postavlja se pitanje koji je to katekizam mogao biti na osnovi kojega Mekinić raspoređuje sadržaj svojih pjesama. Svakako bio je to katekizam koji je u ono vrijeme bio dobro poznat gradišćanskim Hrvatima. Da li koji Luthe-rov, Trubarov, Konzul-Dalmatinov (1564), ili pak onaj koji se u 18. st. nalazio kod Adama Baltazara Krčelića u kojem nam je ostavio podatak »(...) catechismum quoque croaticum, secundum Lutheri articulos factum, et dialectico Insulana ac Varasdinensis editum litteris omnino latinis (...)«²⁴ ili kako čitamo kod *Gedeona Borse* »(Catechismus Croaticus secundum Lutheri articulos factum et dialectico Insulana ac Varasdinensi editus. Pri Sz. Kriši? 1597—1601?

ODKRISA

ODKRISA I
NAPASZTI

SZereze moie chafalues, chafze brinis ino kszkbis, za bla go togaszuita: vff. ijfze vgoszpodna Boga, ne ba zemlie sztuoritellia,

On te nechie zapu sztititi, dobro bud zna chati sili, nebo zemlia icfze nega: moi otacz i moigoszpon Bog, ki mi pomaga iz nadlog

Kad szimoi Bogi otacz ti, tuoga szinane zapufzti ti, ti ochino szereze nia szam i edna uboga sztuar, kpomoczinimam nikogar,

Bogatfze na szuitefzkouffa, ia pak vte goszpodna Boga, akofze bum pospotan: zato znam i szuerdo derfim'

da ništar nemanika ver. nim.

Eliagdo tebe brani, gda dugo godine nebi, vveli koi drzginoi. doul cza Szodomfke zemlie kojod Boga poszlan bife.

Gda pod borom lefse ti, angiel Bosij zne ba priteli, pernefzet ijfze i piti: obkom das lek put putous. dazi da briga Horeb zuana.

Daniela Bog nezabi gda on szidiasc med ta ui, kniemu poszla Angela: kojimju pernefze ijfzti, poszuem szlugi Abakuki.

Ioseph bi v Aegiptom prodan, od Pharaona vuzi derfan, za uoli Bosie boiaznoftib Bogga chini goszpodnom, da oca brani i zbrattiom. Ioff

INAPASZTI

59

Ioff goszpon Bog neapufzti, trish mlade nacavgoruchioi prechi, poszla knjig Angela: ki fsh ochuus od ognia, ifz pogibeli van szpella Bog tifi Ioff tako bogat, kakofzi bit povszaki trat, moie szereze duifa krebiu chinme bogata u dufi, da od te be neodztrupi.

Szuisfke dike ia ne selim, darui me ti veki uechnim, kofziti zado bife pochemernoi szmetti tuoioi, zastore profzim goszpon moi,

Vfze cha godie nam szuiti, szrebro zla to ipinezi, ivszakoiach ko blago: to vfze i edan mal chafz terpi, kszpaszenju ništar nehafzni.

Hualimti ia szinu Bosij, da ti meni ta nazuisfzi, potuoioi szuetoi

richi, Sztanouitofze da ti meni, vere kszpaszeniu moioi dufi.

Dika i fetzua budite bi, zauolituz szueie mi Iofzti, pohliuno te profszim, fzpřed tuoga li, cza nedzimi, zauetfenu biti vaucki.

Alia. ad Notam. Es ist auff erden kein,

BOgu preporuchilzamsfze, da chini szamnom kako chie, ako mife duglie szuiti, namom szuiti, nie ga vollia da fze puni.

Moia utalie gda Bog chie, nefzszuimmu czillia nime. izbrofjie vlfazi moie, velike i male, prez volliemu vlfaz nepade,

Oudi u dolu sziofzti ie trud i grozne nemo- cbi

Mekinić: »Serce moje ča žaluješ« — Duševne pesme... (1609, 58v—59r)

²⁴ U djelu, koje je tiskao *Venantius Glavina*, *Catholica et christiana doctrina de vera et realia praesentia corporis et sanguinis Christi Dom. in sancata Eucharistia, Zagrabiae 1771*, 4 čitamo: »(...) Rmus D. Kerselelich, caeteras inter collectiones suas, illustrandis his Regionibus, ac Eruditionis servientes, se possidere ait, Catechismum quoque Croaticum, secundum Lutheri articulos factum, etc. Dialecto Insulana ac Varasdinensi editum litteris omnino latinis; qui quo Auctore? quo loco? Sub cuius auspiciis editus fuerat? quia integrum opus non esset, careretque initio, se dicere non posse asserit.«

Mandelz?)²⁵ danas je teško sa sigurnošću reći. Ako bi naslućivanja Gedeona Borse bila sigurna, onda bismo mogli pomišljati i na Mekinićevo autorstvo spomenutog katekizma, koji on zove »naš« (?).

Što se rasporeda pjesama u Mekinićevim pjesmaricama tiče, on je sličan rasporedu koji nalazimo i u slovenskim protestantskim pjesmaricama. Razlika je u tome što su Mekinićeve pjesme brojnije (ima ih više nego u svim slovenskim pjesmaricama zajedno). Mekinićeve su pjesme podijeljene u 36 tematskih ciklusa i to na: veliko-blagdanske, katehetske ili katekizamske, pjesme povezane svakodnevnim životom-molitvene, pogrebne, parafraze psalama i himana. Ni jedna Mekinićeva pjesma nema notni uzorak, već samo uputu na koji napjev se dotična pjesma pjeva, kao npr. »Ad notam. Veni redemptor gentium« pjeva se pjesma »Od Kristuševa učlovičenja«, a druga verzija iste pjesme »Ad notam. Dies est laetitiae« itd. Iste napjeve nalazimo u slovenskim i Lutherovim pjesmaricama.^{25a} To što Mekinićeve pjesme nisu opremljene notama, razlog je što su tiskane u Manliusovoj tiskari²⁶ koja nije imala notnih znakova.

3 Jezične osobine Mekinićevih pjesmarica. — Navedeni podaci iz Mekinićeva životopisa (v. Š k a f a r, n.d.) bjelodano pokazuju da je djelovao na arealu čakavskih i kajkavskih gradišćanskih Hrvata kao i Slovenaca (Prekomurje). U drugoj knjizi pjesama (1611), u posveti Zrinskom, Mekinić određuje i njihovu prostornu namjenu koja mu je bila važna pri izboru književnog jezika. Mekinić ističe: »/.../ Ova procinivši V.(aša) Z.(možna) M.(ilosti) i obranitlju, ja ove moje druge knjige pesan Hervatom i Slovincem ka hasnom i prudnom užanju po redu prvih lipo spravne (...) van i na svitlo daju (...).«²⁷

Valja se prisjetiti riječi Jurja Dalmatina koji svojem Pentateuhu (1578) dodaje »Register v katerim so nekotere Krainske besede, za Hrvatov inu drugih Slovincov volo, v nih jezik stolmačene (...)«. Dakle kod jednog i drugog identičnost u širini jezičnog zajedništva.

Postavlja se pitanje što kod Mekinića znači riječ »Slovincima«? Odgovor bismo mogli potražiti u slijedećem »O distinkciji 'slovenski' — 'horvatski' često se govorilo, ali nije naodmet ake se sažeto ponovi. Do te je distinkcije došlo još u drugoj polovini 12. stoljeća, kada je Bizant privremeno okupirao znatan dio južnoslavenskih krajeva, među njima i južnu Hrvatsku. 'U to doba' — kaže povjesničar Vjekoslav Klaić — počeo se onaj dio Hrvatske, koji je ostao pod vladari ugarsko-hrvatskimi, nazivati imenom Sclavonia (Slovinci). To ime ostade kasnije kroz čitav srednji vijek onome dielu staroga kra-

²⁵ Da su ugarski Slovenci rabili Trubarove knjige svjedoči članak M. M. Janoša. Usp. A. Aškerc, Primož Trubar in protestantovska književnost ogrskih Slovencev, »Slovan« let. VII, Ljubljana 1909, 85—86.

^{25a} Usp. *Dragotin Cvetko*, Die Musik der slovenischen protestanten, Abhandlungen über die slowenische Reformation, Bd. I, Trofenik-München 1968, 111—123.

²⁶ G. Borsa, Neue entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden, Festschrift für Karl Semmelweis, Burgenländische Forschungen, Sonderheft VI, Eisenstadt 1981, 21—43. Usp. K. Semmelweis, Johann Manlius, Burgenlands erster Buchdrucker, Biblos, Österreichisches Zeitschrift für Buch und Bibliothekswesen... Jhg. 21, Heft 3, Wien 1972, 159—175, isti: Der Buchdruck auf dem Gebiet des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823), Burgenländische Forschungen, Sonderheft IV, Eisenstadt 1972, 7—57; v. još, G. Borsa, Der Drucker und Buchhändler Joannes Manlius im Dineste der Südslawen, Studia Slavica, tom. XXV, fasc. 1—4, Budapest 1979, 63—69.

²⁷ *Druga knjige duševnih pesan* (1611), spac. A. J.

ljevstva hrvatskoga. « U 'ostacima ostataka' naziv 'Slovinci' (ili ekavski 'Slovinci') nosili su stanovnici sjeverno od Kupe, dakle kajkavci, a oni južno od Kupe, pretežno čakavci, ali i nešto štokavaca, nazivali su se 'Hrvati'«. ²⁸ Teško je reći da li je Mekinić poznavao dijalekte u staroj domovini gradišćanskih Hrvata, čija je dijalektalna baza bila nehomogena, a njihovo je seljenje uslijedilo počev od sjeverozapadne Bosne, Like, Istre do Ozlja i Međimurja. ²⁹ Svakako, za Mekinića »Hrvatom i Slovincem« znači prostor zapadne Ugarske te južnoslavenski prostor između Save i Drave, dakle prostor podređen pojmu »slovinski jezik« (slavonica lingua), ukoliko se pojam »Slovincem« ne bi mogao dovesti s Križanićevim »Slovincima«. ³⁰ Osim toga teško je razabrati je li Mekinić pod »Slovincima« na svem njegovom području smatrao jezik jednolik, ili pak u njem vidio skup dijalekata. Jedno je sigurno, i to da je, radeći na pjesmaricama, imao pred sobom južnoslavenski zajednički jezik, a to je koncepcija Vergerijeve, Trubarova, Konzul-Dalmatinova.

Prema tome možemo odmah primijetiti da je Mekinić i te kako gledao na izbor jezika kojim je želio zadovoljiti ugarske Hrvate i ostale »Slovince«. To znači da se u njegovu jeziku pjesmarica moralo odraziti više mogućnosti: a) više lokalnih govora, c) miješanje govora kakvo je poznato na tlu južno od Kupe, d) utjecaj književne jezične tradicije na čakavštini i kajkavštini.

Kako je za određivanje spomenutih slojeva važan i grafijski sustav, razmotrit ćemo ga u Mekinićevim pjesmarica, pri čemu svraćamo pažnju na Hadrovicsev prikaz ortografije istih pjesmarica, ³¹ koja nije potpuna.

3.1 Grafija Mekinićevih pjesmarica:

/a/ — a

/b/ — b

/c/ — cz: *czrikvi, hervatczki, stalczu, divicza*

/č/ — c, ch: *vecnomu, chrez, ovchicz, izruchenim*; ck: *ckuva* (1 ×) ³²

/ć/ — chi: *hochiu, chite, fzrichiu*

/d/ — d

/đ/ — j, di, gi: *probujuju, rojenomu, milofzerdie, diaval, mlāgiahan* ³³

/e/ — e

/f/ — ff, f, ph: *uffam, uffanie, Caiphaffu, Raphael, Alphabetskih*

/g/ — g

/h/ — h: *Duhom, zuerh nafz*; /ch/ — *Zacharias*

/i/ — i, j, ij, y: *knijficze, ijmena, nebelzki, bosij, Pythiraeus*

/j/ — i, j, y: *iazika, naides, iedno, iur, iofs, kiy, yur, nerazumijuchi*

²⁸ J. Vončina, Analize starih hrvatskih pisaca, Čakavski sabor — Split 1977, 185; isti: Jezik Antuna Kanižlića, Rad JAZU knj. 368, Zagreb 1975, 16.

²⁹ J. Hamm, Položaj i značaj gradišćansko-hrvatskoga jezika unutar slavenske jezične grupe, Symposium Croaticum I, HAK, Wien 1974, 45—52; G. Neweklowsky, Die Kroatischen Dialekten des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete, ÖAW, Wien 1978, 264—281.

³⁰ Usp. J. Križanić, Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku, Priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm, Sabrana djela Jurja Križanića JAZU, knj. 2, Zagreb 1984, 48. U vezi sa leksemom »Slovinci« usp. još Slovenski protestantski pisci, druga, dopunjena izdaja, Ljubljana 1966, 412—416; F. Fancev, Prilozi za historiju kajkavske poezije XVII. stoljeća, Nastavni vjesnik, knj. XXXI, svez. 3, Zagreb 1922, 87, bilj. 6.

³¹ Usp. L. Hadrovics, Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert, ÖAW, Wien 1974, 48.

³² Kod Hadrovicsa, n. d. samo *ch*.

³³ Hadrovics ne navodi grafem (đ).

- /k/ — k, c: *krichem, priliku, Caiphaffu*; /ch/ — *Christuff*
 /l/ — l
 /l/ — lli, li, gli: *prijatellioo, fellie, vefzelia, krallia, u polli, duglie*
 /m/ — m, ~: *mufē* (musem), *ia chiu vā* (vam), *lzobō* (lzobom), *z oczē* (oczem)
 /n/ — n, ~: *roiē* (roien)
 /ń/ — ni: *niega, obechaniu, k niemu, uffanie, uzdanja, lzpoznania*
 /o/ — o
 /p/ — p
 /r/ — r: *Sopron, drøge, rich, prau*
 /r/ — er: *terpe, zmerti, zercza, tvoerdih, zverh*
 /s/ — sz, sz, B, s, z: *lzam, lzpa, lzpalzen, lzuitloftz, Szin, szueti, vaß, vßih, Sothona, s.(vet), sz.(vet)*³⁴ *prizefe*
 /š/ — s, f, ff, fs: *naides, plebanus, bois, pobolfaniu, korufi, nalloi, iofs, odrifsitell*
 /t/ — t, th: *Elisabetha, Sothona*
 /u/ — u, v: *bogoliobnomo stalczp, Dvsevne, zmosnomv, Mikoli*³⁵
 /v/ — v, u: *vzeti, duori, blagofzlou, lzuetom, ouih, vnoigi, lzlaue*
 /z/ — z: *ulize, zemlie, zdanie, zibka*
 /ž/ — f, s, f: *felim, litka, zmosnomv, zmolno, Krisi, Krifi, sal, senfzkomu*³⁶

U stranim riječima Mekinić upotrebljava i x: *exempli, exempal, Xerxeff*.

Iz prikazane ortografije proizlazi da je Mekinić slijedio mađarsku prilagodbu latinice, pa prema tome pripada sjevernoj književnojezičnoj struji, za koju Filip Lastrić (1700—1783) kaže da »u slovosložju slide izgovaranje mađarsko«, za razliku od onih koji »slide u slovosložju izgovaranje talijansko«,³⁷ a ti pripadaju tzv. južnoj književnojezičnoj struji.

Već smo istakli da Mekinić svoje pjesmarice daje »Hervatom i Slovincem ka hasnom i prudnom užanju«, to znači da je time pokazao svoju jezičnu opredijeljenost, u kojoj slijedi književnu vezu čakavskog juga i kajkavskog sjevera, naznačenu još u srednjovjekovnoj književnosti, za koju je prihvatljiva konstatacija da je otvorila »nove mogućnosti književnojezičnog izražavanja od čiste čakavštine, preko čakavsko-kajkavskog hibridnog jezika od raznih suodnosa dijalektalne riječi i tradicionalnog, crkvenoslavenskog književnog jezika«.³⁸

Karakterističnim se čakavskim glasovnim crtama mogu smatrati: vokalizacija poluglasa u a: *danafz, pakla, vazam, van, valz, ofacz, ogani*; (crkvenoslavenska bi odlika mogla biti njihova vokalizacija u e u leksemu *mech*, a kajkavska u leksemu *rubecz*); za staro *jat* Mekinić ima i: *vrime, lipa, grih, rich, lzuit, mlika*; pored ekavskog izgovora: *bela, telo, verno, pelzne* itd. Među

³⁴ Kod Hadrovicsa, n. d. primjeri samo za sz i žz. U samom tekstu Mekinićevih pjesmarica nisam nigdje našao znak f koji navodi Hadrovics, već samo f za s.

³⁵ V za U dolazi kot velikih i malih slova.

³⁶ Hadrovics, n. d., navodi primjere samo za s.

³⁷ F. Lastrić, *Testimonium bilabium...* Venetii 1755. Nije naodmet ako spomenem da jje Pavao Skalić (1534—1575) Ugnad-Trubarovu biblijskom zavodu 1560/1. predlagao mađarsku ortografiju »... non Ozhak, sed Ochak... non Luzh, sed Luch, quod est lux... non Serce, sed Szerze... Zennyla... non Semla« Usp. Christian Friedrich Schnurrer, *Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16 Jahrhundert*, Tübingen 1799, 32—34. Usp. također A. Jembrih, Pavao Skalić u službi reformacije (u tisku).

³⁸ E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, ser. Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Liber-Mladost, Zagreb 1975, 428.

čakavske pojedinosti idu i refleksi nazalnog *q* i vokalnog *l*, koji gotovo uvijek daju *u*: *izpunu*, *puk*, *puna*, *z ulliem*, *tufna*, *mudri*, *muš*, *kud*, *rubecz*, *lzuncze*. Valja istaći da je vokal *a* (< *ę*) iza palatala u riječima kao što je *iazik*, čakavska osobina. Specifična čakavska crta prepoznatljiva je u leksemima: *dibina*, *diblie*.

Postavlja se pitanje da li je u Mekinićevim pjesmaricama postojao nesliiveni izgovor sekundarnih *lj* i *nj*, dakle: *vesel'je*, *odval'ien*, *obečan'iu*. Čini mi se da takve i slične lekseme treba čitati na stariji način odvojeno, a ne kao danas (*lj*, *nj*).

Kajkavske crte pored ostalih očituje prijedlog *v* (< *vř*): *v neuoli*, *v nebi*, *v vekivechnoi*, ali ima i *va veki*, *va nie*. Kod glagola kao što su *doći*, *naći*, aorist 3. l. pl. glasi: *doidoffe*, *naidoffe* (-*jd-* a ne -*đ-*), prez. 2. l. pl. *naidete*. Sekundarno *l* ne postoji u leksemu *kopie*.

Za prasl. **d'* u Mekinićevim pjesmaricama dva su refleksa: *j* i *đ* (grafijski realizirano kao *di*, *gi*): *roienomu probujuju*, *milofzerdie*, *diaval*, *mlagiahhan*. Skupovi **st'*, **sk'* dali su *šč*: *zborifchie*, *vlaſchie*, *milofchia*, *ſchit* itd.; *čt* dao je *št*: *ſtane* (< *štati* < *čitati*, *čtati*); u tekstu pjesmarica susrećemo i ove konsonantske skupine, leksički vezane: *dv-* a ne *di-*: *dvignuti*; *l-* ne *vl-*: *ladaj*; *cri-* ne *cr-*: *crikva*, *zl-* ne *zn-*: *zlamenia*; *vs-* ne *sv-*: *vſzaki*, *vſzem*; *per-* ne *pri-*: *perneſze*; vokalno *ř* uvijek ima popratni vokal *e*: *ſzmerti*, *ſzercza*, *terpe* itd. Za foneme *u* i *v* ista su rješenja: na početku riječi *v*: *voda*, *vboden*, *vſzim*; u riječi *u*: *chuuahu*, *zuerhu*, *glauu*, *izgouarati*. Mekinić dobro razlikuje *č* i *ć* (ć bilježi skupinom *chi*, v. u prikazu ortografije).

Što se morfologije u Mekinićevim pjesmaricama tiče, izdvojiti ćemo najkarakterističnije osobine.

Lok. sg. imenica m., sr. i ž. r. završavaju na *-i*: *v Aegiptomi*, *varofi*, *v Betlemi*, *u lzni*, *u kruhi*, *u vini*, *na nebi*, *pri potoki*, *v teli*, *u polli*, *v diki*, *v diuchtui*, ali ima primjera ž. r. lok. sg. *-e*: *v plinicze*; instr. ž. r. *-om*: *kerviom*, *z moſnom rukom*, *z verom*; gen. pl. m. r. *-ov*, *-o*: *Apozſtolov*, *uchenikov*, *angelov*, *ſeregou*, *volov*, *kozal*, *pals*; ž. r. *-o*: *ſen*, *ouchicz*; sr. r. *-o*: *ſzerdacz*; lok. pl. m. i sr. r. *-ih*: *v nebeſzih*; ž. r. *-ah*: *v iafzlah* (tiskano *iafzloh*); dat. pl. m. r. *-om*, *-on*: *paſtiorom*, *vetrom*, *on je paſztiron doſtri*; inst. m. r. *-mi*: *ſztrimi darmi*, *z angelmi*, *czimbaliomi*. Kao što od nekih spomenutih morfoloških osobina pripadaju crkvenoslavenskom jezičnom sloju, tako je i sa 1. l. sg. prez. koji kod nekih glagola ima nastavak *-u*: *gouoru*, *daiu*, *poi*, *oftauliu*. Što se komparativa tiče, Mekinić rabi i oblik *duglie*. Od glagolskih likova dominantno mjesto u pjesmaricama imaju imperfekt i aorist. Impf. 3. l. pl. *-hu*: *bijahu*, ali i *bihu* (prvo od biti, tući, drugo od pom. gl. biti), *pfzouahu*, *pitahu*, *ſzidياهو* (< *sjesti*, *sjediti*); aor. 3. pl. *-še*: *plakaffe*, *ſzplettoffe*, *dafe*, *rekoffe*, *poieſe* (pjevaše). Prisutan je infinitiv bez *-i*: *dat*, *ſztat*, *hualit*, *ſzlufit*. Part. prez. s krajnim *-i* kao i bez njega: *poiuchi*, *glafzechi*, *ſeliech*, *greduch*, *buduch*, *gouerech*, *derchiuch* itd. Dobro je očuvan ptc. perf. na *-vši*: *ſzpuniuſi*, *chuuſi*, *umiuſi*. Krajno *-l* očuvano je u perfektu i imenicama: *lzi pomagal*, *dal ielzi*, *pakal*. Uz upitnu zamjenicu *cha*, *zach* (nema kaj!), u tekstu je obilno prisutno sažimanje posvojnih zamjenica u kosim padežima: *tva* (tvoja), *me* (mene), *ma* (moja), *mni* (meni), *tve* (tvoje), *mu* (moju) *tuem* (tvojem), *zue* (svoje) itd. Za sažimanje možemo reći da ga Mekinić rabi poradi ritma i sloga, jer monotoniju trebalo je izbjeći kod upotrebe najčešćih riječi, a to su upravo zamjenice.

Pored navedenih grafijskih karakteristika u Mekinićevim pjesmaricama susrećemo vokale s tildom ~ koji označuje *-m*, *-n* što slijedi iza vokala: *ā*, *ō*, *ū*, *ī*, *ē*. Takav postupak mogao je provesti i tiskar pri slaganju teksta, ukoliko to već nije u rukopisu učinio sâm autor. Tekst u pjesmarici (1609), otisnut je u dva stupca, pa je slagar i te kako pazio na simetričnost redaka obiju vanjskih strana, ne dozvolivši da mu riječ izađe iz okvira sloga. Takvi su zahvati (stavljanje tilde) očiti na desnoj strani pojedinog stupca, a samo ponekad i sredini. Prema tome kod takvih primjera ne bismo mogli govoriti o eventualnom označivanju nazalnosti dotičnih vokala, ili konsonanata, kako smo to nedavno imali priliku čitati u vezi s Marulićevom Juditom.³⁹ Takav način kraćenja, prema latinskom tzv. *traditio scripta*, nalazimo u Kreljevoj Postili (1567), Vramčevim djelima (1578, 1586), Krajačević-Petretićevim (1651), Belostenčevu rječniku (1740), u Bandulavićevim Pištulama (1665) i mnogim drugim djelima, dakle i kod Marulićeve Judite (1051).

3.2 Primjeri leksema s tildom u Mekinićevim pjesmaricama: *cha nã ie* (nam), *k uekiuechnõu litku* (-uechnomu), *zueзда fze fzkaza muřẽ* (mufem), *Bog roiẽ* (roien), *velik fereg fzobõ poie* (sobom), *ki nam dufe fzã ohrania* (sam), *ia chiu vã pořlat* (vam) *delai v pozuãiu* (v pozuaniu), *ka nã delis* (nam) itd.

4 Zaključak. — Na osnovi jezičnih osobina *Duževnih pesan* (1609, 1611) Grgura Mekinića, vidljivo je autorovo poznavanje čakavske i kajkavske književnosti. Mnoge bismo jezične osobine, kakvih ima u Mekinićevim pjesmaricama, pronašli i u knjizi Nikole Dešića *Raj duše* (1560)⁴⁰ i u Konzul-Dalmatinovim prijevodima što su nastajali u Urachu.

Mekinićev jezik, kakav nam je ponudio preko svojih pjesmarica, književno je razvijen s poetsko stilskim vrijednostima kakve poznajemo u čakavskoj književnosti. Mogli bismo bez pretjerivanja reći da je Mekinić bio prvi koji je gradišćanskim Hrvatima dao književni standardni izraz, a time je posvjedočio jednu važnu lingvističku dimenziju koja potvrđuje činjenicu da su govori gradišćanskih Hrvata izrazito hrvatske fizionomije.⁴¹ U kulturnoj povijesti gradišćanskih Hrvata premalo poznat i cijenjen, Mekinić je nepotrebno gurnut u stranu, čekajući odgovarajuće vrednovanje i priznanje koje mu pripada.

³⁹ »Upotreba istog znaka, crtice, i umjesto *m* i umjesto *n* navodi na zaključak da je u Marulićevo doba dolazilo do neutralizacije tih dvaju fonema. Crticom se označivalo ono što je suglasnicima *m* i *n* bilo temeljno i zajedničko, tj. nazalnost.« Usp. *M. Moguš*, O prijelazu — *M* > — *N* u Marulićevoj Juditi, Bilten Zavoda za lingvističku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, br. 2, Zagreb 1977, 16—17; *M. Popović*, O bilježenju jednog alofona u Marulićevoj Juditi, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 16, Zagreb 1979, 53—56.

⁴⁰ *V. Vončina*, Dešićev »Raj duše« kao književni i jezični spomenik, *Croatica* god. IX, svez. 11—12, Zagreb 1978, 53—78.

⁴¹ *V. Katičić*, Lingvističke dimenzije jezičnoga položaja gradišćanskih Hrvata, *Symposium Croaticum II* (u tisku).

SUMMARY

After summarizing the previous researches into the life of Grgur Mekinić, this article brings to attention a matriculation at the Vienna University in 1534, of a "Georgius Mechiniss de Wippach". This author believes this document to be a relevant one as regards Mekinić's place of origin.

The language in Mekinić's hymnals shows that Mekinić was in many details bound to the tradition of the literary language of the Croats in their old country. Since he wanted to create a literary standard which would be understandable to the Hungarian Croats and to the other "Slovinci", i. e. also to those in northern Croatia, his works exhibit the following peculiarities: 1) a reflection of several local dialects similar to the interdialect of the environment for which the hymnals were intended, 2) Mekinić was the first to give to the Burgenland Croats a literary type of language that is found in their later literature, 3) besides the German Protestant hymnals Mekinić was familiar with the Slovene hymnals of Trubar's period.

In the periodization of the Burgenland-Croatian literature, Mekinić has not yet been given the place he deserves by the value of his works, which are of primary importance for the preservation of identity of Burgenland Croats.

STRUKTURA GLAGOLSKIH TVORJENK V TRUBARJEVI CERKOVNI ORDNINGI

Skladenjska podstava glagolskih tvorjenk je posebna glede izbora predmetno-pomenskih sestavin — zvrstna vezanost besedila onemogoča čustvenorazmerne modifikacije — ter glede pretvorbene poti skladenjskopodstavnih krajevskih in načinovnih prislovov: nemška predloga je vplivala na ohranitev njihove izrazne podobe tudi v besedotvorni podstavi in tako nastajajo strukturno sopomenske tvorjenke — poleg jeziku ustreznih sestavljenk še navidezne zloženke. Besedotvornopodstavne posebnosti so predvsem pemske, posebnosti obrazil pa zlasti razvrstitvene glede na izrazno podobo ali pomen podstave.

The underlying syntactic bases of the derivative verbs used by P. Trubar in his *Cerkovna ordninga* have distinct characteristics as regards the selection of denotational components (e. g., there are no modificational derivatives expressing emotional attitude because they would have been incompatible with the text type to which *C. ordninga* belongs) and as regards the transformational processing of the adverbs of place and manner present in the syntactic base: due to the influence of German, these adverbs tended to be carried over unchanged to the word-forming base, thus producing apparent compounds, sometimes alongside of the corresponding verbs formed by prefixation (and more appropriate to the Slovene language). The most important particularities of the word-forming base pertain to alternations, while those of the formants, to distribution with regard to the shape and/or meaning of the base.

1 Normativna jezikovna ambicija, ki je lastna že prvi slovenski knjigi,¹ bistveno določa tudi Cerkovno ordningo (CO), za katero velja, da je prvo izrecno predpisno besedilo.² Prav zaradi te, že v naslovu izražene zvrstnosti, postaja zanimivo vprašanje o strukturnih, izraznih, slogovnih, idr. lastnostih poimenovanj, ki jih tako besedilo prinaša.

Razčlenjevanje ene izmed pomembnih poimenovalnih možnosti, poimenovanj s tvorjenkami,³ potrjuje spoznanje, da je jezik naših prvih knjig norma-

¹ Prim. J. Rigler, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968, kjer je za Trubarjev jezik dokazana glasovna urejenost na osnovi pemske razločevalnosti zlasti v prvem obdobju (do leta 1574); prim. še razpravo istega avtorja *Problematika glasovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordningi*, SR 1977, 465—490, kjer (proti neki drugi tezi) dokazuje tudi za CO ohranitev že v prvi knjigi uveljavljenega glasovnega pemskega razločevalnega sistema.

² F. Kidrič (*Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert*, Heidelberg 1919) imenuje Cerkovno ordningo »praznično razglasitev slovenskega liturgičnega jezika za vse namene cerkvenega življenja /.../, 149; J. Rajhman (*Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*, Ljubljana 1977, 104) meni, da so od Trubarjevih teoloških razprav v slovenščini »predvsem pomembne Ena dolga predgovor, Cerkovna ordninga in Catechismus z dvejma izlagama«; B. Pogorelec (*Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, Seminar slovenskega jezika, literatura in kultura, 1974, 7) omenja med jezikovnimi zvrstmi protestantskih besedil tudi cerkveni red.

³ V zborniku *Obdobja*, ki bo letos posvečen protestantizmu, bo izšla še razprava iste avtorice o strukturi imenskih tvorjenk v Cerkovni ordningi. — Izpisano gradivo sem imela možnost primerjati tudi z alfabetarjem Trubarjeve Cerkovne ordninge (tipkopis) ter s popolnimi izpisi tega dela pri Komisiji za historične slovarje na Inštitutu za slovenski jezik.

tivni. Ustaljene besedotvorne možnosti slovenskega jezika 16. stoletja so bile v bistvu spoznane in v veliki meri sprejete tudi za nove, zlasti pojmovne izraze.⁴ Odmikanje od splošnih slovenskih tvorbenih zakonitosti, npr. v tipih kot *gori vzdigniti*, je mogoče v večini primerov predvideti in utemeljiti (prim. 1.1.2).

V okviru funkcijske besedotvorne skladnje⁵ so izoblikovana in ustaljena zlasti razmerja v skladenjski podstavi — predvidljiva je torej pretvorba v vrsto (glede na razvrstitev), pomen in večinoma tudi izrazno podobo obrazila — saj imamo opraviti z enakimi besedotvornimi možnostmi kot v sodobnem jeziku: v CO so najpogostejše izpeljanke (tudi konverzne), nato sestavljenke, tvorjenke iz predložne zveze, modifikacije, zloženke, sklopi;⁶ dejstva, da v CO nimamo tistih modifikacij, katerih obrazilo je pretvorba kakovostnih pridevnikov ali izkakovostnih prislovov s pomenom pozitivnega ali negativnega razmerja (slabšalnosti ali ljubkovalnosti), je mogoče utemeljiti prav z vrstno vezanostjo besedila.

Vsiljuje se vprašanje, kako je besedotvorne možnosti slovenskega jezika predstavila prva slovenska slovnica.⁷ Iz konkretne (tudi) besedotvorne razčlenitve (molitev očenaš, 166—178) je razvidno, da Bohorič loči predvsem dve besedotvorni vrsti — izpeljevanje in zlaganje, v katerega uvršča tudi sestavljanje; pri tvorjenki sami loči obrazilni del, zlasti predpono od podstave, npr. *po-svečenu* (168), *iz-idi* (169), *od-pustimo* (172) idr. Zanimivo pa je, da je teoretična izpostavitve besedotvorja skromnejša, vezana pravzaprav le na del izpeljave (nekatero samostalniške in pridevniške tvorjenke).⁸

⁴ F. Kidrič v delu, cit. v op. 2, v poglavju o jeziku (123—159) razvršča poimenovanja nekako v naslednje skupine: a) komaj sprejemljive nove oziroma višjestopenjske tvorjenke (Weiterbildungen), ki jih morda lahko pripišemo Trubarju, npr. *bogastvo*, *farstvo*, *izlaga*, *možica*, *ohranjenik*, *predgovor*, *pridigarstvu* (126); b) tujke (Fremdwörter), nastale pod vplivom izvirnika, navadno tudi pisane v izvirniku, npr. *Abolutio*, *adplicirati*, *antifona*, *eksempel*, *himnus*, *mordar*, *summa* (126); c) ponesrečene nove tvorbe in dobesedni prevodi nemških predlog, npr. *doli postaviti inu djati*, *proč djati inu zavreči*, *gori povejdati*, *gori narediti*, *vunkaj diliti*, *nadložiti*, *doli zatreti*, *okupe zmešanje* (127—130); č) domače besede, npr. *milost*, *betež*, *bramba*, *dokonati*, *dušica*, *hlapčič*, *pomor*, *poročiti*, *iztolmačiti*, *zapopadik* (130—133); d) tujke, ki jih je Trubar verjetno imel od doma, npr. *oltar*, *biblia*, *brumen*, *cuprati*, *klošter*, *šula*, *vaga*, *vice*, *žlahtnik* (133—134). Sem se uvrščajo tudi tuja poimenovanja, ki pa imajo svojo sopomenko, npr. *falsija* — *hudoba*, *ferdamen* — *preklet*, *zglihati se* — *zmiriti*, *gnada* — *milost*, *gruntan* — *zapopaden*, *kunšten* — *ume(i)telni* (134—137); e) stara (znana) liturgična in hierarhična poimenovanja, vendar z novo, prevrednoteno vsebino, npr. *maša*, *mašni ofer*, *mašnik*, *škof*, *večernica*, *farmošter*. — Kidričeve liste primerov so seveda lahko le osnovna orientacija, saj so narejene brez jezikoslovne utemeljitve, več ali manj le po občutku. — Trubarjevo zlasti teološko besedišče je predvsem s pomenskega ali pomenskoizvornega vidika predstavil J. Rajhman v delu, cit. v op. 2. Avtor povezuje nujnost iskanja novih besed z vrstno vezanostjo besedila (104—125).

⁵ Pojem besedotvorna skladnja je določen v razpravi A. Vidovič-Muha, Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, XX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), Ljubljana 1984, 305—319.

⁶ Naštete besedotvorne vrste so utemeljene s strukturo skladenjske podstave — prim. razpravo iz op. 5. — J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1976 (dalje SS 1976) loči izpeljavo (v katero uvršča kot posebni skupini tudi modifikacijo in izpeljavo iz predložne zveze), sestavo, zlaganje, sklapljanje in konverzijo, 114—174.

⁷ A. Bohorič, *Arcticae horulae*, Wittenberg 1584.

⁸ Prim. J. Toporišič, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, XX. SSJLK, 189—191, kjer so predstavljene tudi skupine izpeljank, ki jih prinaša Bohoričeva slovnica (190—191).

1.1 V Trubarjevi Cerkovni ordningi je od približno 2400 tvorjenk 800 glagolskih.⁹ V skladenjski podstavi teh tvorjenk je podredna glagolska besedna zveza, kar je mogoče zapisati kot x_1/x_2 ali x_2/x_1 , pri čemer je x_1 jedro, x_2 pa njegov določilni člen. Razvrstitev x_2 je odvisna od besedotvorne vrste: pri izpeljevanju, tvorjenju iz predložne zveze ter deloma sestavljanju in zlaganju je x_2 desno, torej x_1/x_2 , pri modificiranju, deloma sestavljanju in zlaganju pa levo — x_2/x_1 : *kljukati* ← [*pritis-kati*] *kljuk*[-o], || ← -*ati*; *izročiti* ← [*dati*] {*iz*} *rok*{-o}; || → -*iti*, {} → *iz*-, -*rok*-; *iznajti* ← *najti* [*ven*], || → *iz*-; *zrasti* ← [*končati*] *rasti*, || → *z*-; *obljubovati* ← [*večkrat*] *obljubiti*, || → -*ova*-.

1.1.1 Najštevilnejše glagolske tvorjenke v CO so sestavljenke. Razčlenitev njihovega pomena nas bo pripeljala do globljega razumevanja nekaterih za Trubarja in tudi za kasnejši čas tipičnih oblik (*goribuditi*); z dejstvom, da je vloga predpone včasih zlasti vidska — tvorba dovršnikov iz nedovršnikov¹⁰ (*z-bati se*, *z-goditi se*) — bo vsaj posredno upravičena tudi predstavitev izraznih in deloma razvrstitvenih posebnosti glagolske pripone v primerih, ko je ta, sicer zlasti vidski glagolski morfem, posledica besedotvornega procesa (*vzdih-a-ti*, *naklonj-ova-ti*). Pri razčlenjevanju izhajamo torej iz spoznanja, da so sredstva glagolskega vida — predpona in glagolska pripona — v primerih, ko so pretvorljiva v sestavine skladenjske podstave v najširšem pomenu besedotvorni morfemi¹¹ in zato bodo obravnavana v tem okviru: *z-rasti* ← [*končati*] *rasti*, || → *z*-, -*rasti*; *ob-ljub-ova-ti* ← [*večkrat*] *obljubiti*, || → -*ova*-, *obljub*-(*ti*); *iz-roč-i-ti* ← [*dati*] {*iz*} *rok*{-o}, || → -*iti*, {} → *iz*-.

Kot je znano,¹² je sestavljanje besedotvorna vrsta, pri kateri se načeloma pretvarja v besedotvorno podstavo jedro skladenjske podstave, v našem primeru torej vedno glagol, v (predponsko) obrazilo pa njegov razvijajoči člen, npr. *iz-vleči* ← *vleči* [*iz*], || '*ven*' → *iz*-, -*vleči*; v primerih, ko je v jedru fazni glagol (*začeti/končati*), ko gre predvsem za vidsko spremembo glagola, pa se vsaj površinsko obrazili jedrni glagol skladenjske podstave, ki pa ga je pomensko mogoče opisati, npr. *na začetku/do konca* in dobiti tako spet podredno obrazilno podstavo, npr. *z-bati se* ← [*začeti*] *bati se*, || → *z*-, -*bati se*.

1.1.1.1 Besedotvorna podstava je večinoma pretvorba nedovršnika, lahko pa tudi dovršnika; dovršniki, ki jih izkazujejo sestavljenke v CO (netvorjeni ali tvorjeni — predponski) so naslednji: *dati*, *deti*, *konati*¹³ (*Htakimu nih Šakonu, de ga vboshym Imenu fazhnetu, inu Vboshy Gnadi dokonata* (131 a)), *ločiti*, *pasti*, *počiti*, *takniti*; *najti*, *odeti*, *popasti*, *povedati*, *vprašati*, *zabiti*;

⁹ Tvorjenost je pojmovana sinhrono — med tvorjenke so uvrščene tiste besede, katerih morfske sestavine so pretvorljive v sestavine definirane besedotvorno-skladenjske enote — skladenjske podstave.

¹⁰ Prim. pomen predpon pri glagolu v delih F. Miklošič, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1868—1874, 125—249; A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika IV*, Ljubljana 1959 (dalje BSJ); J. Toporišič, SS 1976, 161—169; *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) 1—5, Ljubljana 1970, 1975, 1979.

¹¹ Pri (navadnih) izpeljankah iz imenskih besed ter pri izpeljankah iz predložne zveze gre pravzaprav samo za prenos vidske lastnosti (jedrnega) glagola iz skladenjske podstave v tvorjeni glagol. Ker pa mora jedrni glagol skozi besedotvorni proces, lahko obravnavamo glagolsko pripono kot obrazilni morfem; kot možno besedotvorno prvo pojmuje glagolsko pripono že J. Toporišič, SS 1976, str. 159, J. Dular, *Napovedljivost zveze iz morfske sestave glagolov*, SR 1983, 281—287.

¹² Prim. SS 1976, 121—122, besedotvorni algoritem za samostalniške sestavljenke.

¹³ F. Kidrič v delu, cit. v op. 2, uvršča glagol *dokonati* med domače besede (131), gl. op. 4, č.

vse netvorjene, razen *ločiti*, navaja SS 1976 (286). Sicer pa nastaja besedotvorna podstava tudi iz prevzetih glagolov, npr. *gruntati*, *glihati*, *gvišati*, *špotati*, *šonati*, *žmahati*, *šacati*, *rajtati*.

Premensko ali sploh oblikovno posebne so podstave glagolov *po-groziti* (-grez-), *nad-ležiti* (-leg-), *o-pomeniti*, *na-pušiti* (-pih-), *iz-pusati* (-pus-); *enkrat oli duakrat sto Vodo oblyti, oli vto Vodo pogrofiti, oli le sto vodo pokropyti* (87 b); *kai on ner vezh toshi, kai shaluie, kai nemu neruezh nadleshi, te telefne bolefni, oli ty Grehi* (137 a); *je taku dilene inu iemlene tih Sacramentou gori poftaul, da nas imaiio opomeniti inu faguishati od vfiga Nouiga Testamenta* (29 b); *On nema biti en Nouiz, de se ne Napushi, inu ne pade utu ferdamnane tiga opraulauza* (76 a); *inu ie te nashe grehe ispuſſal, plazhal inu ſturil ſa nee ſadofſti* (133 a).

Izrazna podoba podstave se je premenila, če je predpona *ob-* prišla v stik s podstavo na začetni *v* — soglasniški sklop *bv* ni bil obstojen in *v* je rad izginil, npr. *obariti*, *obarovati*, *obeseliti*, *obleči*;¹⁴ tudi *zev* na šivu med predpono in podstavo se je na videz zapolnjeval z *v*, npr. *zavupati*, *navučiti* (v resnici je ta *v* protetični).

1.1.1.2 Predponskih obrazil glagolskih sestavljenk v CO je 21: *ab-*, *ad-*, *diš-*, *eks-*; *do-*, *iz-*, *na-*, *nad-*, *ob-/o-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pre-*, *pri-*, *raz-*, *se-/s-*, *u-*, *v-*, *vz-*, *z-/s-*, *za-*, ter kombinaciji dveh predpon *s-po-*, *o-po-*; SS 1976, 161—169, ima še *a-*, *am-*, *de-/dez-*, *e-*, *in-*, *inter-*; *pred-*, *pro-*. V Miklošičevi Primerjalni slovnici slovanskih jezikov (dalje MPS)¹⁵ je še predpona *vy-* z dopolnitvijo, da ima *vy* »v novi slovenščini samo posamezne sledove« (201).

Tako kot v sodobnem knjižnem jeziku izražajo ta obrazila ob nedovršniški podstavi samo faznost glagolskega dejanja, lahko pa imajo še kak drugačen pomen.

Samo faznost dejanja izražajo predpone v primerih, ko so pretvorba enega od faznih izrazov, npr. *začeti*, *končati*, ali pa količinskega prislova *enkrat*, npr.: *z-bati se* ← [*začeti*] *se bati*, [|] → *z-*, *-bati se*, *z-rasti* ← [*končati*] *rasti*, [|] → *z-*, *-rasti*, *z-motiti* ← [*enkrat*] *motiti*, [|] → *z-*, *-motiti*. Strukturo skladijske podstave (SPo) lahko zapišemo SPo ← [F] Glag, pri čemer je F 'začeti' (simbol z), 'končati' (simbol k), *enkrat*, 'trenutno' (simbol t). Predpone, ki imajo še kak drug pomen, pa je mogoče ločiti prav na osnovi tega podstavno razvidnega pomena vsaj v dve skupini:

(1) Predpona ima pomen prislova, navadno krajevnega, lahko pa tudi časovnega, načinovnega ali količinskega; v skladijski podstavi je ta prislov lahko izražen ali neizražen (samo pomenskopodstavni).

Izražen je v primerih, ko gre za predpone *pre-*, *raz-*, *u-*, ki so, vsaj s sinhronega vidika, izrazno samostojne: *pre-bosti* ← *bosti* [*skozi_k*], [|] → *pre-*, *-bosti*; *raz-dejati* ← *dejati* [*dol, narazen_k*], [|] → *raz-*, *-dejati*; *u-bežati* ← *bežati* [*stran_k*], [|] → *u-*, *-bežati*. Glagolska vezljivost je v teh primerih implicitna. Strukturo skladijske podstave lahko zapišemo SPo ← [Pris_F]/[Pris] Glag (druga možnost, če je v skladijski podstavi dovršnik).

Neizražen, tj. samo pomenskopodstavni, pa je tak prislov v primerih, ko je predpona homonimna s skladijskopodstavnim predložnim glagolskim

¹⁴ F. Ramovš, HGSJ II, Konzonantizem, Ljubljana 1924, 135, navaja primere za asimilacijo *bv*, *pv* tudi iz CO, sicer pa veže pojav na Gorenjsko.

¹⁵ Prim. delo iz op. 10.

morfemom. Tak morfem lahko tudi na površini izraža glagolsko vezljivost,¹⁶ zveza z neimenovalniškim samostalnikom je prislovnodoločilna, npr. *izkljuvati* ← *kljuvati* [*iz_k R*], || 'ven' → *iz-*, *-kljuvati* (R = rodilnik, T = tožilnik itd.). Skladenjska podstava glagola *izkljuvati* ima torej pomensko podstavo *kljuvati ven do konca* (*končati kljuvati ven*),¹⁷ *iz-vleči* ← *vleči* [*iz_k R*], || 'ven' → *iz-*, *-vleči*; *na-peljati* ← *peljati* [*na_k T*], || 'zgoraj' → *na-*, *-peljati*; *po-kropiti* ← *kropiti* [*po_{t/k} M*], || 'zgoraj' → *po-*, *-kropiti*; *pod-vreči* ← *vreči* [*pod T*], || 'spodaj' → *pod-*, *-vreči*.¹⁸

Nekoliko posebni so primeri kot *iznoreti* ← *noreti* [*iz_k R*], kjer je R povratnoosebni zaimek *sebe*. Strukturo skladenjske podstave lahko zapišemo SPo ← Glag [Mo_F Sam₋₁]/[Mo Sam₋₁], pri čemer je *Mo* predložni glagolski morfem.

(2) Podstava predpone je sicer prosti predložni glagolski morfem, ki pa površinsko ni zamenljiv s prislovom; izraža iztek časovnosti ali krajevnosti, nujne za uresničitev česa, za dosego cilja, je skratka nosilec razmerja med glagolskim dejanjem in njegovo uresničitvijo. Mogoče ga je dopolniti s krajevnim ali časovnim oziralnim zaimkom, ki uvaja ustrezni (prislovni) odvisnik, npr. *do-čakati* ← *čakati* [*do_k takrat, ko*], || → *do-*, *-čakati* ipd. V nekaterih primerih je mogoče predložni glagolski morfem skupaj z zaimskim prislovom pretvarjati v samostalnika *kraj/čas* oziroma v različna variantna poimenovanja teh dveh samostalnikov (trenutek/mesto ipd.), npr. *do-čakati* ← *čakati* [*do takrat, ko*] ← [*trenutek, ko*]. — Strukturo skladenjske podstave zapišemo: SPo ← Glag [Mo_F Prislz]/[Mo Prislz].

Skladenjsko podstavo predpon glagolskih sestavljenk je torej mogoče zjeti nekako v štiri pomenskostrukturne tipe: SPo → 1. [F] Glag, F → k/z/t (velja za vse F): *z-bati, z-rasti, z-motiti*; 2. Glag [Prislz_F]/[Prislz]: *u-bežati*; 3. Glag [Mo_F Sam₋₁]/[Mo Sam₋₁]: *iz-vleči/iz-noreti*; 4. Glag [Mo_F Prislz]/[Mo Prislz]: *do-čakati*.

Po teh predstavljenih tipih bodo razvrščene tudi predpone glagolskih sestavljenk v Trubarjevi CO (znotraj posameznih tipov bodo predpone razvrščene abecedno).

1.1.1.2.1 SPo → [F] Glag,

a) [F → k]:¹⁹

¹⁶ Če se pomen predpanskega obrazila ne ujema z nobenim od pomenov predložnega glagolskega morfema, je seveda tak morfem vezljivostno mrtev, npr. *ob-liti* ← *liti* [*ob*], || 'okrog', sicer (*liti*) *ob 'zraven, tik'* — torej predložni morfem *ob* nima predpanskega pomena 'okrog', prim. SSKJ 3, 172.

¹⁷ Tudi v primerih, ko je ta predpona nastala iz t. i. prostega predložnega glagolskega morfema, je ta morfem »predložni« samo po skladenjski vlogi (sklonska vplivnost), pomensko pa je vedno prislov; pri tipih kot npr. *strop iz lesa : vleči* [*iz*] (*jame*), || 'ven' → *iz-*, sta predlog in prosti morfem dejansko samo homonima.

¹⁸ J. Dular, v razpravi, cit. v op. 11, pojmuje zvezo glagolov s prostimi morfemi kot možno skladenjsko podstavo predpanskega glagola; prim. še A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, (J. Šolar), Slovenska slovnica, Ljubljana 1956, 175, primere kot *skočiti na* (*utrdba*) : *naskočiti* (*utrdba*), *pasti na* (*sovražnika*) : *napasti* (*sovražnika*), v okviru poglavja o menjavanju prehodnosti, 175; J. Toporišič, Nova slovenska skladnja, Ljubljana 1982, ima v poglavju o zvezah s predložnimi glagoli (95–100) med obsežnim številom primerov tudi take, ki so lahko podstava predpone, npr. (na)pasti na, (na)jeziti na, (od)jiti od, (iz)brati iz, (od)ločiti se, (od)trgati od, (z)lesti z, (pod)vreči pod.

¹⁹ V ta tip grede še primeri, ko konec dejanja pomeni tudi njegovo izpolnitev, prehod v stanje, npr. *zdraviti* — *ozdraviti* (← *končati/nehati zdraviti*) — (*biti*) *zdrav, polniti* — *napolniti* — (*biti*) *poln*.

do- dokonati;

iz- izmeriti, izpačiti, izpolniti, izpresti, izdržati, izgihati, izgubiti, iztrohneti;

na- napolniti, navaditi, na(v)učiti;

ob-/o- obnoriti, obleči, obariti, obeseliti, obreči, oblagati, obdeliti, obprati, omečiti, ozdraviti, oskrbeti, obuditi, očistiti, oropati, ohladiti, oslepiti (tudi trenutnost — t). Predpona *ob-/o-* v glavnem ne izraža samo končnosti, ampak tudi izpolnitev dejanja (do konca) in potem prehod v stanje. Razvrstitveno je posebna predpona *ob-*: če ji sledi podstava z začetnim *v*, ta *v* odpade, npr. *ob-(v)ariti*, *ob-(v)eseliti*;²⁰ če se podstava začneja z zapornikom *p*, *d*, nimamo pričakovane predpanske variante *o-*, ampak *ob-*,²¹ npr. *ob-prati*, *ob-deliti* (tudi *obpusiti*, prim. 1.1.1.2.3). Razvrstitveno glede na pomen podstave je posebno predpansko obrazilo *ob-* v primerih *ob-reči*,²² *ob-lagati*: »inu Kerfzhenike, fratuio, obreko, oblasheio preganeio, loue inu more« (68 b); tvorjenki pomenita izpolnitev glagolskega dejanja, zato moramo tudi *reči*, **rekovati* razumeti v pomenu iztekanja dejanja. V primeru *obeseliti* je predpona *ob-* sinonimna z *raz-*, v primeru *obdeliti* pa je razvrstitveno posebna: »Ena dobra brumna Shena, Mosha obeffeli inu ga ohrani da ie dolgu shiu.« (97 b), »Inu ie niyu kmallu steim S. Duhum obdeilil inu poterdil« (13 b);²³

po- požreti, poginiti, postati, pogubiti, pogroziti, npr. »oli oto Vodo pogrofiti, oli le sto vodo pokropyti« (87 b);²⁴

pri- prilesti, pripeljati, priti;

u- ubiti, umoriti, usahniti, unreti, utopiti;

z-/s- zgoditi se, zmiriti se, zrasti, zmočiti, zmešati;

za- zagvošati, zamuditi, zasaditi, zaslužiti, završiti;

b) [F → z]:

ob- obtičati;

z- zbiti se;

za- zagledati, zaslišati, zaspati, zamerkat, za(v)upati, zašpotati, zašonati;

c) [F → t]:

po- poklicati, povabiti, pogledati, podeliti, ponuditi;

raz- razsrditi, razžalovati;

u- ukrasti, ukazati, užgati, ustrašiti;

z-/s- zmotiti, spoznati;

za- zapopasti, zatajiti, zateptati.

1.1.1.2.2 SPo → Glag [Prisl_F]/[Prisl]

pre- ← a) [skozi_{k/t}]: *prebosti*, *predreti*, *prestrašiti*, *prešacati*; b) [do konca, skozi_k]: *prebrati*, *pregledati*, *prestati*, *pretrpeti*, *premeniti*, *prelomiti*;

²⁰ Neobstojnost soglasniškega sklopa na morfemski meji predvideva za slovenščino tudi F. Miklošič, saj v MPS navaja obliki *obeseliti* in *oveseliti* (219).

²¹ O razvrstitvi predpon *ob-/o-* piše A. Bajec v BSJ: »V/ slovenščini nastopa preverb *ob-* redno pred vokali, pred bilabialnima zapornikoma pa *o-*. Pred vsemi drugimi glasovi srečujemo obe obliki, včasih celo pri istem glagolu« (94).

²² F. Miklošič v MPS, 220, navaja obliko *obreči*, *obrek* s pojasnilom, da je pomen predpone nejasen. O predponi *ob-* prim. še J. Toporišič, Zakaj ne po slovensko, 1969, str. 217—218.

²³ Glagol *obdeliti* ima tudi SSKJ 3, 180, z razlago »dati komu njegov del« in s pojasnilom, da je beseda knjižna; glede na rabo že pri Trubarju je verjetno prej starinska ali, po podatku J. Toporišiča, narečna (Mostec).

²⁴ Besedo ima še M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894 (dalje Plet) 2, v pomenu 'potopiti, pomočiti' (Meg., Boh., Krelj., Dalm.).

c) [drugam_k]: *preliti, prepeljati, pregnati, preobrniti, prestopiti, predati*;
 č) [drugač_k]: *premisli, prerajati, pregovoriti*; d) [preveč_{tj}]: *pregrešiti, premagati, prevzeti*;

raz- ← a) [narazen_{k/f}]: *razdeliti, razdreti, raziti se, razlomiti, razložiti, razsvetiti, raztaliti, razvezati*; *razdejati, raztegniti, razločiti, razpočiti se*;
 b) [povsod, dokončno_k]: *razgledati, razmisliti, razrajtati*; c) [stran]: *razdeti, razodeti* (dvopredponski);

u- ← a) [uspešno_k]: *uslišati, usmiliti, ujeziti, ubraniti, utolažiti, utožiti se*,²⁵ npr. »*inu vom se nema vtoshiti sleteim Ditetom okuli hodyti, de onu bo timu Gospudi reienu*« (94 b); b) [stran_k]: *ubežati, (v)ujti*.

1.1.1.2.3 SPo → Glag [MO_F] Sam₋₁/[Mo Sam₋₁]:

ab- ← [ab_k] 'stran': *absolvirati*;

čez- ← [čez_k] 'zoper, več kot': *čezpričovati, čezostati*;

ad- ← [ad_k] 'adplicirati;

diš- ← [diš_k] 'narazen, stran': *dišputirati*;

eks- ← [eks_k] 'ven': *eksaminirati*;

iz- ← [iz_{k/f}- R] 'ven': *izoleči, izključati, izkopati (se), izliti, izpeljati, izvabiti, izpustiti, iztrebiti, izbljubati, izdreti, izgnati, iziti, izpeti, iztolmačiti, izštetiti, izpustiti, izreči, izvreči, izdati, iznajti*. — Posebna je tu predpona pri glagolih *iztolmačiti*, npr. »*Temuzh letaku bi se imeile istolmazhiti*« (22 b). Pri korenu *-lag-/ati* (in *-tolm-ačiti*) se je za ta pomen uveljavila predpona *raz-* 'narazen', v večini drugih slovanskih jezikov je ostal *iz-* oziroma *vy-*, npr. srbohrvaščina *iz-*, češčina *vy-*, ruščina *vy-*. Pri glagolu *izštetiti* gre za pomen predpone *se-/s-* 'skupaj', npr. »*de vti Ifpuuidi se imaiio vfi grehi ishteti*« (52 a). Glede na pomen predpon je nepričakovan dvopredponski glagol *iz-v-prašati*: »*Sakai vtaki se mogo ty mladi preprosti ludy ifuprašati inu poduuzhyti vti praui Veri*« (108 b);

na- ← a) [na_k T] 'gor': *napeljati, najti, naložiti, namalati*; b) [na] 'malo': *nakloniti*;

nad- ← [nad M] 'višje, zgoraj': *nadležiti*;

ob-/o- ← a) [ob_{k/f}- M] 'okoli, okrog': *obliti, obiti, objeti, oklicati, oznaniti, omisliti, oživetiti, omiti*; b) [ob] 'popolnoma': *opustiti/obpustiti* (o razvrstitvi prim. še *ob-* v 1.1.1.2.1). Pri dvopredponskem glagolu *opotakniti*²⁶ je poimensko in razvrstitveno posebna predpona *o-*: »*de se kei na en kamen ne opotak-nesh inu neudarish*« (136 b);

od- ← [od_{tj}- R] 'stran': *odgnati, odpeljati, odpoditi, odoleči, odvezati, odsvetovati, odučiti; odločiti, odpehniti/-pahniti, odstopiti, odpustiti, odpovedati*;

po- ← a) [po_{k/f}- M] 'zgoraj, povrhu': *pokriti, pokopati, postaviti, potreti, pokvariti, poviti, pokropiti, potrditi, pokazati; poklekniti, popasti*; b) [po_{k/f}- M] 'zaporedoma': *pomoriti, popadati, posesti*; c) [po_{tj}-] 'potem, nato': *posoditi, povrniti, poreči, pobegniti, počutiti*; č) [po_{k/f}-] 'malo': *pokloniti, poriniti, pomisliti, pojemati*;

pri- ← [pri_{k/f}- M] 'zraven, poleg': *privezati, pristati, pridejati, primorati, prisoditi, primešati, prigoditi, prisesti, pridati, pristopiti, pritakniti*;

v- ← a) [v_{k/f}- T] 'noter': *vlesti, vlit, vpeljati; vprašati*; b) [v_z] 'gor': *vstati*;

²⁵ Plet 2, 740, v enakem pomenu — 'postati siten' (C., M.).

²⁶ Plet 1, 840, v enakem pomenu — 'zadeti z nogami, spotakniti se' (Trub., Dalm., Boh.).

z-/s- ← a) [z_k] 'skupaj': *znesti*; b) [s_k] 'ven' (s je samo varianta iz-): *spovedati*;

za- ← a) [za_{zj}] 'zadaj': *zakleniti, zakriti, zamašiti, zavezati, zapečatiti, zapreti, zazidati; začiti, zapustiti, zastopiti, zadelati; zavreči; zapovedati*; b) [za_{tj}] 'napačno': *zagovoriti, zapeljati, zaiti*; c) [za_i] 'malo, nekoliko': *zadržati*.

1.1.1.2.4 SPo → Glag [Mo_F Prislz]/[Mo Prislz]:

do ← [do_{kj}- R]: *dočakati, doiti, doseči, dotakniti*.

1.1.1.2.5 V obrazilo so pretvorljivi predvsem krajevni pa tudi časovni in kolikostni prislovi ter prislovi pravega načina.

Največ prislovov je **krajevnih**,²⁷ ki so pogosto v antonimnih parih: **ven eks-, iz-** (MPS *iz*, 211; SS 1976 *eks-, iz-*, 162; SSK J 1 *eks-*, 555, SSK J 2 *iz-*, 83);

noter v- (MPS, 198, SS 1976, 167); prislova imata vprašalnico *kam*;

gor na-, v-, z- (MPS *na-*, 214; SS 1976 *na-*, 162, *v-*, 167, *z-*, 168; SSK J 2, *na-*, 886); CO nima sestavljenk s predpono *s-* 'dol' (MPS *s-*, 246—247; SS 1976 *s-*, 167); vprašalnica je *kam*;

zgoraj nad-, po- (MPS *nad-*: »das praefix *nad* scheint unbekannt zu sein«, 217; SS 1976 *nad-*, 173, SSK J 2 *nad-*, 898, SSK J 3 *po-*, 650);

spodaj pod- (MPS, 231; SS 1976, 165; SSK J 3, 668); vprašalnica *kje*;

zadaj za- (MPS, 206; SS 1976, 168); vprašalnica *kje*; CO nima sestavljenke s predpono *pred-* 'spredaj', prav tako ne MPS; SS 1976, 166; SSK J 3, 990;

stran diš-, od-, u-, raz- (MPS *od-*, 223, *raz-*, 242, *u-*, 247; SS 1976 *od-*, 164, *u-*, 167, *raz-*, 166, *dis-*, 161; SSK J 3, *od-*, 253, SSK J 1, *dis-*, 413); vprašalnica *kam*;

zraven (blizu) pri-, do- (MSP *pri-*, 233, *do-*, 203; SS 1976 *pri-*, 166, *do-*, 161; SSK J 1, *do-*, 427); vprašalnica *kje*;

nazaj od- (MPS, 233; SS 1976, 164; SSK J 3, 253).

Posamezni obrazilno pretvorljivi **krajevni** prislovi so še:

okoli ob-/o- (MPS, 219; SS 1976, 163; SSK J 3, (172); vprašalnici *kod, kje*;

skozi pre- (MPS, 238; SS 1976, 165; SSK J, 976); vprašalnica *kod*;

drugam pre- (MPS, 238, SS 1976, 165 — pomena 'skozi in drugam' sta tu združena (1); SSK J 3, 976); vprašalnica *kam*.

Med **časovne** prislove, ki so v podstavi glagolske predpone, lahko uvrstimo:

ves čas, skozi pre- (MPS, 238; SS 1976, 165; SSK J 3, 876); vprašalnica je *kako dolgo*;

do konca, zraven do- (MPS, 203; SS 1976, 161; SSK J 1, 427); vprašalnica je *kako dolgo*.

Podstavni **kolikostni** prislovi so:

nekoliko (malo) na-, po- (MPS *na-*, 214, *po-*, 227; SS 1976, *na-*, 163, *po-*, 164; SSK J 2, *na-*, 886; SSK J 3, *po-*, 650);

preveč pre- (MPS, 238; SS 1976, 165; SSK J 3, 977), vsaj globinsko pa tudi **vse, do konca: iz-** (MPS, 211; SS 1976, 162; SSK J 2, 83); vprašalnica je *koliko*.

²⁷ Prim. M. Hajnšek-Holz, O pomenih slovenskih predpon, XIV. SSJLK, Ljubljana 1978, 35—58, kjer je kot najpogostejši predstavljen krajevni pomen predpon, sledi načinovni in kot redek časovni.

²⁸ V oklepaju so navedene predpone z enako pretvorbena podstavo iz Miklošičeve Primerjalne slovnice (MPS), cit. v op. 11, 195—257, iz Toporišičeve SS 1976, 161—169, ter iz SSKJ 1—3 (do Pren, nedokončano).

V predponski podstavi je tudi več prislovov pravega načina:²⁹
skupaj iz- kot varianta *se-/s-* (MPS *se-/s-*, 245; SS 1976, *se-/s-*, 167);
narazen ob-, raz-, (MPS *raz-*, 242; SS 1976, *raz-*, 166);
zaporedno po- (MPS *po-*, 277; SS 1976, 164, ima za enake primere — tip *pomoriti* — pomen 'vršiti dejanje z različnimi subjekti ali na različnih mestih'; SSK J 3, 650);

drugače pre- (MPS *pre-*, 258; SS 1976, 165; SSK J 3, 976);

napačno za- (MPS, 207; SS 1976, 169); vprašalnica je *kako*.

Vsaj površinsko bi se med prave načinovne prislove uvrščala podstava, ki izraža uspešnost dejanja; globinsko gre za uspešnost glede na časovnost ali krajevnost. Takšne predpone so npr. **do-** v tipu *do-čakati* — *čakati do uspešnega konca* — do kdaj; **iz-** v tipu *iz-prositi* — *prositi do uspešnega konca*.

1.1.1.2.6 Posebnosti predponskih obrazil sestavljenk v CO se kažejo:

(1) v razvrstitvi glede na podstavo: a) obrazilo s svojo izrazno podobo vpliva na izrazno podobo podstave; opraviti imamo z neobstoječim soglasniškim sklopom *bv* med predpono in podstavo, npr. *obariti*, *obeseliti*, verjetno hiperkorekturnimi zaporniškimi soglasniškimi sklopi *bp*, *bd*, npr. *obprati*, *obdeliti*, *obpustiti*; b) obrazilo se razvršča na pomensko nepričakovano podstavo, lahko tudi tvorjeno, danes ga nadomešča drugačno (sopomensko) obrazilo, več obrazil ali pa ima tvorjenka sopomenko v netvorjenki, npr. *zmiriti* — *pomiriti*, *utolažiti* — *potolažiti*, *iztolmačiti* — *raztolmačiti*, *premeniti* — *spremeniti*, *pojti* — *iti*, *izoprašati* — *izprašati*;

(2) v izrazni podobi, npr. *rez-*, *ne-*, *ze-*;³⁰ na izrazno podobo vpliva lahko tudi podstava — prim. razvrstitveni varianti *ob-/o-*, ter oblika prevzetosti, npr. *diš-*;

(3) v pomenu ali pomenski distribuciji: *s-* 'skupaj' → *iz-*, npr. *izšteti*, *z-/s-* 'končnost dejanja' → *iz-*, npr. *izpačiti*, *izglihati*; *spo-* → *opo-*, npr. *opotakniti*.

1.1.2 Tvorbo glagolskih sestavljenk je mogoče vsaj deloma pomensko povezovati s posebne vrste »zloženkami« v CO, s tipom *gori postaviti*, *gori vzeti*, *gori buditi*, *doli leči*, *doli priti*. (VCO so vsi tipi pisani narazen, torej tudi *gori buditi*). Te vrste poimenovanja, ki jih zasledimo v precejšnjem številu že pri Trubarju in ki se vsaj v slovarjih vlečejo v 19. stoletje,³¹ so res posledica kalkiranega (morfemskega) prevajanja³² in niso nikoli postala del slovenske-

²⁹ Prislovi kolikosti in pravega načina so v SS 1976 (str. 344—345) podskupine lastnostnih prislovov.

³⁰ J. Rigler, Glasovni razvoj predlogov in predpon *na*, *za*, *nad*, SR 1959/60, 250—248, razlaga e-jevski samoglasnik predpone (in predloga) z vokalno harmonijo: a pred zlogom s prednjim samoglasnikom preide v e, prim. tudi njegovo razpravo, nav. v op. 2 (str. 480).

³¹ Prim. H. Megiser, Thesaurus polyglottus, J. Stabej, Slovensko-latinskoneški slovar, Ljubljana 1977; tu so npr. pri geslu *doli* primeri kot *doli iemati*, *doli vreči*, *doli teči*, *doli priti*, *doli tlačiti*, idr. (26); O. Gutschman, Deutschwindisches Wörterbuch, Celovec 1789, 201, *dolpogniti*, *doltišati*, *dolpočeniti*, *dolsesti*, *dolpotoniti*, *dolpotreti*, idr.; M. Murko, Slovensko-Nemški in Nemško-Slovenski ročni besednik, Gratz 1833, Slovensko-Nemški Del, 46, *doldepati*, *dolpadati*, *dolpoložiti*, *dolvozeti*, *dolpertisniti* idr.

³² F. Kidrič v delu, cit. v op. 2., uvršča tvorjenke tipa *dolipostaviti*, *doli vdariti* ipd. med »ponesrečene nove tvorbe in dobesedni prevod« iz nemščine (127); J. Toporišič, Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, JiS 1980/81, 6, 193—199, uvršča med skladenjske napake slovenskih protestantov tudi primere kot *gori ostati* (*doli sestiti*), kjer gre za »nepotrebno dodajanje prislovov glagolom, ki s prislovom izraženo podajajo že s predpono (ali z notranjo pomensko določenostjo) /.../« (193).

ga stilno nezaznamovanega besedišča. Natančnejša razčlenitev teh poimenovanj v CO pa vendarle kaže, da ne gre niti za pomensko niti za slogovno izenačena poimenovanja. S stališča pomenske vloge določujočega glagolskega člena, tj. prislova, je mogoče govoriti nekako o treh tipih takšnih poimenovanj.

(1) Prislov je lahko pomenska, če ne celo skladenjska podstava predponskega obrazila. V bistvu ima torej v teh primerih prislov pomensko vlogo predponskega obrazila glagolske sestavljenke, npr. *naprejpostaviti* ← *postaviti* [naprej,] [] → *naprej-/pred-, -staviti, narazenločiti* — *razločiti, goristaviti* — *postaviti, vkupemešati* — *zmešati, vuniostati* — *izostati, vunkajiti* — *iziti, naprejšvzeti* — *predvzeti, vunkajriniti* — *izriniti, vunkajsvzeti* — *izsvzeti, goribuditi* — *zbuditi, dolipriti* — *sniti, dolipustiti* — *spustiti, dolijemati* — *odvzemati, gorirediti* — *vzrejati*; predponsko obrazilo ima seveda še dodatno, predvidljivo, besedotvornopomensko (oblikotvorno) vidsko vlogo — nedovršniška podstava postane dovršniška;

(2) »zloženka« ima sopomenko, navadno je to sestavljenka, npr. *doli dejati* — *položiti, doli postaviti* — *položiti, gori jemati* — *pridobivati, proč devati* — *odlagati, gori narejati* — *ukazovati, gori postaviti* — *dvigniti, gori vzeti* — *upoštevati, naprej iti* — *napredovati, naprej vzeti* — *upoštevati, proč dejati* — *odstraniti, vkupe dati* — *zložiti, zoper staviti* — *nasprofovati* ipd.; skupina je posledica izrazite odvisnosti od tuje (nemške) predloge;

(3) prislov je samo ponovitev in s tem podkrepitev pomena glagolske predpone, če pa je glagol nepredponski, pa njegovega celotnega pomena. Verjetno gre pod vplivom nemške tvorbe za občutek, da je glagolska predpona premalo povedna. Primere je treba obravnavati kot dvobesedne; besedotvorni proces je zajel samo v predpono pretvorjeni prislov, ohranjeni prislov pa ima pravzaprav vlogo poudarnega člena: *doli izmiti* — *izmiti, doli poklekniti* — *poklekniti, gori obuditi* — *obuditi, zbuditi, gori vstati* — *gori vzdigniti* — *vzdigniti, vkupe skladati* — *skladati, vkupe sniti* — *sniti, vkupe spraviti* — *spraviti, vkupe zavezati* — *zavezati, vkupe zbirati (se)* — *zbirati (se)*, tako še: *vkupe zbrati, vkupe zložiti, vkupe poročiti (se), vkupe zmešati, vkupe zvezati*; *doli zatreti* — *zatreti, doli brisati* — *brisati, doli leči* — *leči, doli pasti* — *pasti, doli poklekniti* — *poklekniti, gori kojiti* — *kojiti, gori rasti* — *rasti, gori rediti* — *rediti, gori zidati* — *zidati*

Določujoči člen takšnih tvorjenk je predvsem krajevni, nastal iz krajevnega prislova, npr. *gori* — *doli, skupaj* — *narazen, naprej* — *nazaj, proč, zoper, vuni* idr.

Trubar se je verjetno zavedal, da so kalkirani izrazi premalo povedni, saj je primere iz vseh treh skupin velikokrat pojasnjeval, npr. z dodajanjem vsaj še enega podobnega poimenovanja, navadno za veznikom *in*, npr. *shnim se troshtala inu gori dershala* (14 a), *inu pod eno ozhito Cerkou sbýral inu gori dershala* (14 a), *tu Iesufou Diane oli dellu, Terplene inu Goriustaiene inu Gorihoiene* (17 b), *doli diati inu faurezhi* (50 b), *inu tu Menihstuu gori naredili inu postauili* (51 b), *1543 Leit gori dershala inu ohranil* (55 a), *od samiga Boga doli vershene inu refdiane* (56 a), *inu Molytue fo doli pryshle inu pogashene* (59 a), *tu Pridigarstuu gori dershi inu ohrani* (61 a), *zhloueski shlahti gori naredil inu postauil* (61 b), *nemaio obeniga Nauuka poslushati, ne gori vseti* (65 b, 66 a); več ali manj sopomenski izrazi so včasih tudi za pojasnjevalnima veznikoma *to je, oli: ta Satisfactio, tu je, tu fadoftidiane* (36), *tu fadoftidiane*

oli Pokura (36 b), ta vezhna Pofstaua, nei ena minezha oli gori vsdignena Pofaua (11 a).

Obravnavane tipe piše Trubar — kot rečeno — načeloma narazen. V zapisu torej ni razločka med morebitnimi zloženkami in dejansko glagolsko zvezo s prislovom, npr. *gori deržati* : *gori gledati, nesti*. Tudi formalno kot besedne (torej s pisavo skupaj) je Trubar pojmoval samostalniške (glagolniške) izpeljanke iz takšnih besednih zvez oziroma zloženk. Več ali manj dosledno piše skupaj primere kot *goridržanje, gorivstajanja, zadostidjane, vkupezbranje, gorigledanje* idr.

1.1.3 Izpeljanki iz prostomorfemskih glagolskih zvez v skladenjski podstavi sta v CO samo dve, in sicer *iz-ročiti* ← [dati] {iz} rok{-ø}, || → -iti, {} → iz-, -rok-; *po-oblastiti* ← [dati] {po} oblast{-i}, || → -iti, {} → po-, -oblast-.

1.1.4 Med (navadnimi) glagolskimi izpeljankami jih je 50 iz samostalnikov ter 7 iz pridevnikov.

1.1.4.1 Med izsamostalniškimi glagoli je največ »lastnostnih« z glagolom *biti* v jedru,³³ npr. *prerokovati* ← [biti] prerok{-ø}, || → -ovati, prerok-; *gospodovati* ← [biti] gospod{-ø}, *kraljevati, fratovati, cvesti, ofrati se*; posebna glagola sta *babiti* ← [biti] bab[-a]³⁴, *dežiti* ← [biti] dež{ø}.³⁵ Poleg glagola *biti* so v jedru skladenjske podstave tudi glagoli *imeti, delati (narediti), govoriti, prijemati*, npr. *razumeti* ← [imeti] razum{ø}, *mašovati* ← [imeti] maš[-o], *grešiti* ← [delati] greh{-ø}, *krstiti* ← [narediti] krst{-ø}, *kljukati* ← [prijemati]³⁶ kljuk[-ø], *bogati* ← [govoriti] bog[-ø].

1.1.4.2 Nekaj primerov izpridevniških tvorjenk, kjer sta v jedru skladenjske podstave glagola *biti* (lastnostnost), *delati*: *blazneti* ← [biti] blazen{-ø}, *divjati, polniti* ← [delati] poln[-o], *glihati* ← [delati] glih{-ø}, *ferdamnati* ← [delati] ferdamn [-o].

1.1.5 Pri tvorbi nedovršnikov iz dovršnikov (54 primerov) gre v bistvu za modifikacijo, saj se pretvarja v obrazilno glagolsko pripono razvijajoči člen skladenjske podstave, npr. *izroč-ova-ti* ← [večkrat] izročiti, || → -ova-; *obljub-ova-ti* ← [večkrat] obljubiti, || → -ova- ipd.

1.1.6 Za obrazilne glagolske pripone velja dvoje, in sicer: a) nepremenjenost glagolske pripone za *c, j, č, ž, š*; imamo torej samo obliko *-ova-*, npr. *izkuš-ova-ti, izroč-ova-ti, izpraš-ova-ti, konč-ova-ti, kršč-ova-ti, kupč-ova-ti, naklonj-ova-ti, napelj-ova-ti, poboljš-ova-ti; maš-ova-ti*; b) pogostnost glagolske pripone *-ova-*, tudi *-ava-* namesto pričakovane enozložne (enoglasne), npr. *obljub-ova-ti* (glagolska podstava ostane nepremenjena), *orač-ova-ti, izkuš-ova-ti/-ava-ti, naklonj-ova-ti, napelj-ova-ti/-ava-ti, obrač-ova-ti, poboljš-ova-ti/-ava-ti*. Glagol *vzdih-a-ti* bi morda lahko uvrstili med izsamostalniške.

³³ Prim. SS 1976, 158–159, kjer so predstavljene skupine izpeljank po različnih pomenskopodstavnih opisih; takšnih skupin je po SS 1976 dvanajst.

³⁴ Besedo navaja *Plet.* v pomenu 'opravljati babištvo' (M., Cig., Jan.).

³⁵ Besedo ima tudi *Plet.*, 157 (Trub., Krelj).

³⁶ Ob natančnejši razčlenitvi glagolskih tvorjenk v sodobnem jeziku se bo verjetno pokazalo, da je *prijemati* lahko le pomenskopodstavn, v skladenjski podstavi bo lahko le pomensko širši (hipernimni) glagol.

SUMMARY

The syntactic base structure of the derivative verbs in P. Trubar's *Cerkovna ordnina* allows word-formational procedures identical to those in modern standard Slovene. But its denotational components are particular, and so are their transformational possibilities. The *Cerkovna ordnina* belongs to a type of professional texts which precludes the use of derivatives with a modificational meaning of the (affectionate/pejorative) type *stop-ic-ati* ← [*ljubko...*] *stopati*; the modifying element of the syntactic base can therefore never be a qualitative adverb.

Loan translations reflect the disturbances in the (trans)formational processes; in particular, the adverbs of manner and place (present in the base of the verbal prefixes) tended to remain untransformed; the result at the surface level was a number of compounds (rather than prefixations) whose syntactic base was structurally identical with the one of the corresponding prefixed verbs: [*narazen*] *ločiti*, [] → *raz-/narazen-*, *-ločiti*; [*vunkaj*] *riniti*, [] → *iz-/vunkaj-*, *-riniti*; [*doli*] *pustiti*, [] → *s-/doli-*, *-pustiti*; [*gori*] *rediti*, [] → *vz-/gori-*, *-rediti* etc. In such compounds, the original adverb (whose shape remains unchanged throughout the process of composition) has no influence on the verbal aspect of the new word: the new verb retains the aspect of the verb in its base. The "compounds" of this sort probably stimulated the use of many tautological phrases in which the adverb is a modifier with the apparent function of strengthening the prefix or the entire meaning of the (simplex) verb: *gori vzdigniti*, *okupe zbrati*, *doli poklekniti*, *gori kojiti* etc.

A few particulars pertain to the components of the derivative verbs, i. e., to their derivational base and their formants (affixes).

Their derivational base can be seen as particular when it consists of borrowed verbs, such as *-glihati*, *-gruntati*, *-šonati*, *-špotati*, or when it exhibits special morpho-nemic alternations or special forms in general: /*po/-groz-iti*, /*na/-puš-iti*; such alternations can be a consequence of the distribution of the prefix, e. g. /*ob/-ariti*.

The prefixal formants can be seen as particular because of (i) their shape (the vowel harmony: *rez-*, *ne-*, *ze-*; the form adopted: *diš-*), (ii) their distribution, e. g. *ob-prati*, (iii) their meaning, e. g. *iz-tolmačiti*, *raz-deti*). — In the derivation of verbs from verbs, the (verbal) stem-suffix, too, is treated as a word-formational formant, when it is possible to determine the syntactic base of such derivatives, e. g. *obljub-ova-ti* ← [*večkrat*] *obljubiti*, [] → *-ova*. The stem-suffixal formants have, at the level of expression, a particular shape: *o* is preserved after *c j č ž š* (e. g. *maš-ova-ti*, *napelj-ova-ti*) and they are mostly dissyllables (*obrač-ova-ti*, *obljub-ova-ti*).

TVORBENA NAGLASOSLOVNA TONEMSKA TEORIJA OB SAMOSTALNIŠKIH IZPELJANKAH S ŠIBKIMI PRIPONSKIMI OBRAZILI

Naglas izpeljank s šibkimi priponskimi obrazili je, kot pokaže razčlemba gradiva iz Valjavčevega *Prinosa*, precej predvidljiv iz naglasnih lastnosti podstave in obrazila. Zakonitost je zlasti jasna pri tovrstnih izsamostalniških izpeljankah, še posebno, če pripona podstavo samo modificira (npr. manjšalnost, feminizacija, maskulinizacija), medtem ko so jo pri izglagolskih analogične posplošitve naglasa delno ali docela zabrisale.

An analysis of Valjavec's material (*Prinos...*) shows that the accent of the derivatives with weak suffixal formants is largely predictable from the accent features of the stem and the suffix. The regularity of the pattern is particularly neat with the denominatives, especially when the suffix merely modifies the stem (e. g. diminutives, feminization, masculinization); with the deverbatives, it has been partly or completely blurred by analogical generalizations.

0 V pričujočem sestavku želim s stališča teorije o predvidljivosti naglasa tvorjenke iz naglasnih lastnosti (naglasnost, mesto naglasa, naglasna jakost, tonemskost) njene podstave in obrazila¹ ugotoviti zakonitost v tonemskem naglaševanju samostalniških izpeljank s t. i. šibkimi priponskimi obrazili, tj. soglasniškimi, če so glasovna (*stârec*),* oz. končniškimi,² tj. homonimnimi s sklanjatvenimi končnicami (*skôk, kûha, dêlo*). Zanimajo nas torej naglasno mesto ter kolikost in tonem naglaščenega samoglasnika v tovrstnih izpeljankah, vse v odnosu do naglasnega ustroja podstave in obrazila.

0.1 S tega stališča je bilo pregledano zadevno gradivo v Valjavčevem *Prinosu* k naglasu u (novo)slovenskom jeziku.³ Pobuda za to je deloma prišla iz najstarejše naglasoslovne literature, ki (seveda daleč od morfonološkega pojmovanja) opozarja vsaj na eno razsežnost tega pojava, namreč, da določene pripone povzročajo metatoniyo, večinoma na staroakutiranih podstavah.

0.1.1 Posredno nam je lahko izhodišče Bohoričeva slovnica, vsaj kolikor je bila s tistim, kar je o prozodiji posebej rečenega, pa tudi implicitno vsebovanega (npr. delno zaznamovanje mesta naglasa, ki skupaj z refleksi jata in o-ja omogoča rekonstrukcijo vseh današnjih naglasnih tipov), to za kasnejše spoznavanje slovenskega naglasa. Naš problem je nezavedno vsebovan v primerih, kot *sob* : *sobèz* ter *log* : *loshiz*, *ftol* : *ftoliz* (68), kar bi lahko kazalo na različno naglaševanje izpeljank s pripono *-ec*: prvič z naglasom na priponi,

¹ Prim. J. Toporišič, Teorija besedotvornega algoritma, SR 1980, str. 149—151.

* Tonemsko znamenje ^ je za metatonični cirkumfleks, ~ in ` pa za novi akut na dolžini oz. kračini.

² Prim. n. m., str. 145.

³ Dalje *Prinos*. Rad JAZU 1878—1895. Upoštevano je tudi gradivo iz razprave Glavne točke o naglasu književne slovenštine (dalje Glavne točke; Rad JAZU 152 (1897), str. 116-213), tako da bodo lahko prikazane tudi razlike.

v drugih dveh primerih na podstavi. Seveda je jezikoslovje šele veliko kasneje lahko tudi opozorilo na problem v zvezi z naglaševanjem (tudi tonemskim) izpeljank z določenimi priponskimi obrazili.

0.1.2 Metatonični vpliv določenih obrazil na besedotvorno podstavo omenja S. Škrabec in za primer, da se »prvotno kratek potisnjeno naglašen zlog /.../ ne spreminja vedno v dolgi potegnjeni«, pač pa v »dolgega potisnjene- ga«, navaja izpeljanke s šibkimi priponami, ki zapirajo zlog (pred ničo končnico se vriva polglasnik), npr. *žitce, sítce, stârec, molítev, mâčji*, ter s prvotno dolgimi priponami (*ptičar*). Vendar hkrati že tudi opaza, da pojav ni omejen le na staroakutirane podstave, ampak da se »tudi na prvotno dolgem zlogu pred enakimi končnicami potegnjeni naglas v potisnjeni spreminja, npr. *dođâtek, vžîtek, začêtek, vînce, ličce, mlêcce, mlêkar, rûdar*«. Kasneje v zvezi z metatonijskim cirkumfleksom omenja le »nekdanji kratki naglas« na podstavi, kot v primerih *rîbič, rîbnik, rîbji, rîbnica, lîska, lîsec*.⁴

0.1.3 Brezniku je omenjena metatonija dokaz za staro akutiranost podstave, npr. *vrânc, vrânji*, torej *vrâna, brêznik*, torej *brêza*.⁵ Po Brezniku torej novi akut, ki je nastal ob praslovanski metatoniji po premiku kratkega naglasa z zadnjega na spredaj stoječi dolgi zlog, spoznamo po tem, da tudi v izpeljankah ostane nespremenjen, npr. *Krânj : Krânjec, grêh : grêšnik*. Podobno je tudi pri mladem akutu na dolžini:⁷ *dûša : dûsec, črêda : črêdnik, tráva : trávník, rûda : rûdnik*. Iz povedanega je videti, kot da je pravilo splošno veljavno; o odstopanjih od njega ni nič rečeno.

0.1.4 Najobširneje pa je pojav z gradivom ponazoril Valjavec, ki navaja dolg seznam pripon,⁸ ki povzročajo, da »v nezadnjem zlogu na prvotno rastoče naglašenem kratkem ali skrajšanem samoglasniku pride cirkumfleks namesto pričakovanega akuta«; ob obrazilih so navedeni metatonirani primeri.¹⁰

0.2 Kot rečeno, je to samo delček problematike naglaševanja izpeljank z določenimi priponami, pa še ta je bil predstavljen in pojasnjen le načelno in bolj ali manj mimogrede. Tipologija o naglasu izpeljank z obravnavanimi priponami ali zveza med naglasom podstave, tvorjenke in pripono ni bila ugotovljena (vsaj ne eksplicirana), čeprav je v praksi problem moral biti rešen.¹¹ Pregled gradiva po določenih priponah (pri Valjavcu je za ta namen zelo pripravno urejeno, saj avtor besede navaja po priponah oz. končajih) s tega stališča pa bi lahko pokazal teoretično izhodišče in tipologijo naglaševanja izpeljank, ki nas zanimajo.

⁴ S. Škrabec, O glasu in naglasu knjižnega jezika v izreki in pisavi, Programm des k. k. Gymnasiums zu Rudolfswerth, 1870, str. 11.

⁵ S. Škrabec, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cvetje 1895, 1.b.

⁶ A. Breznik, Naglas v šoli, VI. izvestje knezožkofijske privatne gimnazije o šolskem letu 1910/11, St. Vid nad Ljubljano 1911, str. 10.

⁷ Nastal po premiku kratkega akuta z zadnjega zloga na spredaj stoječi dolgi zlog, vendar precej kasneje od praslovanskega metatoničnega novega akuta. Prim. F. Ramovš, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, SR 1950, str. 18.

⁸ Včasih so to le končaji, saj za današnji jezikovni občutek npr. *-ma* v besedah *krêma, kučma, pasma* gotovo ni pripona.

⁹ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 149—157.

¹⁰ O novem cirkumfleksu na prvotno staroakutiranih zlogih v izpeljankah z »je-rovskimi« priponami od novejših publikacij npr. H. Jaksche, Slavische Akzentuazion II (Slovenisch), Wiesbaden 1965, str. 20—22; D. Sovrè, Zum Neozirkumfleks. Fil. meddelanden från Ryska Institutet vid Stockholms högskola. 1956/1., 2.

¹¹ Prim. gradivo v Valjavčevem Prinosu in Pleteršnikovem slovarju.

1 Od vseh izpeljank s šibkimi priponami¹² izkazuje največjo sistemskost v naglasu vrsta s pripono *-c-* (*-ca* za ž. in *-ce* za sr. sp.), zlasti v oblikah za m. sp. (izpeljanke na *-ca* in *-ce* manj, vendar tudi niso tako pogostne).

1.1 S pripono *-c-* (*-ec-* pred končnico $-o_{1m}$) se tvorijo manjšalnice iz samostalnikov m. sp. (*brátec, dělec, krížec, cvékec*) ter samostalniške izpeljanke iz pridevniških in glagolskih podstav (*slépec, spétec, tújec; kósec, lóvec*), redkeje iz samostalniških (*Kránjec, puščávec*). To besedotvorno merilo delitve je upoštevano tudi pri Valjavcu¹³ (nekako bolj v pomoč pri razvrščanju zelo obsežnega gradiva kot zaradi razločevalnosti za naglas tvorjenk).

1.1.1 Naglas na priponi *-ec* je že pri Valjavcu redek; ima ga še v izpeljankah iz samostalnikov, ki so v im. ed. naglašeni na neobstojnem polglasniku (ta naglas je dobil po onemnitvi končniškega redukcijskega vokala, v sklonih z glasovno končnico pa naglas ostane na njej), npr. *čebrěc* (*čebrecà*), *hrbtěc*, *stibrěc*, *krhljěc*, *žrebljěc*. Tako stanje je glede na naglas podstave¹⁴ in jakost pripone čisto regularno. Globinska oblika teh podstav je namreč nenaglašena, torej ji moramo pripisati naglasno jakost 0, pripona *-ec* je površinsko nenaglašena, njena končnica pa ima naglasno jakost 1; torej naglas ostane enoti z večjo naglasno jakostjo,¹⁵ v tem primeru priponskemu obrazilu. Praktično sta torej morfemizacija in naglasno usklajevanje morfemiziranih enot taka: po odvzemu slovničnih lastnosti (v tem primeru končnice) npr. podstavi **stěbrě* dobimo podstavni morfem nenaglašen (**stibr-o*); ker se mu doda priponsko obrazilo z naglasno jakostjo 1 (*-ěc₁*), je tvorjenka naglašena na priponskem obrazilu: *stibr-o + -ěc₁ → stibrěc -à*.

Podobno razlagamo naglašeno pripono *-ec* v manjšalnicah, ki imajo v podstavi samostalnik s polglasnikom v priponi oz. končaju, pred njim pa naglašen široki samoglasnik, npr. *kolčěc* iz *kólec*. Širina v *kólec* kaže na mlado naglašenost, torej prvotno *kolěc -lčà*; podstavni morfem je *kole-o*, zato je izpeljanka naglašena na priponi. Tako so naglašene še: *korčěc*, *lončěc*, *novčěc*, *stolčěc*, *kozlčěc*. Vendar naglas na priponi že v Valjavčevem času najbrž ni bil več trdno zasidran, saj omenja tudi drugo možnost, npr. *kórčec*, *lónčec* torej z naglasno jakostjo *lonc-₁*; kasneje, v Glavnih točkah,¹⁶ navaja še več na priponi naglašeni, pa brez druge naglasne možnosti.

1.1.2 V veliki večini primerov je naglas na podstavi, bodisi da je tam vedno bil bodisi da se je tja preselil s polglasnika v priponskem obrazilu.

1.1.2.1 Če je naglašen zadnji ali edini zlog podstave, v izpeljanki pride naglašeni zlog pred pripono, ki pred glasovno končnico povzroča zaprt zlog in zaradi tega v določenih primerih metatonijo spredaj stoječega naglašenega samoglasnika.¹⁷ Metatonija se je iz odvisnih sklonov razširila še v imenovalnik, kjer se pred *-c* vriva polglasnik in zaprtega zloga ni (*stárec*, ker *stárca*). Kdaj pripona metatonira podstavo in kdaj ne, pa je očitno odvisno od naglasa podstave (naglasna jakost pripone je stalna).

1.1.2.1.1 Staroakutirana podstava se pred priponskim obrazilom *-c-* vedno metatonira. Naglas je mogoče pojasniti z dejstvom, da je podstava stalno

¹² Obravnavane bodo izpeljanke z naslednjimi priponami: *-ec*, *-ca*, *-ce*; *-ek*, *-ka*, *-ko*; $-o_{1m}$, $-o_{2a}$, *-a*, (*-o/-e*); **-jč*, **-ja*, *-je*; *-stvo* (*-tvo*, *-štvo*), *-tva*, *-ba*, *-lja*, *-nja*.

¹³ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 44–75.

¹⁴ Če ni posebej povedano, je mišljena besedotvorna podstava.

¹⁵ Prim J. Toporišič, Teorija besedotvornega algoritma, SR 1980, str. 149.

¹⁶ Glavne točke, Rad JAZU 152 (1897), str. 165.

¹⁷ *Skrabec*, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cvetje 1895, 1, b.

naglašena (ni dobila naglasa po premiku), naglasna jakost podstavnega morfema je torej 1. Enako naglasno jakost ima priponsko obrazilo. Po pravilu naglasno mesto ostane prvi enakojakostni sestavini,¹⁸ torej podstavi. Obenem deluje pravilo, da se pred zaprtim zlogom (in analogno po odvisnih sklonih v imenovalniku pred polglasnikom) akut spremeni v cirkumfleks. Tako npr. pomanjševalnico *brátec* morfemiziramo: *brát-₁* + *-ěc₁* → **brátec* → *brátec*.¹⁹ Metatonira se le neposredno pred *-ec* naglašeni (staroakutirani) samoglasnik, se pravi, če je podstava naglašena na zadnjem ali edinem zlogu. Po zgornjem modelu so naglašene:

a) manjšalnice staroakutiranih samostalnikov m. sp. (naglašeni zlog je v imenovalniku edini ali zadnji; če je v končaju neobstojni polglasnik, tudi predzadnji), npr.: *čásec, dědec, fântec, gânčec, glídec, grášec, gríljec, grúntec, gvántec, hlêbec, klíneck, krájec, krápec, krúšec, kúpec, pántec, ráčec, škrátec, škáfec, štríčec, trápec; címrec (cimer), nâgljec (nagelj), núdljec (nudelj), pârkljec, pískrec, pûnkljec; goljúfec, Mártíneck, Túhínjec; člověčec, Bohínjec, kočúšec, medvêdec, orêšec, petelíneck, trebúšec;²⁰ seveda tudi manjšalnice 2. stopnje (izpeljanke z *-ec* iz teh metatoniranih manjšalnic) ohranijo cirkumfleks, npr. *grílčec, klinčec, krájčec, krúščec, kúpčec*;*

b) samostalniške izpeljanke iz staroakutiranih pridevnikov: *plávec, sívec, sínjec, stárec, znáneck; hítrec; beloglávec, bogátec, bradátec, brljávec, crkljívec, debeloglávec, goljufívec, kradljívec, krilátec, nagajívec, neznáneck, opravljívec, pijáneck, rogátec, sramežljívec, špotljívec, tožljívec, ušívec;²¹*

c) izpeljanke iz staroakutiranih ženskih samostalnikov: *bêbec, bâbec, brêzec, grêbec, kâčec, lípec, kribovêrec, srnec, žâbec, dolíneck, planíneck*.

1.1.2.1.2 Prav enako metatonijo doživijo podstave z novim akutom na kratkem zlogu (tj. psl. metatonijskim akutom na kratkem zlogu); očitno gre za izenačevanje obeh tipov, ki sta imela po skrajšanju starega akuta vzporeden razvoj.²² Tudi naglasna jakost podstavnega morfema je 1, kar ob enaki naglasni jakosti pripone pomeni, da naglas ostane podstavi, zato se ta, enako kot staroakutirana, metatonira, npr. *bôtr-₁* + *-ěc₁* → **bôtreč* → *bôtreč*. Po tem vzorcu gredo še: *krêmpljec, svêdrec; dôbrec, ôjstrec; ječmêneck, jelêneck, oblôčec, poklôpec, potôčec, jermêneck, pogorêlec, vrêlec, dobrovôljec, želôdec* ('majhen želod').²³

1.1.2.1.5 Če je podstava novoakutirana na dolžini, se praviloma ne metatonira, torej imamo *děl : dělec, hrib : hríbec, kljúč : kljúčec*. Globinsko je podstava nenaglašena (**kljúč6*), torej ji pripišemo naglasno jakost 0. Ker se v slovenščini naglas na splošno s kratkega končnega zloga prestavlja v levo na dolžino, se tudi tu pomakne na predtonično dolžino; se pravi je izpeljanka naglašena (akutirana) na podstavi šele po premiku, zato je pripona ne more metatonirati. Praktično to lahko ponazorimo takole: *kljüč-0 + -ěc₁* → *kljüčec* → *kljúčec*.

¹⁸ Prim. J. Toporišič, Teorija besedotvornega algoritma, SR 1980, str. 149.

¹⁹ Zgledi so za imenovalniško obliko, čeprav se je to dogajalo v sklonih z glasovno končnico.

²⁰ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 51—52, 59—61.

²¹ N. m., str. 55, 63.

²² Po skrajšanju je stari akut sovpadel z novim na kratkem zlogu in ob podaljšanju ni bilo več razlike v naglasu med *bráta* in *vôlja*. Prim. F. Ramovš, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, SR 1950, str. 20.

²³ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 49—52, 59, 62.

Največ takih izpeljank je iz samostalnikov m. sp., novoakutiranih na edinem ali zadnjem zlogu: *délec, gričec, hlévec, hribec, jéžec, kípec, kljúčec, Kránjec, križec, pródec, údec, vniúec, žúljec; bolhírec, denárcei, dihúrec, komárec, lopárec, pastírec, rokávec, goltárec*. Enako so naglašene manjšalnice 2. stopnje od teh podstav, npr. *délčec, hlépčec, hribčec, križčec, dihurčec, komárčec, lopárčec, pastírčec, rokávčec*.²⁴ Izpridevniške izpeljanke: *izpeljárec, objokovárec, poscárec, poslárec, zaspárec, peklérec*.²⁵

1.1.2.1.4 Primerov, ki bi bili izpeljani iz podstav, mladoakutiranih na dolžini, sicer v gradivu ni veliko, so pa zanimivi, ker so proti pričakovanju metatonirani. Ker je podstavni morfem globinsko nenaglašen, bi v izpeljanki pričakovali naglašeno pripono in nato premik s kratkega samoglasnika v levo na dolžino, torej akut, npr.: $(*dúšà) dūš-0 + -ěc_1 \rightarrow *dúšěc \rightarrow dúšec$. Vendar je morala vplivati analogija po starem akutu, da so tudi te podstave kar po vrsti metatonirane: *dúšec, ozírec, vábec; bēlec, črrec*.²⁶ Pri Valjavcu je v tej kategoriji opaziti omahovanje: kasneje je v *vábec, bēlec, črrec* najbrž po čakavščini in štokavščini rekonstruiral akut.²⁷

1.1.2.1.5 Neprimerno več je izpeljank iz podstav, mladoakutiranih na kračini (pomik na predtonični prvotno kratki samoglasnik *e* in *o*). Naglašeni samoglasnik v podstavi²⁸ pred pripono *-ec* ohrani svojo kvaliteto in tonem. To pri prvotno oksitonirani podstavi (ima torej naglasno jakost 0) tudi pričakujemo: naglas najprej sprejme pripona, vendar se s polglasnika pomakne v levo na *e* ali *o*: $(*kolb) kol-0 + -ěc_1 \rightarrow kolěc \rightarrow kólec$.

Po tem modelu se naglašujejo:

a) manjšalnice iz samostalnikov m. sp., mladoakutiranih na kračini: *bléčec, cmóčec, cvékec, čepec, dvórec, gózdec, gróbec, grózdec, klépec, knófec, kóšec, nóžec, pléhec, róčec, rójec, stólec, stróčec, ščépec, zbórec, zétec; brézrec, cófljec, cvérgljec, čésrec, kégljec, kórčec, kótlec, kózlec, krévljec, lónčec, óslec, póprec, rógljec, vózlec*.²⁹

b) izpeljanke iz samostalnikov 1. ž. sklanjatve: *tétec, smólec, vdóvec*, vendar *podgórec*.³⁰

c) izpridevniške izpeljanke: *hrórec, nórec, nóvec*; tako naglašene bi pričakovali tudi izpeljanke iz pridevnikov, večinoma deležnikov na *-n*, npr.: *dojérec, edinorojérec, izgublérec, izvaljérec, ograjérec, pritepérec, rejérec, rmérec, spokorjérec, studérec, učérec, umorjérec*; Valjavec ima v teh primerih naglašeni samoglasnik ozek: *dojérec, edinorojérec, izgublérec, studérec* (tudi *studérec*) itd.³¹

²⁴ N. m., str. 45.

²⁵ N. m., str. 57.

²⁶ Enako pri *Pleteršniku*.

²⁷ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 185; vendar *črrec* še Ribnica (Rigler).

²⁸ O redkih izjemah, ko je naglašena pripona (npr. *lončec*), glej spodaj točko 1.1.1.

²⁹ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 47–49.

³⁰ Prim. še Mostec: *tétec*. Izpeljanke iz predloženih zvez so tudi sicer rade metatonirane.

³¹ N. m., str. 57–58. Podobno *Pleteršnik*, razen *studérec, učérec*. V sodobnem knjižnem jeziku se je uveljavila širina pri izpeljankah iz deležnikov na *-n*, vendar še *potepérec/potepérec, zelérec*. Vzrok za te razlike je po vsej verjetnosti določnost podstavnega pridevnika.

č) izglagolske izpeljanke: *bódec*, *hrópec*, *kósec*, *lóvec*, *mólec*, *mórec*, *plóvec*, *žélec*.

1.1.2.1.6 Najtežje je pojasniti naglas izpeljank iz cirkumflektiranih podstav (bodisi prvotno na kračini ali dolžini). Zadrego je moral občutiti tudi Valjavec, saj je pri tej kategoriji največ nedoslednosti oz. razlik med prvotno in kasnejšo akcentuacijo. Velika večina je manjšalnic in cirkumflektiranih samostalnikov m. spola. V prvi verziji³² te izpeljanke dosledno ohranjajo nespremenjen naglas na podstavi, torej *grād* : *grādec*; tako še: *bōgec*, *brēžec*, *brūsec*, *cēpec*, *člēnec*, *čmēljec*, *čōlnec*, *drātec*, *glāsec*, *gōltec*, *hīpec*, *kōsec*, *krēsec*, *křtec*, *kvāsec*, *lēsec*, *māhec*, *mākec*, *mēšec*, *mlēčec*, *mlinec*, *mōstec*, *nōhtec*, *nōsec*, *pānjec*, *pāsec*, *plōtec*, *prāšec*, *rōgec*, *sōčec*, *snēžec*, *sřpec*, *tūlec*, *vřātec*, *vřāžec*, *vřšec*, *vřtec*, *žlēbec*; *fižōlec*, *golōbec*, *grebēnec*, *kopūnec*, *korēnec*, *oblāčec*, *osātec*, *zločīnec* (vendar na prvotnem nosniku akut: *drōžec*, *kōsec*, *lōčec*, *prōtec*, *rōbec*, *zōbec*).

Podstavní morfem je globinsko nenaglašen (naglas prav lahko spravimo na levo /*(*)grad/, prim. prestopanje na predlog *nā jesen*, sln. *na jēsen*, ali na desno na končnico /grad-ū/) in bi mu torej morali pripisati naglasno jakost 0. Vendar bi v tem primeru (kot že v prejšnjih) dobili po premiku s pripone mladi akut na podstavi, npr. (*'grad) grad-0 + -ēc₁ → *gradēc → grādec;³³ podobno tudi: *lōčec*, *stōlpec*, *vōlčec*, *zōbec*, *žlēbec*, *golōbec*.³⁴ Seveda ni nujno, da je tak premislek botroval tudi Valjavčevi odločitvi, da je v omenjenih primerih kasneje rekonstruiral akut; morda ga je imel za regularnejšega po primerjavi s čakavščino ali ruščino.

Nespremenjeni naglas na podstavi lahko razložimo samo tako, da podstavnemu morfemu pripišemo naglasno jakost 1; to lahko storimo, če izhajamo iz tipa *brūs -a*, *golōb -a*, ki naglasa ne premika na končnico³⁵ in ki bi se bil lahko posplošil na vse cirkumflektirane podstave. V tem primeru podstava lahko obdrži naglas kot prva enakojakostna sestavina, npr. *brūs-1* + -ēc₁ → *brūsec*. Po enakem načelu so lahko cirkumflektirane izpeljanke iz pridevnikov, cirkumflektiranih na zadnjem zlogu osnove (*grozovītec*, *preklētec*, *srđītec*, *ubōžec*) ali iz enako naglašanih samostalnikov ž. in s. spola (*Dobrāvec*, *primōrec*, *skušnĵāvec*, *Turopōljec*, *zmešnĵāvec*, *zmotnĵāvec*).

Pri izpeljankah iz enozložnih pridevnikov mešanega naglasnega tipa (*blēd blēda -ō*) pa je moral izhajati iz akutirane ali nenaglašene podstave, da je vedno dobil na podstavi akutiran samostalnik: *blēdec*, *cēlec*, *drāgec*, *glūšec*,

^{31a} Vendar enako večinoma tudi izpeljanke iz na kračini novoakutiranih podstav: *hódec*, *nósec*, *prósec*, *vódec*.

³² Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 49–52, 58–59.

³³ Pri tem je treba upoštevati pomembno dejstvo, na katerega v tej zvezi opozarja J. Rigler, namreč »starost«³ tvorbe. Akutirane oblike (regularne) so v tem primeru starejše od cirkumflektiranih in dejansko ohranjene le pri tvorbah, ki so bile narejene že v davni preteklosti, obenem pa toliko pogostne, da so svoj tonem ohranile do danes (prim. krajevno ime *Grādec* proti mladi pomanjševalnici *grādec* ali *zōbec* proti novejšemu *zōbec*). Torej bosta dve strukturno enaki tvorbi lahko imeli različen naglas, dostikrat tudi ista beseda pri različnih govorcih, ker jo nekdo pozna v kontinuirani obliki, drugi pa jo sproti izpeljuje. (J. Rigler, Problematika naglaševanja v slovenskem jeziku, JIS XIII (1968), str. 198.)

³⁴ Glavne točke, Rad JAZU 152 (1897), str. 185.

³⁵ Metatonijski cirkumfleks se ne udeleži pomika na naslednji zlog. Prim. tudi pri *Ramovšu*, Relativna kronologija akcentskih pojavov, SR 1950, str. 17. V drugem primeru je že premaknjen za zlog v levo.

gnilec, húdec, nêmeec, léneec, sámeec, slépec, súšec,³⁶ kar pa današnjemu stanju po večini ne ustreza (primeri, ki se najdejo v SSKJ, so cirkumfleksirani, akutirano bo gotovo *sámeec, slépec*), pa že s Pleteršnikom se ne ujema povsem.³⁷

1.1.2.1.7 Naglas izglagolskih izpeljank pa ni sistemski kot naglas pri primerih iz samostalniških in pridevniških podstav; na zlogu pred *-ec* je namreč splošen metatonijski cirkumfleks, tako da ga imamo tam, kjer bi ga pričakovali (*čudodélec, hudoglêdec, jêdec, jêzdec, ljudokrâdec, kâneec, kâpec, pâdec, pljûneec, slamorêzec, vêdec, vîdec*), analogno po tem tipu pa tudi na novo- oz. mladoakutiranih podstavah (prvotno torej nenaglašeno), npr. *samohválec, písec, plêsec, (ž)iveec*). Razlika med staro- in novoakutiranostjo tu očitno ni več občutena, in tako tudi v tvorjenkah ni izkazana. Izvzete so na kračini sedaj akutirane podstave (tip *lóvec, kósec* in ostale, že omenjene v točki 1.1.2.1.5 ter op. 31 a).

1.1.2.2 Če je govorna podstava (bodisi tvorjena ali ne) naglašena bolj proti začetku kot na zadnjem zlogu osnove, je izpeljanka naglašena na podstavi, obrazilo *-ec* pa na naglas podstave ne vpliva: mesto, kolikost in tonem ostanejo nespremenjeni, npr. *bâjer : bâjereec, lôrber : lôrbereec, jávor : jávoreec, jérbas : jérbaseec*. Precej številne so tovrstne izpeljanke iz izpeljanih pridevnikov, npr. z *-ov*: *brézoveec, brinoveec, čéšnjeveec, drênovceec, krúhovceec, krompírjeveec, lesnikoveec, máčkoveec, pelínoveec*; z *-av*: *bolêhaveec, cágaveec, góbaveec, gr̂baveec, gr̂ntaveec, pr̂tlíkaveec, sájaveec, šépaveec, žilaveec*; z *-en, -n*: *cíknjenec, izvoĺjenec, mazĺjenec, obljúbljenec, obsêdenec, obsójeneec, odráščeneec, ozdrádljeneec, pítanec, pomázanec, preklicanec, ránjenec, rēzanec, prilíznjenec, tóženeec, zaróbljeneec, zaťiranec*. Podstava je zaradi priponskega obrazila *-en* v dosti primerih (če staroakutirana) metatonirana; drugostopenjska tvorba s pripono *-ec* tudi v tem primeru na naglas ne vpliva.

1.2 Pripona *-ca* (*-6ca) se prvotno načelno dodaja samo podstavam iz samostalnikov 2. ž. sklanjatve; podstavo modificira v smislu manjšalnosti.

1.2.1 Vsi naštetih primeri so naglašeni na podstavi (edino *óvca* kaže na prvotno oksitonezo).

1.2.1.1 Neposredno pred pripono je naglas, če je podstava naglašena na edinem ali zadnjem zlogu. Skoraj vedno je cirkumfleksirana in tako ostane tudi pred pripono *-ca*: *břvca, dolžnôstca, druhâlca, hčêrca, klôpca, křvca, nôčca, pêčca, sênca, vřvca, zvêrca*.³⁸ Tega tipa so tudi podstave, ki so površinsko dvozložne zaradi neobstojnega polglasnika v zadnjem zlogu, ki se vriva med nezvočnik in zvočnik: *britevca, búkevca, jáselce, míselca, molítevca, pēsemca, pódkovca* (mladi akut na kračini je po pričakovanju ohranjen).³⁹ Regularno se metatonira podstava v *kádca*, vendar ima akutirano v *stvárcá*.⁴⁰

³⁶ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 46.

³⁷ Primere kot *blêdec* si razlagamo iz določne oblike *blêdi*, ki se pred pripono *-ec* metatonira.

³⁸ Prinos, Rad JAZU 44 (1878), str. 5.

³⁹ V knjižnem jeziku se je v teh primerih uveljavila tvorba s pripono *-ica* (*britvica, jáselce, molítvica, pēsmica, pódkovica*), kot da so iz sam. 1. ž. sklanjatve (*britva, jásele, molítva*); podobno kot *bukev/bukva*) tako je pojmovano pri *Pleteršniku*, ki ima večinoma obe možnosti: tisto s *-ca* razlaga iz sam. 2. ž. sklanjatve (*britevca < britev*), ono z *-ica* pa iz sam. 1. ž. sklanjatve (*britvica < britva*).

⁴⁰ *Pleteršnik*: *stvárcá, stvâr*; *stvâr* tudi SSKJ v shemah za tonemski naglas (I. knj., str. LIV) in *Toporišič*, SS 1976, str. 251; vendar gor. (ok. Domžal) *stvář -i, stvářca* še danes.

1.2.1.2 Če je naglas bolj v levo kot na zadnjem zlogu podstave, pred *-ca* ostane nespremenjen prav tam: *pósteljca, prilóžnostca*.

1.3 Manjšalnice s pripono *-ce* (*-6ce).⁴¹

1.3.1 Valjavec dopušča naglas na priponi (končnici) pri izpeljankah iz končniško naglašeni samostalnikov s. sp. (*dencě < dně, sukenčě, stebelčě*) ter pri tistih iz samostalnikov, cirkumflektiranih na zadnjem zlogu osnove, kot *drevčě, črevčě, percě, oččě*,⁴² *nebcě, mescě*. Tvorba in naglas sta regularna, saj moramo tipu *nebô -â* (in nepodaljšano tudi *okô -â*) pripisati naglasno jakost 0 in tako je naglašena pripona. Po premiku naglasa s kračine pa bi pričakovali na podstavi akut (*něbce*); Valjavec ima cirkumfleks, utemeljuje pa ga z drugo naglasno možnostjo podstavnih samostalnikov: *drěvo, čřěvo, něbo, ôko, měso*, zato *drěvce, čřěvce, něbce, ôčce, měsce*.⁴³

1.3.2 Izpeljanke iz samostalnikov, stalno naglašeni na osnovi (tu naglas lahko tudi premikajo), pa so naglašene na podstavi, npr. *břdo -a — břdce*.

1.3.2.1 Naglas je neposredno pred pripono.

1.3.2.1.1 Iz akutiranih podstav ima Valjavec vse izpeljanke akutirane, in sicer tudi iz staroakutiranih podstav⁴⁴ (kjer bi sicer pričakovali metatonijo), npr. *břdce, cedilce, držálce, kopítce, koritce, kosilce, létce, městece, nědrce, želěsce, žitce; breměnce, deklětce, vreměnce*; izjema je pričakovano metatonirano *seměnce*, kjer ima sicer še sklanjatev *sěme -na* in izpeljanko *sěmence*, vendar že tudi z analognim premikom po *breměnce*. Tudi v primeru z novim akutom na kračini ni metatonije (*kólca*). Od ostalih prim. še: *číselce, čřevca, gnězdece, jětrca, kolěnce, krilce, líčce, vince*. Na kračini mladoakutirane podstave pač regularno ohranjajo naglas: *jědrce iz jedrcě*; tako še *bědrce, čělce, ôkence, omělce, přelce, rébrce, sédelce, věselce*. Zaprtost zloga tu torej ne deluje na stari akut kot pri *-ec*; vzrok bi bila lahko bližina pripone *-iče* (morda celo *-ica*), ki ne povzroča metatonij, npr. *cvětjice, drěvjice, žrnjice* (*cvětje, drěvje* metatonirano že prej zaradi *-je*).

1.3.2.1.2 Na zadnjem zlogu cirkumflektirana podstava prav tako večinoma obdrži svoj naglas: *čřevěsce, dřevěsce, očěsce, přěsce, telěsce*; vendar *kolěsce* in *ušěsce*, ker tudi *kolěsa* in *ušěsa*.⁴⁵ O tipu *dřevô* (**drěvo*): *drěvce* gl. tudi zgoraj; podobno še *póljce, sônčece, sřčece, srěbrce*.

1.3.2.2 Na naglas, ki je bolj v levo kot na zadnjem zlogu podstave, pripona *-ce* ne vpliva: *dětece, sěmence, slěmence, těmence, vimentce; jězerce*.

2 Enako funkcijo kot priponska obrazila s *-c-* (manjšalnost, posamostaljevanje) in strukturo ima vrsta pripon s *-k-* (*-žkž, *-žka, *-žko); tudi naglas izpeljank gre precej vzporedno s prej obravnavanimi.

2.1 To velja zlasti za izpeljanke s pripono *-ek*, ki je (v manjšalni vlogi) dostikrat dodana isti podstavi kot *-ec* in jo tudi enako modificira, čeprav sta le redko prosto zamenljivi varianti, tudi z enako stilno vrednostjo, kot npr. *grášek/grášec*, morda *grěhek/grěhec*, zagotovo pa ne *jěžek/jěžec, kljúček/kljú-*

⁴¹ Prinos, Rad JAZU 57 (1981), 22—24.

⁴² Tvorba kaže, da gre pri teh primerih za uvrstitev v nepodaljšan tip v nasprotju z oblikami, uvedenimi spodaj, tipa *dřevěsce*.

⁴³ Kar pravzaprav ustreza tipu *grědec*; tako naglašeno ima tudi *Pleteršnik* in razen pri *mescě* je končniška naglasna možnost dodana kot druga, citirana po Valjavcu. SSKJ ima deloma drugače in manj enotno: *čřěvce, drěvce, měsce, ôčce*.

⁴⁴ Sploh pri tej priponi stoji na stališču, da se podstavní naglas ne spreminja.

⁴⁵ Prinos, Rad JAZU 57 (1981), str. 25. SSKJ: *kolěsce*, kot tudi že *kolěsa*.

čec, fântek/fântec ali krížec/krížek.⁴⁶ To dejstvo praviloma ni nikakršnega pomena za naglas tvorjenke; le-ta je odvisen od mesta naglasa, naglasne jakosti in tonema podstave ter naglasne jakosti pripone, ki je enaka priponi *-ec*, prav tako njena fonološka struktura (pred glasovno končnico povzroča zaprti zlog), tako da prav enako vpliva na naglas podstave. Naglasna tipologija teh izpeljank, tj. razmerje med naglasom podstave in izpeljanke, je zato v osnovi enaka kot s pripono *-ec*, so pa v tej skupini vendarle nekatere razlike in posebnosti.

2.1.1 Na splošno je pomenska kategorija manjšalnosti še bolj razširjena in prevladujoča kot pri vrsti z *-ec*, zdi se, da bolj v smislu čustvenostnega kot jakostnega modificiranja podstave.

2.1.1.1 Morda je ta, neglasoslovni razlog vplival na razširjenost naglasa na priponi (zdi se, da čustvenost priteguje naglas na pripono, npr. *fantlič*), zlasti pri izpeljankah iz enozložnih, na kračini mladoakutiranih samostalnikov: *boběk, borštěk, cofěk, cveěk, čopěk, drekěk, gozděk, groběk, grofěk, grošěk, grozděk, knofěk, kolěk, konjěk, košěk, krofěk, nožěk, plehěk, repěk, ročěk, snopěk, stročěk, šopěk, volěk*⁴⁷ (v vrsti s *-c-* vse premaknjeno na podstavo: *cmóčec, cvékec, gróbec, grózdec* ipd.); prav tako manjšalnice 2. stopnje iz teh, npr. *bobčěk, cofčěk, groščěk* ipd. Tako se pri Valjavcu lahko naglašujejo tudi izpeljanke iz enozložnih podstav s polglasnikom (lahko tudi v zvezi *-ər-* pred soglasnikom), npr. *dežěk, pesěk, prtěk, krtěk*.

Valjavec je kasneje to kategorijo še razširil, zlasti na nekatere manjšalnice iz cirkumflektiranih podstav, npr. *brežěk, cvetěk, členěk, klasěk, kresěk, nosěk*;⁴⁸ da je ta tip naglaševanja v manjšalnicah res zelo prodoren, dokazuje razširitev celo ka staroakutiranim podstavam, npr. *fantěk*, kar lahko pojasnimo samo z analogijo.⁴⁹

2.1.1.2 V veliki večini primerov pa je naglas na podstavi. Če je na zadnjem ali edinem zlogu podstave, pride v izpeljanki pred pripono (lahko se je s pripone tja pomaknil).

2.1.1.2.1 Zaradi zaprtosti zloga se staroakutirane podstave (*čas-*), analogno pa tudi novoakutirane na kračini (*potčk-*) in mladoakutirane na dolžini (*dúš-*) metatonirajo, npr. *čâsek, dêdek, dîmek, glûžek, glîdek, grâšek, grûntek, hrênek, krûhek, mîšek, râkek; polôček* (vendar *bótrek*); *dûšek*; novoakutirane na dolžini seveda ne, npr. *délek, gréhek, gríček, hlódek, jéžek, kljúček, kótek, krížek, plášček, pólžek, beráček, hudíček, junáček, koláček, kováček, klobúček* ipd.⁵⁰

2.1.1.2.1.1 Pogosto se s pripono *-ek* tvorijo manjšalnice 2. stopnje iz manjšalnic na *-ič*; stari akut na priponi *-ič* (ki je del podstave drugostopenjske

⁴⁶ Razlike so predvsem v smislu pogosto, splošno rabljeno : redko, priložnostno ali starejše : mlajše.

⁴⁷ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 9.

⁴⁸ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 165–166.

⁴⁹ Danes vse stilno zaznamovano, čeprav še SP 1962 navaja dosti tako naglašenihi primerov, in to brez stilne označitve (npr. *beráčěk, čopěk, košěk, nožěk* na prvem mestu, kot drugo možnost pa *boběk, repěk, ročěk*), kar je bilo kritizirano že v razpravah J. Toporišiča Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika (JiS 1965, str. 69) ter Neobičajno naglaševanje (Jezikovni pogovori II, 1967, str. 159).

⁵⁰ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 11–12, 16, 19. SSKJ dopušča v primerih *hudiček* in *klobuček* obe tonemski možnosti, sama pa v obeh primerih poznam samo cirkumfleks.

tvorjenke) se v tem primeru seveda metatonira, npr. *čolnič₋₁* + *-ěk₁* → **čolníček* → *čolníček*; po tem zgledu tudi: *čebriček*, *črvíček*, *gradíček*, *grošiček*, *hlapčíček*, *konjiček*, *količek*, *kotíček*, *kozliček*, *kraljiček*, *mešiček*, *mladiček*, *mostiček*, *nožiček*, *osliček*, *snopiček*, *teliček*, *voliček*, *voziček*, *vršiček*, *žrebíček*.⁵¹

2.1.1.2.1.2 Tako je mogoče pojmovati tudi številne izpeljanke s priponskim obrazilom *-ek*, ko je v podstavi izpeljanka na *-ec* ali *-ek*. Tu se naglas drugostopenjske tvorjenke (vsaj površinsko gledano) ravna po naglasu podstave: metatonija je izvršena (če sploh) že pri tvorbi 1. stopnje, tako da imamo razmerja: *kūp* : *kūpec* : *kūpček*, *děl* : *dělec* : *dělček*, *brĕg* : *brĕžec* : *brĕžček*, **jelĕn* : *jelĕnec* : *jelĕnček*, *črn* : *črnc* : *črnček*. Uskladitev glede na naglasno jakost podstave in obrazila pri tvorbi 2. stopnje dá enake rezultate: *kūpc₋₁* + *-ěk₁* → *kūpček* // *dělc₋₁* + *-ěk₁* → *dělček* // *brĕzc₋₁* + *-ěk₁* → *brĕžček*. Gradivo: metatonirajo se staroakutirane podstave, npr. *glāžček*, *kūpček*, *kožušček*, *orĕšček*, *požirček*, *rjāvček*, *sivček*, *stárček*, *trebúšček*, *crkljivček*, *obrĕšček*, novoakutirane na kračini (*jelĕnček*, *jermĕnček*), po analogiji tudi mladoakutirane na dolžini (*črnček*, *bĕlček*); v im. novi akut na dolžini se tudi v tem primeru ne metatonira (*dělček*, *hlĕpček*, *hrībček*, *hlódček*, *klánček*, *kótček*, *krížček*, *ljúbček*,^{51a} *slávček*).

Tovrstne izpeljanke iz podstav, mladoakutiranih na kračini, ima Valjavec naglašene na priponi (*kolčĕk*, *stolčĕk*), kot drugo možnost navaja akut na širini v podstavi (*kólčĕk*, *stólčĕk*). Širok bi pričakovali tudi mladoakutirani (prvotno kratki) *e* v tehle primerih: *dojĕnček*, *rejĕnček*, *rmĕnček*, *učĕnček*, pa je ozek kot že v izpeljankah z *-ec*.

2.1.1.2.2 Pri manjšalnicah iz cirkumfleksiranih samostalnikov m. sp. se pri Valjavcu med prvo in drugo varianto pojavljajo v naglasu podobne razlike kot že pri vrsti z *-ec*. V prvi, kjer je avtor naglas le zapisal, ni ga pa razlagal in utemeljeval zgodovinsko ali primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki, so tovrstne izpeljanke skoraj brez izjeme cirkumfleksirane (*bōgek*, *brūsek*). V drugi imajo nekatere naglas na priponi,⁵² po premiku pa lahko tudi akut na podstavi, npr. *brĕžek*, *cvĕtek*, *glāsek*;⁵³ oboje je, kot že zgoraj prikazano, regularno, če se pri tvorbi izhaja iz nenaglašene podstave. Vendar je dejansko prevladala tvorba iz naglašene podstave, bodisi analogno po tipu *brūs* bodisi po im. ed., kot je mislil Valjavec.⁵⁴ Gotovo je tudi v tem primeru treba upoštevati še starost tvorb;⁵⁵ tako je najbrž upravičena razlika med *drōžec* (palatalizacija kaže na staro tvorbo) in *drōgek*, morda tudi med *zīdec* : *zīdek*, *prōtec* : *prōtek*, *zōbec* : *zōbek*.

2.1.2 Veliko manj sistemski je naglas, ko ima pripona *-ek* nemanjšalno vlogo.

2.1.2.1 Tako so izpeljanke iz predložnih zvez pred *-ek* vedno cirkumfleksirane, videti je, da ne glede na prvotni tonem podstave, saj je ta prvotno lahko akutirana (*ponedĕljek*), mladoakutirana na dolžini (*podbrādek*, *poglāvek*, *podzĭmek*, *posrĕdek*) ali na kračini (*oplĕček*), cirkumfleksirana (*nadnĕ-*

⁵¹ N. m., str. 17—18.

^{51a} SSKJ ima *ljúbček*, enako že Pleteršnik.

⁵² Prim. zgoraj točko 2.1.1.

⁵³ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 185.

⁵⁴ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 197.

⁵⁵ Gl. op. 50.

dek, ovrâtek, zavrâtek, povrâšek, zapêček); v tem primeru se metatonira celo novi akut na dolžini (*zakôtek*).⁵⁶

2.1.2.2 Prav tako je metatonijski cirkumfleks posplošen v tovrstnih izpeljankah iz glagolov (večinoma predpinskih).⁵⁷ Glede na izsamostalniške izpeljanke je sistemski samo na prvotno staroakutiranih podstavah, npr. *izdêlek, izdržek, ostânek, obûjek, održek, odtřžek, odgânjek, oprâvek, pomîslek, počítek, poprâvek, preudârek, pridêlek, pripravek, pristâvek, vržek, zavřžek, zapopâdek* ipd. Če izhajamo iz globinske oblike podstave, ki je staroakutirana (v govorni podstavi imamo, kot znano, sedanjiško obliko z metatoničnim cirkumfleksom, npr. *izdêlek* je 'tisto, kar se *izdêla*'), ima ta naglasno jakost 1; tako je razumljivo, da naglas ostane podstavi, ki se metatonira. Zaradi že omenjene zgodnje izenačitve starega akuta in novega na kračini (*brâtec : jelêtec*) je razumljiva tudi metatonija izpeljanke iz na kračini novoakutiranih glagolskih podstav, npr. *do-/od-/pri-hôdek, od-/u-lômek, pomôček, potrôšek, prestôpek, razlôček, strôšek*. Redko je že prvotno na podstavi cirkumfleks, kot v primerih *podâljšek, pogânjek, požirek*.

V ostalih primerih je metatonijski cirkumfleks analogen, npr.: *domlâtek* nam. *domlátek* (prim. *mlatiti mlátim*), *izrâstek* nam. *izrástek* (prim. *rásti rástem*), *namêček, napîsek, naslêdek, obzîrek, odpûstek, odrâstek, ogrîzek, oklêšček, olûpek, ostrûžek, otrêbek, poprîmek, prepîsek, prigrîzek, spîsek, zapîsek, zaslûzek; podlôžek, razdêlek, zadřžek, zamûdek, zarôdek*.

2.1.2.3 Pričakovani je metatonijski cirkumfleks v izpeljankah iz deležnikov na -t, ki so že sami metatonirani (grejo po tipu *brûs : brúsek*): *dobîtek, imêtek, napîtek, osnûtek, počítek, podvîtek, prebîtek, prišîtek, užîtek*;⁵⁸ vtis nedoslednosti ustvarjajo akutirani primeri tega tipa: poleg *imêtek* še *imétek, dobîček, snútek, svîtek, zgubiček, žîtek*⁵⁹ ter po pravilu vedno na nosniku: *načétek, počétek, pričétek, posnétek, prejëtek, vzétek, začétek*.⁶⁰ Verjetno je akut na nosniku po neki teoriji⁶¹ rekonstruiran, na kar bi kazalo tudi omahovanje pri Pleteršniku, kjer so trije od osmih primerov cirkumfleksirani (*prejëtek, pričétek, vzétek*).

2.2 S pripono -ka se najpogosteje tvorijo ženska poimenovanja, parna moškim, bodisi iz moških poimenovanj (*cigâнка, medvêdka, pastírka, kristjâнка*) bodisi iz drugih podstav v paru z -ec (*túj-ec/-ka, pritepén-ec/ka, hudo-dêl-ec/-ka, siv-ec/-ka, Dolénj-ec/-ka*). Iz samostalnikov ž. sp. pa se s -ka tvorijo manjšalnice (*kokôška, glavîčka*).

2.2.1 V Valjavčevem gradivu⁶² so vsi primeri naglašeni na podstavi. Če je podstava naglašena na zadnjem ali edinem zlogu, pride v izpeljanki naglas pred -ka; zaradi zaprtosti zloga se v določenih primerih, kot že pred -ec in -ek, spredaj stoječi samoglasnik metatonira.

⁵⁶ Prinos, Rad JAZU 46 (1879), str. 19–20. Takemu stanju ustrezajo tudi štok. (primeri *ôplečak, nádnevak, pòdbradak, pòdzimak*; ne potrjuje pa ga ribniško *zapeček* (Rigler), Mostec: *zâpščík*.

⁵⁷ N. m., str. 20–27.

⁵⁸ N. m., str. 28.

⁵⁹ N. m., str. 10.

⁶⁰ N. m., str. 17.

⁶¹ Po Valjavčevem naj bi se cirkumfleksirani nosniki naglasno drugače obnašali kot ostali samoglasniki pod enakimi pogoji; na to kažejo še drugi primeri: od prvotno cirkumfleksiranih enozložnih podstav so v izpeljankah z -ec akutirane take z nosnikom (*drôžec, kôsec, zôbec* itd.).

⁶² Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 74–87.

2.2.1.1 To se zgodi s staroakutiranimi samoglasniki, najsi bodo v koren-skem morfemu podstave (*gráhka, hudodêlka, nítka, planínka, poljedêlka, rítka, rjávka, sívka, stárka, znánka, medvêdka*) ali pa na priponi prvostopenjske tvorjenke (*brljávka, cigánka, črnjávka, goljufívka, nevoščljívka, pijánka, seljánka, sramežljívka, strašljívka, tožljívka, znánka; deklíčka, deščíčka, glavíčka, kravička, nožíčka, ptíčka, sošíčka, žrebíčka*). Pričakovano se metatonira tudi novi akut na kračini (*jelênka, pogorêlka*). Metatonija je analogno posplošena na tovrstnih izglagolskih izpeljankah (kot že pri *-ec* in *-ek*), npr. *dôjka, obújka, sviloprêjka, vratolómka, zbirka* (izjemi sta *pévka* in *pívka*, enako za m. sp.), ter na *-álka* in *-ílka* (*brisálka, držálka, nihálka, plesálka, prebiválka, špricálka, tkálka, vasoválka* ipd.).

2.2.1.2 Podstava, novoakutirana na dolžini, večinoma ohrani svoj tonem, npr. *pastírka, poscánka, posránka, tújka, lojénka, maslénka, medénka, ovsénka, prosénka, vodénka, voščénka, žveplénka*,⁶³ vendar ima Valjavec pred *-ka* metatonirane nekatere novoakutirane dolge pripone: *-ár* (*milijonárka*), *-ík* in *-úr* pa v lastnih imenih *Blaznička, Brenčúrka*; od korenskih novoakutiranih morfemov je poleg *črnka* in *bêlka* metatonirano še *krížka*. Tonem ohranjajo še mladoakutirane na kračini, kjer pa se izpridevniškimi (večinoma del. na *-n*) podobno kot že z *-ec* spremeni kvaliteta naglašene samoglasnika: *pečénka, zelénka, rménka, rejénka, pritepénka, potepénka*.⁶⁴

2.2.1.3 Cirkumflektirana podstava pred *-ka* ohranja svoj tonem (tip *brúsek*): *cêvka, gôška, hčêrka, klêtká, stránka, ščêtká, úška; kokôška, piščálka, kristjánká, mezljánká, poganínka, tercijáлка, tolovájka, trpetínka; hôjka, pregrêška; četvêrka, desêtká, dojka, krvávka, trôjka*. Iz svojega narečja navaja akutirane primere *fižólka, pepélka* (Plet. *pepêlka*) in *vesélka*.

2.2.2 Če je podstava naglašena bolj v levo kot na zadnjem zlogu, je izpeljanka na istem mestu in z enakim tonemom, npr. *léskovka, písanka, slínavka, slívovka; preprêdenka, rêzanka, štôrovka* ipd.⁶⁵

2.3 S pripono *-ko* za s. sp. Valjavec navaja samo *jábolko, jédrko* in *klôpko*.⁶⁶ Druge vrste so s pripono *-ko* izpeljani samostalniki m. sp., npr. *črnko, dêčko, sinko, zelénko*,⁶⁷ se pravi, da je pripona *-ko* zamenljiva z *-ec* ali *-ek*.

3 Izpeljanke s končniškimi obrazili *-o_{1m}*, *-o_{2z}*, *-a*, *-o* (pripona je homonimna s sklanjativno končnico) so v veliki večini izglagolske; pri teh je v naglasu (kot je razvidno že v prejšnjih izglagolskih vrstah) dosti več analogij in posplošitev, ki so premešale in izenačile različne tipe, kot pri izpeljankah iz drugih podstav.

3.1 Samostalniki m. sp., izpeljani s končniškim obrazilom *-o_{1m}* iz glagolskih podstav.

3.1.1 Pri Valjavcu so načelno staroakutirani na zlogu pred končnico (pred ničto končnico je naglašeni samoglasnik seveda kratek), če je v podstavi p r e d p o n s k i glagol (tipa *razglasiti* → *razglàs*), nepredponski pa

⁶³ Podstave s pripono *-en* so v resnici cirkumflektirane (vsi primeri, ki se najdejo v SSKJ, imajo cirkumfleks vsaj kot dvojnično možnost).

⁶⁴ Današnje stanje kaže neenotno rešitev v kvaliteti naglašene (prvotno kratkega) samoglasnika: imamo samo *pečénka*, najbrž tudi *zelénka*, vendar *potepénka/potepénka* in najbrž samo *rejénka*. Najbrž naslonitev na določno obliko pridevnika.

⁶⁵ Prav enako velja seveda za tovrstne izpeljanke iz lastnih imen, za kar Valjavec navaja obširno gradivo.

⁶⁶ Prinos, Rad JAZU 57 (1881), str. 19.

⁶⁷ Prinos, Rad JAZU 47 (1879), str. 19.

samo v glagolskih zloženkah tipa *bratomòr*; takih je večina izglagolskih izpeljank z ničto pripono (od ok. 500 izpisanih primerov približno 170),⁶⁸ in sicer naslednji s predpono vezani morfemi: (o)bàd, (o)glàs, (o)gràd, (raz)hlàd, (do/pri/u)kàz, (pri/raz/s/za)klàd, (za)màh, (na/od/pre/za)pàd, (iz/s)pàh, (pre/za)sàd, (po)zdràv; (nav)dih, (na/pre)gib, (o/po/pre)klic, (pre)mik, (do/iz/na/od/o/pod/po/pre/raz)piš, (do/na/raz/za)šip, (po)lip, (na)fis(k); (na/o/od/pod/raz/spod/u/za)bðj, (iz/z)bðr, (pre)dðr, (iz/na/od/pre)gòn, (do/iz/ob/od/pri/s/o/za)hðd, (na/po/u)klòd, (o/po/s/za)klòp, (za)kòl, (o/pod)kòp, (s)kòt, (o)kòv, (ob/od/na/po/s)lòg, (pre)lòd, (pod/po)mòl, (po)mòr, (na/pri)nòs, (na)plòv, (na/s)pòj, (raz/za)pòr, (po)ròb, (iz/raz)ròd, (na/pri/za)slòd, (od/po/u)skòk, (iz/o/ob/s/za)tòk, (po/za)tòp, (u/za)tòr, (na)vòd, (na)vòj, (na)vòr; (od)lòk, (o)mòt, (raz)pòk, (ob)ròb, (na/od/po/pre/za)stòp; (po)grèb, (po)hlèp, (na/s/za)klèp, (u)krèp, (iz/na/o/od/pod/pre)mèt, (o)plèt, (iz)rèk, (o/po/pre)tèp; (od/po)bèg, (o)blèsk, (u)jèd, (na/po)mèn, (pod/o/za)sèk, (po)svèt; (iz/o/po/pre/raz/u)glèd, (pod)mèt, (po)très, (pod)vèz; (o)črèt, (o)přh; zloženke: bogotàj, kolomàz, listino-pàd, postavodàj, zakonodàj, rokopiš, blagoslòv, bratomòr, krvolòk, ljudolòv, vratolòd, samotòk, kozodèr, kruhopèk, mesojèd, krivoglèd, zvezdoglèd, branolèk, drvosèk, kolosèk.⁶⁹ Stari akut (oz. novi akut na kračini) je posplošen ne glede na prvotni naglas podstave; vsi primeri gredo po tipu *odpàd odpàda* ('to, kar odpàde') oz. *nanòs nanòsa* ('to, kar se nanòsi').

3.1.1.1 Da gre sem tudi tip *izròd* ('to, da se izrodí), *razplèt* s prvotno ponaglašenim kratkim samoglasnikom v podstavi, ni videti iz im. ed., pač pa iz ozke kvalitete dolgega *o* oz. *e* pred glasovno končnico, torej *izròda* in *razplèta*;⁷⁰ se pravi, da je posplošitev (analogičnega) novega akuta na kračini pomenila vedno kakovostno spremembo naglašene *e* in *o* v ožino.⁷¹

Vendar je v gradivu (kot je razvrščeno v Glavnih točkah) tudi nekaj izjem, ki pa se v glavnem ne zdijo upravičene, vsaj v kolikor gre za različno uvrščanje (pojmovanje) primerov istega tipa: *sklóna*, *sklòpa*, *skópa*, *skóta*, *slóga*, *spóra* drugače kot *poklóna*, *zaklòpa*, *okópa*, *zapóra*, *pológa* (z ožino še vse ostale s temi korenskim morfemi); da gre za nedoslednost, je videti tudi iz tega, da najdemo npr. *skòt* in *slòg* tudi med novoakutiranimi primeri, pred glasovno končnico torej z ozkim naglašenim samoglasnikom.⁷² Drugače kot večina, vendar regularno, gredo tudi izpeljanke iz glagolov na *-otati*, torej *ropòt ropóta*,⁷³ kot še danes.

3.1.1.2 Druga analogija je povzročila še nadaljnjo posplošitev tega naglasa: enako so namreč naglašene izpeljanke iz podstav, novoakutiranih na dolžini (*prikàžem*), kjer bi po sedanjiku pričakovali novi akut, torej ohranjenjo dolžino tudi pred končnico *-ø*, npr.: to, da se prikaže: *prikàz-ø + -b₁ →*

⁶⁸ Prinos, Rad JAZU 45 (1878), str. 50–82.

⁶⁹ Ni pa primerov s kračino oz. akutom na korenskem *u*; današnje stanje izkazuje tak naglas le še na *a*, *e*, *o* (prim. J. Toporišič, Predvidljivost razvrstitve glasov ter samoglasniške kolikosti in kakovosti, v: Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Lj. 1978, str. 101), in ga torej tudi tovrstne izpeljanke s korenskim *i* ne poznajo več (v SSKJ *dopis*, *natis*, *poklic* itd.).

⁷⁰ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 129–130.

⁷¹ Kar je danes v primerih z *e*-jem razen redkih izjem ozko, z *o*-jem pa zdiferencirano glede na trajnost oz. netrajnost sledečega soglasnika. Prim. J. Toporišič, Predvidljivost razvrstitve, Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Lj. 1978, str. 98–99.

⁷² Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 123.

⁷³ Glavne točke, Rad JAZU 132 (1897), str. 169.

prikāz̃b̃ → *prikáz. Lahko gre za izenačevanje po naglasnem vzorcu izpeljank iz podstav, novoakutiranih na kračini, ki so v obravnavani skupini v večini, oz. kar za zgledovanje po *odpãd*.

3.1.1.3 V nekaterih primerih je pred končnico *-ø* naglas (ker na kračini) premaknjen za zlog v levo, na predpono, pri Valjavcu nekaj več kot danes⁷⁴ (resda so nekateri podani z dvojnico): *nãhod, nãlog, nãrod, nãvod, pódkov, pókoj, pókrov, pórod, pótok, prélog, prérok, prévoz, príhod/prihòd, príslon/príslòd, próstor, rázbor, rázlog, rázor, rázplod, spréhod, sprévod, zãhod/zahòd, zãkon, zãkrov, zãpor/zapòr, zãrod, zãstor, zãton/zatòd, zãtvor/zatvòr, zãvor/zavòr*. Sodobna knjižna norma je v nekaterih primerih s korenskim *o* ohranila naglas na predponi, ne pa v primerih s korenskim *a*; pri Valjavcu so podani kot dvojnica z oznako »prekm.«, npr. *príkaz, prépad, prívad, zãdav, zãpad*, medtem ko pri Skrabcu še kot edina možnost: *nãsad, nãstil, nãsip, zãsip, prélaz, présad, prísad*.⁷⁵

3.1.1.4 Tovrstne izpeljanke iz nepredponskih glagolov so akutirane le izjemoma, kot v prim. *bðj, gròb, hòd, lõv, mòk, ròj, vòd; tlãk, štít, špík*.⁷⁶

3.1.2 Razen omenjenih primerov so izpeljanke iz nepredponskih glagolov cirkumflektirane: *brús, çút, gnús, slúh, slút, stúd, sùm, šùm, trúd, úk, úp, pljúsk, kúp; cvíl, díh, dír, gíb, gríz, klíc, krík, míg, mík, pih, pík, písk, rís, síj, sík, síp, svít, štíp, tísk, víd, zvižg* (proti *našip, natš, navdih*; danes vse troje dolgo); *bòl, bròd, (gròm), jòk, kòv, mólk, plòd, pòk, ròd, ròp, smòd, stòk, tòk, tvòr, znòj; bêg, blêsk, cvêt, drêm, (lêt), mêl, plên, plês, rêk, rês, sêd, slêd, strêl, tég, têk, três, trêsk, vêk, vêz* (*loncevêz*), *vlêk; brãn, glãs, hlãd, kúl, kãp, kãvs, kvãr, mlãt, mrãk, plãv, rãvs, smrãd, strãd, vãb, žãr*. Enako so naglašene tudi izpeljanke iz nepredponskih glagolov s pripono *-jé (ki jih je, vsaj s še občuteno motiviranostjo, veliko manj od pravkar obravnavanih): *díš, hrúšč, kríč, kròž, mêlj, píš, sêč, slãj, slúz, tlãč* (čeprav *tlãk*), *tólč, tolãž*; nekaj jih je akutiranih tudi iz tovrstnih podstav: *hðj, vðj* (kot *hòd* in *vòd*), *jðč, plãč*.

3.1.2.1 Metatonirana je tudi majhna skupina izpeljank iz predponskih glagolov, največ s korenskim *i* in *u* (kjer je cirkumfleks danes posplošen,⁷⁷ na *u* že tudi pri Valjavcu): *pomrák, premãg, preudãr, spãr, udãr; izíd, opomín, pogín, pritísk, spomín; dopúst, izkús, obúp, odkúp, odpúst, okús, pokús, podúk; povòj; posvêt, precêp, vrêz, zmês*.

⁷⁴ V sodobni knjižni normi se je naglaševanje teh izpeljank zdiferenciralo predvsem glede na občutenost oz. neobčutenost predpone: pri še dobro občuteni predponi je naglas na podstavi, sicer na predponi (*prihòd, razhòd* proti *nãhod, pótok*); drugi kriterij je pomenski: pri tovrstnih izglagolskih izpeljankah, ki pomenijo glagolsko dejanje, se je uveljavilo naglaševanje na podstavi, na predponi pa predvsem, če gre za rezultat ali posledico (razvidno že iz primerov zgoraj; prim. še: *rãzor* proti *razbòr*). Oba kriterija predlagana že v razpravi *J. Toporišiča* Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika (JiS X (1965), str. 73–74) v zvezi s (kritizirano) neenotno rešitvijo tega problema v SP 1962.

⁷⁵ S. Skrabc, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cvetje 1894, 9, b.

⁷⁶ Za današnji jezikovni občutek v zadnjih treh primerih dolžina.

⁷⁷ Vzpostavitev teh dolžin v sodobni knjižni normi je mogoče pojasniti z odpravljanjem vokalne redukcije, tj. narečnega polglasnika iz kratkih *i* in *u* ter izgubljanjem kvantitetnih nasprotij v narečjih pa tudi v knjižnem jeziku. Prim. *J. Rigler*, Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku, JiS XIII (1968), str. 195 do 194.

3.2 S pripono *-o₂₂* se iz glagolskih podstav izpeljujejo tudi samostalniki ž. spola.⁷⁸ Naglas se pri izpeljankah iz nepredponskih glagolov sklada z enakimi tvorbami m. sp., le da so cirkumflektirane dosledno: *bôl, kôv, lâž, plâv, pôč, râst, rêz, sêč, sêd, skîb, vêz, vîd*. Naglas izpeljank iz predponskih glagolov pa se ujema z naglasom izpeljank iz enakih podstav s pripono *-a* (tipa *podvêza*, prim. spodaj), torej so cirkumflektirane na zadnjem zlogu podstave: *obêl, podvêz, pomlâd, posvêt, povêd, prikâz, zjêd, zmês, zmîš*; ko je glagol *povedati* prefigiran še z eno predpono, v izpeljanki potegne naglas za zlog v levo, npr. *napôved, prepôved, spôved, zapôved*.

3.3 Samostalniki ž. sp., izpeljani s končniškim obrazilom *-a* iz glagolskih podstav.⁷⁹ Naglašeni so na zlogu pred končnico, in sicer akutirani, če je v podstavi nepredponski glagol, in cirkumflektirani, če je podstavni glagol predponski.

3.3.1 Izpeljank iz nepredponskih glagolov je v celotnem korpusu sorazmerno malo. Na zlogu pred končnico (pripono) je posplošen akut, ne glede na to, ali je podstavni morfem prvotno naglašen (*kúha, sípa, tláka, véra*) ali ne in je akut dobil šele po premiku (*hvála, kláda, béra, léga, péka, jéza*); med primeri je tudi nekaj takih, ki so za današnji jezikovni občutek najbrž cirkumflektirani (*bríga, fúra, pída, pîha, smída, vláda*). Precej je pa tvrstnih izpeljank s pripono **-ja*, čeprav nekatere, ki jih Valjavec navaja, za današnji jezikovni občutek niso več motivirane; pri tistih, ki so, pa gre naglas vzporedno z izpeljankami s pripono *-a*: iz nepredponskih glagolov so torej akutirane na zlogu pred pripono, npr. *grája, kája, kváša, máža, slája, píča, súša, môča, nôša, gnêča, jêža, léža, préza, réja, sêča*; izjeme so tudi tu (*klája, krája, púša, stráža, mólža, prêja*), danes večinoma občutene kot starina (SSKJ v vseh naštetih primerih predpisuje ali dovoljuje akut).

3.3.2 Velika večina tovrstnih izpeljank (od 150 navedenih približno 100) pa ima v podstavi predponski glagol in na zlogu pred končnico cirkumfleks, npr. *napáka, naváda, ográda, podlága, pohába, pohvála, pozába, razlága, správa, skáza, zmága; stíska, izgúba, obljúba, potúha, prikúha, zamúda; podlôga, podpôra, porôka, prigôda, zalôga, zavôra; izmêna, oblêka, opêka, potrêba, pregrêha, ujêda, zarêza, zasêka, zmêda, zvêza* ipd. Že nakazano razmerje v naglasu med izpeljankami iz predponskih glagolov in tistimi iz nepredponskih (cirkumfleks : akut) je mogoče ponazoriti s primeri z istim koreniskim morfemom, enkrat vezanim s predpono, drugič pa brez nje: (*po/za*)*hvála* : *hvála*, (*po/pri*)*kláda* : *kláda*, *prikúha* : *kúha*, *zalêga* : *léga*, (*o/pri*)*pêka* : *pêka* ipd.

Posplošitev cirkumfleksa v izpeljankah iz predponskih glagolov je razumljiva ob predpostavki, da je ta naglas premaknjen:⁸⁰ če je bila podstava prvotno naglašena za zlog bolj v levo, na predponi, kot ima v teh primerih srbohrvaščina (tarej **pðhval-*, **sðtisk-*) po premiku naglasa v desno dobimo cirkumflektirano podstavo z naglasno jakostjo 1 (*pohvâl-₁*, *stísk-₁*), ki ji ob enakih naglasni jakosti obrazila (*-a₁*) v izpeljanki ostane naglas nespremenjen (*pohvála*, *stíska*).

⁷⁸ Prinos, Rad JAZU 60 (1882), str. 1—7.

⁷⁹ Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 7—25.

⁸⁰ Tako že *Skrabec*: v redkih primerih predlog potegne naglas nazaj na predpono, npr. na *pôsodo*. *S. Skrabec*, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cvetje 1894, 11, d.

3.4 V gradivu ni najti tovrstnih izpeljank s spola s končniškim obrazilom -o (tipa *délo*), kjer bi bila motiviranost še občutena.

3.4.1 Zelo številna pa je videti skupina izpeljank s pripono *-6je, vsaj tisto, kar Valjavec pod tem končajem našteva;⁸¹ skupina je tako narastla predvsem na račun izglagolskih izpeljank na -tje (tipa *brítje, vnétje*), -nje (*žgánje*) ter -anje (*kričánje, dihanje*) in -enje (*sedénje, cvíljenje*). Dejansko so te vrste med navedenimi le izsamostalniške izpeljanke (mednje je uvrstil tudi kakšne izpridevniške, npr. *vesélje, zelénje*).

3.4.1.1 Valjavec starega naglaševanja na priponi, kot ga ima Škrabec, ne pozna: Škrabec utemeljuje akut na končnici (*zelenjé, cvrtjé*)⁸² s skrčenjem prvotne pripone -ije (*-6je),⁸³ dopušča pa tudi oblike s kračino (*sadjě*) oz. v levo premaknjenim naglasom (*sádje, vesélje*).⁸⁴ Pri Valjavcu ima le zelo omejeno število izsamostalniških izpeljank možen naglas na kratkem končniškem samoglasniku, npr. *klasjě, resjě, snetjě, snopjě, trsjě, trstjě*, vendar vsi tudi z akutom za zlog bolj v levo.

3.4.1.2 Samo tako se naglašujejo: *cvétje, drévoje, grózdje, kólje, lístje, pérje, prótje, sádje, stróčje, trnje, zélje*. Kot s prejšnjimi primeri nakazano, je akut nastal s premikom naglasa s končne kračine; glede na naglas podstave (ki je v teh primerih cirkumflektrana ali mladoakutirana) oziroma razmerje med naglasno jakostjo podstave in pripone (0 : 1) je razumljiva prvotna naglašenost pripone. Vendar pa je ob enakem razmerju podstava lahko tudi cirkumflektrana, npr. *bíčje, brínje, brstje, dúplje, glóžje, gřmje, lóčje, lúbje, pópje, posóđje, sóčje, sónčje, zřnje*, kot je bilo že pri drugih priponah, ki enako vplivajo na podstavo (prim. *grádec : brúsec*).

3.4.1.3 Akutirane podstave pa se na splošno pred pripono -je metatonirajo: *brézje, grúđje, jělšje, kítje, smrěčje, šíbje, vrbje; grmičje, robíđje, droblínje, lupínje, orěšje, želězje*; enako izpeljanke iz predložnih zvez: *medgórje, nadđvřrje, nadžěmlje, naróčje, ohíšje, ozěmlje, podnóžje, podstrěšje, poglávje, pomízje, polétje, razcěstje, razpótje* itd.

3.4.1.3.1 Nekatere izsamostalniške izpeljanke s pripono -je imajo med pripono in podstavo ločevalni morfem -ov/-ev, ki včasih prevzame naglas; med naštetimi primeri so same cirkumflektrane in prvotno nenaglašene podstave: *bezgópje, borópje, dežěpje, domópje, grmópje, pečěpje, skalópje, valópje, zidópje*, vendar je iz ostalih primerov videti, da to ni relevantna lastnost, kajti naglasno enakovredne podstave lahko tudi ohranjajo naglas. Iz navedenih primerov je težko ugotoviti kakšno trdnejšo zakonitost, ki bi omogočala napovedljivost: cirkumflektrane podstave so pravzaprav naglašene enako kot v primerih brez ločevalnega morfema (*cvetópje, sadópje — bíčevje, lóčevje, pópovje*), akutirane pa z izjemo *lěščevja* prav tako metatonirane kot neposredno pred -je (*šívovje, vřbovje*).

4 Izpeljanke s pripono -stvo (-štvo, -tvo), navedene pri Valjavcu,⁸⁵ so pretežno izsamostalniške, nekaj je izpridevniških in izglagolskih.

4.1 Staro naglaševanje na priponi (končnici) imajo *ljúdstvò, kúmvstvò, móstvò, robstvò, rojstvò, ženstvò; božanstvò, gospostvò, grofovstvò, preklet-*

⁸¹ Prinos, Rad JAZU 56 (1881), str. 1—62.

⁸² Kot je še v 16. stoletju pri protestantih, npr. Trubar: *uveselej*.

⁸³ S. Škrabec. Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cvetje 1894, 8, b.

⁸⁴ S. Škrabec, Valjavčev »Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku« in prihodnja slovenska slovnica, Cvetje 1895, 9, b.

⁸⁵ Prinos, Rad JAZU 57 (1881), str. 10—18.

stvð, vendar večina že tudi z drugo naglasno možnostjo, tj. z akutom na podstavi po premiku v levo: *kúmstvo*, *ljúdstvo*, *rójstvo*, *žénstvo*,⁸⁶ *božánstvo*, *preklétstvo*.⁸⁷

4.2 Neposredno pred pripono je naglas, če je podstava naglašena na zadnjem ali edinem zlogu. Pripona povzroča zaprt zlog in pod določenimi pogoji metatonijo akuta na podstavi.

4.2.1 Nespremenjen se obdrži akut le, če je v podstavi na priponi *-áč*, *-ár*, (*-én*): *beráštvo*, *cesárstvo*, *čebelárstvo*, *gospodárstvo*, *ovčárstvo*, *poglavárstvo*, *prvéntstvo*, *slepárstvo*, *slovénstvo*, *vladárstvo*.

4.2.2 V vseh ostalih primerih imamo na zlogu pred pripono cirkumfleks, bodisi da je taka že podstava (*bôgstvo*, *drústvo*, *edínstvo*, *fârstvo*, *oblâstvo*, *preklétstvo*, *živâlstvo*) bodisi da se je prvotno akutirana podstava metatonirala: *devíštvo*, *domovínstvo*, *gospodínstvo*, *junâštvo*, *kmétstvo*, *korenjâštvo*, *mējâštvo*, *otrôštvo*, *pohíštvo*, *rúdstvo*, *starešínstvo*, *vêrstvo*; *bogâstvo*, *svôjstvo*; (*hudo/polje/roko*)*dêlstvo*, (*konje*)*dêrstvo*, (*krvo*)*lôštvo*, (*brato*)*môrstvo*. Iz teh primerov je razvidno, da se vsakršna akutirana podstava metatonira, s starim (*vêrstvo*, *devíštvo*), novim (*junâštvo*) ali mladim akutom (*rúdstvo*, *otrôštvo*), z izjemo zgoraj omenjenih akutiranih pripon in primerov, ki imajo naglas na osnovi kot drugo možnost poleg končniškega naglasa (*ljudstvð/ljúdstvo*). Glede na to, da je danes metatonija razširjena tudi na te primere (vsi, ki se najdejo v SSK J, so cirkumfektirani), lahko sklepamo, da je v sodobni normi posplošena na celotno skupino.

4.3 Če je podstava naglašena bolj v levo kot na zadnjem ali edinem zlogu, naglas v izpeljanki ostane tam nespremenjen, npr. *apôstelstvo*, *péllarstvo*, *prijáteljstvo*, *púrgarstvo*, *ribíštvo*, *tovârištvo*.

5 Zaradi poenotene naglasa skupaj obravnavam izglagolske izpeljanke s priponami *-ba*, *-tva*, *-nja* in *-lja*, ki pomenijo dejanje, njegov rezultat ali predmet za opravljanje dejanja; pri tej vrsti je namreč v celoti posplošen metatonijski cirkumfleks na zlogu pred pripono.

Za pripono *-ba* prim. *bôrba*, *drúžba*, *dvôjba*, *namêmba*, *narêdba*, *obrâmba*, *opômba*, *pogôdba*, *ponúdba*, *postrêžba*, *slúžba*, *tolâžba*, *začimba*, *zaslômba*, *zgôdba*;⁸⁸ končniški naglas imata pri Valjavcu še *družbâ* in *službâ*. Pripona *-tva* je danes nadomeščena s *-tev* (kot drugo možnost jo navaja tudi Valjavec), ki pred glasovno končnico prav tako kot *-tva*, povzroča zaprt zlog in metatonijo na spredaj stojećem zlogu, npr. *brítva*, *cenítva*, *gonítva*, *gostítva*, *grozítva*, *klêtva* *ločitva*, *mlâtva*, *molítva*, *možitva*, *obûtva*, *odrešítva*, *plêtva*, *rešítva*, *trgátva*, *volítva*, *vršítva*, *ženítva*, *žetva*.⁸⁹ Pripona *-nja*⁹⁰ je manj produktivna od omenjenih dveh, čeprav pri Valjavcu še v marsikaterem primeru, kjer je danes ni več: *izkúšnja*, *obhòdnja*, *odkúpnja*, *opôrnja*, *poskúšnja*, *prihòdnja*; drugače pa *nôšnja* ter *gróžnja*, *vóžnja* (tako tudi *kóšnja*, *próšnja*

⁸⁶ Morda analogno po *žénska* ali oprto na naglas v *žénim* nasproti *možim*.

⁸⁷ *Skrabec* ima podobno kot pri priponi *-je* še možnost z akutirano končnico (*gospovstvô*, *moštvo*) z enako utemeljitvijo ter pojasnilom, da se je končnica praktično skrčila (*-stvð*) ter da se je naglas s kračine zato pomaknil za zlog nazaj. Prim. *Skrabec*, Valjavčev »Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku« in prihodnja slovenska slovnica, Cvetje 1895, 9, b.

⁸⁸ Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 68–70. V primerih *bôrba*, *dvôjba*, *pogôdba*, *zgôdba* bi se regularnost naglasa videla v široki kvaliteti naglašene samoglasnika.

⁸⁹ Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 66.

⁹⁰ Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 55–57.

in še katera, ki je Valjavec ne omenja). Podobno velja za pripono *-lja* z malo primeri: *grêblja, brîzglja, brîslja, gôdlja, tîlja*.⁹¹

6 V obravnavanem gradivu, zbranim pred več kot stoletjem, delež zastarelega besedja ali že takrat samo narečnega res ni zanemarljiv (to smo v naši obravnavi večinoma puščali ob strani), prav tako je treba upoštevati predpostavko, da spiski še zdaleč niso popolni. Vendarle se ob primerjavi z današnjo normo (kot je kodificirana v SSKJ in Slovenski slovnici) pokaže, da so dovolj popolni, naglasno pa ne toliko drugačni (na arhaizme v tem smislu je bilo sproti opozarjano), da bi iz njih ne bilo mogoče ugotoviti naglasne tipologije, veljavne tudi za današnje stanje.

S predpostavko o predvidljivosti naglasa izpeljank iz naglasnih lastnosti podstave in obrazila smo gradivo razvrstili tako, da smo šli od vrste z veliko predvidljivostjo, v tem smislu regularnostjo naglasa, k takim, pri katerih je predvidljivost s tega stališča majhna, ker so prevladale analogije in je določen tip naglaševanja posplošen na celotno vrsto. Predvsem se je dovolj jasno pokazalo, da je sistemskost, ki smo jo hoteli ugotoviti, veliko bolje izkazana pri izsamostalniških izpeljankah, sploh najboljše tam, kjer pripona podstavo samo modificira, npr. v smislu manjšalnosti ali feminizacije oz. maskulinizacije (od tod tudi velika pestrost v naglaševanju), dosti manj pa pri izglagolskih izpeljankah te vrste, kjer so jo analogične posplošitve delno ali docela zabrisale.

SUMMARY

The hypothesis that the accentuation of derivatives is predictable from the accent features (accentedness, accent potency, place of accent, tonemicity) of the stem and the suffix helps to detect a regularity in the tonemic accentuation of the nominal derivatives with weak suffixal formants. Following this hypothesis, this article examines the derivatives having the suffixal formants: *-ec, -ca, -ce; -ek, -ka, -ko; -o_{1m}, -o_{2z}, -a, (-o/-e); *-jb, *-ja, -je; -stvo, (-tvo, -štvo), -tva, -ba, -lja, -nja*. The material is taken from Valjavec's *Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku*, and the analysis proceeds gradually from the sets where accent is highly predictable to the sets with low predictability because of analogies and generalizations.

Of all nominal derivatives with weak suffixes, the set of nouns derived by means of the suffix *-ec* shows the most systematic accent. When the stem is unaccented in the deep structure (i.e., it has the accent potency 0), the regular accent on the suffix or on the desinential vowel (*čebřec čebřecâ*) can still be found in Valjavec's lists, but only for some nouns which are derived from masculine nouns accented on the desinence (on the "inconstant schwa" in the nominative singular), all the other nouns have the accent on the stem (the accent has either always been on the stem or it has shifted there from the suffix). The stems with the old acute accent immediately before the suffix, or with the neoacute on a short vowel (the stems with the permanent accent, i.e. with the accent potency 1) undergo a metatonic change due to the closed syllable (*brât-, ječmžn-* vs. *brâtec, ječmžnec*); an analogical metatony is exhibited by the stems with the young acute on a long vowel (*dûšec*). The stems with the neoacute on a long vowel and with the young acute on a short vowel retain their toneme before *-ec* (*dêlec, kôlec*), as would be expected. The nouns derived from the stems with the circumflex on the final or single syllable retain the circumflex on the same syllable; this is explained by positing a generalization of the permanently accented stems, i.e. those with the accent potency 1 (*brâs, golôb*). — The same pattern obtains for the derivatives with the suffixal formant *-ak* (*pesêk, čâsek, potôček, dûšek, grêhek, brûsek*), except that here the accent on the suffix is more common, especially when the nouns are derived from the stems with the young acute on a short vowel (*bobêk*) or,

⁹¹ Prinos, Rad JAZU 43 (1878), str. 40—41.

in individual cases, from the stems with the circumflex accent (*cvetĕk*). Unlike the denominal and deadjectival derivatives of this kind, the deverbal ones show less regularity in their accent pattern, since the metatonic circumflex was analogically extended also to the stems with the neoacute and the young acute accent (*pĭsec, iz-rĕstek, zamĕdek*).

Even more analogical generalizations are shown by the derivatives with a desinential suffix; the majority of such nouns are derived from verbs. Those derived from prefixed verbs by means of the $-o_{Im}$ suffix have generalized the old acute (or the neoacute on a short vowel) on the syllable immediately preceding the desinence (*odpĕd, pobĕg*); those derived from unprefixed verbs have generalized the circumflex (*brĕn, bĕg*) regardless of the original accent of the stem. The deverbatives with the suffixal formant *-a* are likewise distributed according to a morphological criterion: the majority of them are derived from prefixed verbs and have the circumflex accent on the syllable immediately preceding the desinence (*pohvĕla, pripĕka*); those which are derived from unprefixed verbs have the acute (*hvĕla, pĕka*). — The generalized metatonic circumflex immediately before the deverbative suffixal formants *-ba, -tva, -nja, -lja* (*slĕzba, mlĕtva, izkĕšnja, grĕblja*) can again be explained by analogies.

The denominatives with the suffixes $*-vje, -stvo$ (*-tvo, -štvo*) have a much less predictable accent than the denominatives whose suffix merely modifies the stem (e.g. diminutives). The acute accent on the stem, regardless of its nature, undergoes metatony (*brĕzje, želĕzje, rĕdstvo, junĕštvo*); most of the derivatives from the circumflexed stems have the circumflex accent on the syllable immediately preceding the suffix (*bĭčje, bĕgstvo*), but some of them have the acute (*cvĕtje, drĕvoje*), and a few in Valjavec's lists still have the accent on the suffix (*klasjĕ, snĕtjĕ*).

O POSAMOSTALJENJU POVEDKA PRISOJEVALNE ZVEZE

Posamostaljenje povedka prisojevalne zveze je v slovenščini poleg posamostaljenja glagolske vezavne zveze in potrdljenja povedka ena izmed najpogostejših pretvorb. Od teh pretvorb je v slovenskem jezikoslovju največ napisanega o potrdljenju, medtem ko sta obe posamostaljenji omenjeni predvsem ob posameznih primerih. V tej obravnavi bo natančneje razčlenjeno posamostaljenje povedka prisojevalne zveze, ki je tako besedotvorno kot tudi skladenjsko zelo zanimivo.

The nominalization of the subject-predicate clause (the "predicational syntagm") is one of the most frequent transformations in the Slovene language, next to the nominalization of the predicate-object construction and the passivization of the predicate. This article tackles the nominalization of the subject-predicate clause from the point of view of word-formation and syntax.

0 Z vprašanji glagolske zveze se je pri nas prvi dokaj podrobno ukvarjal Adam Bohorič v skladenjskem delu svojih Zimskih uric (prim. v tem zborniku sestavek J. Toporišiča). Pretvorbenih ustreznikov prisojevalne glagolske zveze nima, pač pa jih ima za vezavne zveze (npr. *lubesan domovine/denarja, gledanje grada*).

Prisojevalna besedna zveza (npr. *Kmet kosi*) je vedno le glagolska (ali glagolsko imenska), medtem ko so neprisojevalne podredne besedne zveze, tj. vezavne, primične in ujemalne, lahko tudi neglagolske (npr. vezavne: *bati se očeta, strah pred očetom, željan zmage*; primične: *hoditi pokonci, hoja pokonci, pečen zvečer*; ujemalne: *lepa Vida, Sava teče motna*).¹ Med vsemi besednimi zvezami zavzema prisojevalna posebno mesto tudi zato, ker je stavkovtorna² (tj. je že sama po sebi glagolski stavek, npr. *Voda bruhne*) in ker sta oba dela te zveze (tj. osebek in povedek) hierarhično skladenjsko enakovredna, kar potrjuje pretvorba,³ po kateri je v jedru enkrat prvotni osebek, drugič pa povedek,⁴ npr. *Otrok piše* → *pišočiči otrok/pisanje otroka* → *otrokovo pisanje*. V pričujoči razpravi se bomo omejili le na pretvorbo povedka prisojevalne zveze (npr. *Pijanec besni* → *besnenje pijanca* → *pijančevo besnenje*); tovrstne pretvorbe so v slovenskem knjižnem jeziku zelo pogostne (poleg posamostaljenja jedra vezavne glagolske zveze, npr. *pisati nalogo* → *pisanje naloge*), zato je presenetljivo, da še niso bile natančneje obravnavane.

1 Prisojevalna besedna zveza je razmerje med osebkom in povedkom. Pri posamostaljenju povedka take besedne zveze pride najprej do pretvorbe povedkovega glagola v glagolnik, nato pa še do pretvorbe osebka v roditeljsko

¹ J. Toporišič, *Nova slovenska skladnja 1982 /dalje NSS/, 20, 21 in 41—119.*

² J. Toporišič, *NSS 1982, 20 in 85.*

³ Po Toporišiču, *NSS 1982, 27*, gre pri pretvorbi za to, da se približno ista stvar pove na različnih slovničnih ravninah, zlasti skladenjsko v tem smislu, kakor da bi iz enega nastalo drugo.

⁴ A. Vidovič-Muha, *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, SR 1984, 145.* — Prvi o tem J. Toporišič, *Esej o slovenskih besednih vrstah, JiS 1974/75, 295—305.*

obliko; prvo pretvorbo bi imenovali besedotvorno (tj. pretvorba povedka v samostalniško izpeljanko s pomenom dejanja, npr. *to, da se bere* → *branje*⁵), drugo pa besednozvezno (pretvorba prisojevalne besedne zveze v samostalniško z desnim ali levim prilastkom, v katerega se pretvori osebek, npr. *Trgovec bankrotira* → *bankrot trgovca* → *trgovčev bankrot*).

Ker so besedotvorne pretvorbe že natančneje obdelane v besedotvorju,⁶ se bomo pomudili le ob nekaterih besedotvornih vprašanjih, ki jih je pobudilo delo na gradivu.⁷ Besednozvezne pretvorbe tipa *Pijanec besni* → *besnenje pijanca* → *pijančevo besnenje* pa bodo v obravnavi natančneje podane.

2 Besedotvorne pretvorbe tipa *to, da se bega* → *beganje* so, kot omenjeno, v slovenski besedotvorni teoriji že obdelane. Izčrpen pregled priponskih obrazil, s katerimi izražamo dejanje, navaja J. Toporišič v SS 1976;⁸ v našem gradivu so izpričana naslednja:

2.0.1 Priponska obrazila moškega spola: *-ø* (npr. *bleket, brenket, beket, blebet, blisket, buk**,⁹ *brc**,¹⁰ *barant, beg, boj*), *-aj* (npr. *bezlaj, bolščaj, brenkaj*), *-ljaj* (prim. *božljaj, brenkljaj, bodljaj, brcljaj*) in *-ež* (npr. *brnež, bljuvež, bunkež*). Obrazilo *-ø* je obvezno ob besedotvorni podstavi iz dovršnega glagola (prim. *bliskniti* → *blisk*; več o tem v 2.1), pogosto je tudi v izpeljankah iz glagolov na *-etati* (npr. *bleket, brenket, beket, blebet, blisket*); pri odločanju med priponama *-aj* in *-ljaj* je prevladalo naslednje merilo: *-ljaj* izraža trenutnost ali majhno mero (npr. *brcljaj, božljaj, brenkljaj, bodljaj*), *-aj* pa vse ostalo. Obrazilo *-ež* je prvotno pomenilo vršilca dejanja, danes pa pomeni tudi dejanje (npr. *bernež* 'kdor bernja' proti *bljuvež* prim. /.../ *je bolehal za tako drisko in bljuvežem*). V gradivu so še tvorjenke z obrazilom *-ot*¹¹ (npr. *bevkot, brenkot*) in *-ec* (*bodec*), ki ju SS 1976 v pomenu glagolskega dejanja ne navaja; da pa gre v teh primerih res za ta besedotvorni pomen, je razvidno iz gradiva (prim. za *bevkot*: *Zdaj uzro Odiseja nenadoma lajavci budni. Z divjim bevkotom sleko proti njemu*; za *brenkot*: /.../ *ter orgel z brenkotom na mizo košček pločevine*).

2.0.2 Priponska obrazila ženskega spola: *-a* (npr. *buna, briga, blagovolja, bohota*), *-ba* (prim. *bramba, borba, berba*), *-ôba* (npr. *bliščôba, bleščôba, besnoba*), *-ija* (*branjarija, bahatija, baratija, beračija*), *-ácija* (prim. *boljševizacija, barokizacija, balkanizacija*), *-arija* (*brusarija, brbljarija*), *-nja* (prim.

⁵ Pretvorbena pot besedne zveze v besedo je prikazana pri J. Toporišiču, SS 1976, 109—174, in Teorija besedotvornega algoritma, SR 1980, 141—151, ter pri A. Vidovič-Muhi, Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku, disertacija 1983, in Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, SSJLK 1984, 305—319.

⁶ V delih, navedenih v 5.

⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika /dalje SSKJ/, Prva knjiga, 1970, B (vsi predmetnopomenski glagoli in njihove tvorjenke z besedotvornim pomenom dejanja), ter gradivo za slovar, zbrano na inštitutu za slovenski jezik SAŽU. /Če v razpravi piše »SSKJ«, je mišljena izdana knjiga, če pa je zapisano »slovar«, se misli na gradivo, ki ga v SSKJ ni./

⁸ J. Toporišič, SS 1976, 127 in 128.

⁹ Zvezdica * nad primerom pomeni, da tvorjenke v slovarju ni ali da je ni v našem pomenu.

¹⁰ SSKJ nekatere od teh tvorjenk sicer ima, a jih ne povezuje z ustreznimi glagoli, temveč jim pripisuje druge pomenske sestavine, npr. *brizg* 'hiter, močen curek', *blisk* 'močna trenutna svetloba pri razelektrenju ozračja / močna, trenutna svetloba nasploh' ipd.

¹¹ Pripono *-ot* ima tudi Bajec v Besedotvorju slovenskega jezika I., 1950, § 117.

blodnja), -(á)va (bernjava, bliščava), -aža (blamaža), -ø (prim. brst, bol), -(á)tev (npr. bratev) in -(i)tev (npr. bogatitev, blagoslovitev, bakritev, blažitev, bodritev). Izmed teh pripon je v našem gradivu najpogostejša -itev (več o njej v 2.2); pri obrazilu -a je zanimiv primer *bohota*, ki je po SSKJ lahko tvorjena iz treh podstavno in pomensko enakih glagolov, tj. *bohovati*, *bohoteiti* in *bohoteiti se*. Priponska obrazila, ki jih v SSKJ ni, so: -ala (*bleščala*, prim. *Govoril je s spotakljivostjo gledališkega igralca, za to bleščalo pa je zevala praznina*), -ada (npr. *blokada*) in -azen (npr. *bojazen*), ki je samo varianta obrazila -ezen.

2.0.3 Priponska obrazila srednjega spola: -anje (npr. *bojevanje*, *boljšanje*, *bleketanje*, *brozganje*), -enje (prim. *budaljenje*, *bucikarjenje*, *brloženje*, *brnenje*), -tje (prim. *bitje*, *britje*) in -ilo (*blagoslovilo*, *bodriilo*). V gradivu po pogostnosti izstopata priponi -anje in -enje, vendar številčnega razmerja ni mogoče izdelati, ker je SSKJ v tem pogledu zelo pomanjkljiv in nedosleden, in sicer: 1) veliko tovrstnih tvorjenk nima registriranih, zato jih moramo tvoriti sami, npr. *bandati* → *bandanje**, *bimčkati* → *bimčkanje**, *bincati* → *binčanje**, *brčkati* → *brčkanje**, *brkati* → *brkanje**, *brodljati* → *brodljanje**, *bubati* → *bubanje**, *bubljati* → *bubljanje**, *bucati* → *bucanje**, *bumfati* → *bumfanje**, *becati* → *becanje**, *beckati* → *beckanje**, *budati* → *budanje**, *barirati* → *bariranje**, *bordirati* → *bordiranje**; 2) tvorjenke iz večpomenskih glagolov imajo en sam pomen, na kar pa SSKJ ne opozarja, je pa razvidno iz primerov, npr. *bogovati*: '1. prerokovati, 2. vladati kot bog' proti *bogovanje*; prim. *Norska so bogovanja iz pijače* (tvorjenka ima le prvi pomen glagola), *bombirati*: 1. *Tapetnik bombira stol*, 2. *Konzerva bombira proti bombiranje*: 'izbočenje pokrova ali dna pri konzervah' (tudi tu ujemanje pomenov ni popolno!); *buriti*: 1. *Veter buri morsko gladino*, 2. *Buril je po sobi z nožem proti burjenje*: *Tebe je škoda za to burjenje čustev* (tvorjenka ima le drugi pomen glagola); 3) tvorjenka iz enopomenskega glagola ne ohranja pomena glagola, ampak ima nov pomen, npr. *barati*: 'spraševati' proti *baranje*: 1. 'obarjanje', 2. *Vsi ljudje so si podobni po skrbi za cvenk, ki si ga skušajo dobiti z baranjem, bahanjem, garanjem, varanjem; bazirati na*: 'imeti kaj za osnovo, izhodišče, temelj' proti *baziranje*: prim. *Prinašanje netočnih podatkov o baziranju in premikanju čet*. V gradivu sta dve obrazili, ki ju v SS 1976 ni, tj. -alo (*brnjalo*, prim. *Čič ne da nič, brnjalo pa le malo*) in -ilstvo (*bremenilstvo*, prim. *šef pododdelka za bremenilstvo*).

2.1 Besedotvornega pomena dejanja ne izražamo samo s tvorjenkami iz nedovršnih glagolov, pač pa tudi iz dovršnikov, čeprav le-teh slovar (v našem gradivu) nima. Vprašanje je, koliko je tvorba iz nepredponskih dovršnikov sploh živa in stilno nezaznamovana; vsekakor pa je zelo zapletena.¹² Zdi se, da je najpogostejša (če ne celo obvezna) pripona -ø, npr. *brcniti* → *brc**,¹³ *brizgniti* → *brizg**, *brsniti/brskniti* → *brsk**, *bliskniti/blisniti* → *blisk**, *boksniti*

¹² O tem so, sicer mimogrede, razmišljali tudi: Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole 1921; Skok, Supstantiviziranje infinitiva u slovenačkom 1929; Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika 1950, in Bajec-Kolarič-Rupel, Slovenska slovnica 1956. — Njihova skupna ugotovitev: pri tvorbi glagolnikov iz prehodnih dovršnikov prevladuje pripona -itev, medtem ko pripona -(a/e)nje v takih primerih ne pomeni glagolskega dejanja, ampak rezultat dejanja. /V naši obravnavi se je pokazalo, da to ne drži./ — Le Bajec navaja tvorjenke, kot so npr. *blisniti* → *blisk*, *dahniti* → *duh*, *duha*, *preduh*, *dih*; *doigniti* → *doig*, *kaniti* → *kap*, *umakniti* → *umik* ipd.

¹³ Kot v točki 10.

→ *boks**, *brlizgniti* → *brlizg**, *bucniti* → *buc**, *bumfniti* → *bumf**, *bzikniti* → *bzik**, *bunkniti* → *bunk**, *buhniti/bušniti/bušiti* → *buh**, *brenkniti* → *brekn**, *bevsniti/bevskniti* → *bevsk**; besedotvorna podstava teh tvorjenk je večinoma medmet (prim. *brsk-*, *blisk-*, *bumf-*), zato delujejo tvorjenke zelo ekspresivno.

Drugače pa je s tvorjenkami iz dovršnih predponskih glagolov, ki jih naše gradivo sicer ne zajema. Takšne tvorbe so v jeziku zelo pogoste, tudi slovar jih nekaj navaja, nekatere celo označi z »glagolnik od /.../«, npr. *odstreliti* → *odstrel*, *odpovedati* → *odpoved*, *odbiti* → *odboj*, *odzvati se* → *odziv*, *odvajati/odvesti* → *odvod*,¹⁴ *odtekat/odteči* → *odtok*.¹⁴

V tej obravnavi je le nakazana možnost tvorbe tvorjenk iz nepredponskih dovršnikov, in sicer s predpono -*o*; seveda pa to vprašanje kliče po natančnejši obdelavi.

2.2 Novo iskanje odpirajo glagoli na *-eti -im* in *-iti -im* ob isti besedotvorni podstavi¹⁵ (npr. *bledeti* proti *blediti*); iz slovarske obravnave¹⁶ namreč ne vidimo njihove povezanosti in različnosti, čeprav gre za nekakšno sistemskost: parna glagola se razlikujeta v obliki (in sicer v priponi, prim. *-e-* proti *-i-*)¹⁷ in pomenu (prim. 'postajati tak' proti 'delati kaj tako')¹⁸ ter tudi v vezavi (npr. *Otrok blede* proti *Mesečina blede* *nebo*, tj. *o* proti 4).¹⁹ Ustrezne tvorjenke za dejanje imajo tudi različno obliko (in sicer pripono, prim. *-enje* proti *-iteo*) in pomen (npr. 'postajanje' proti 'delanje česa'), medtem ko njihova vezava izrazno/površinsko²⁰ sovпада, pomensko/globinsko²⁰ pa ne (prim. *bledenje otroka* proti *bleditev* neba*, tj. v obeh primerih rodilnik, ki pa je v prvem primeru pretvorba D₁, v drugem pa D₂).

Omenjene razločevalne lastnosti lahko ponazorimo s preglednico:

¹⁴ SSKJ v teh dveh primerih nima najboljše rešitve. Pri vidskih parih (npr. *odvajati/odvesti*) verjetno velja, da se vidska različnost ohranja tudi v tvorjenkah, in sicer v priponskem nasprotju *-anje* proti *-o*; torej bi bilo pravilno: *odvajati* → *odvajanje* proti *odvesti* → *odvod*, *odtekat* → *odtekanje* proti *odteči* → *odtok*.

¹⁵ Izraz besedotvorna podstava uporabljata A. Vidovič-Muha v delih, navedenih v 6; Toporišič uporablja za to izraz podstava tvorjenke.

¹⁶ Z izrazom slovarska obravnava je pri glagolih mišljena zlasti njihova pomenska razlaga ter iz primerov razvidna vezljivost. Za glagole tipa *bledeti* — *blediti* lahko očitamo SSKJ predvsem neustrezno pomensko razlago, saj iz nje ni razvidna skupna pomenska sestavina obeh parnih glagolov, tj. *bled* (prim. *bledeti* '1. izgubljati naravno barvo, 2. izgubljati močen sij, svetlobo, 3. postajati manj izraziti' proti *blediti* 'delati kaj blede').

¹⁷ Oba glagola sta tvorjena; imata enako besedotvorno podstavo (tj. *bled-*), a različno priponsko obrazilo — ta različnost je rezultat poobraziljenja različnega jedra skladišne podstave, in sicer: *postajati se* poobrazil v *-e-*, *delati kaj* pa v *-i-*.

¹⁸ J. Toporišič, SS 1976, 159.

¹⁹ Vezljivost, torej tudi vezava glagolov, ki se začenjajo s črko *b*, je obdelana v razpravi M. Križaj, Glagolska vezljivost, SR 1982, 189—215.

²⁰ Globinsko in površinsko strukturo (tj. GS in PS) je v skladnji prvi ločeval N. Chomsky, Syntactic Structures 1957 in Aspects of the Theory of Syntax 1965; C. J. Fillmore (The Case for Case 1968) je v opis globinske strukture prenesel sklon — jedro GS je glagol, ob njem pa so sklonova razmerja, ki jih zahteva glagol. Pri nas je pomensko podstavo povedi opisal J. Toporišič, SS 1976, 423; Pomenska podstava povedi sestoji iz povedja in udeležencev, tj. delovalnikov in okoliščin. — V naši obravnavi imajo delovalniki naslednje funkcije (po Fillmoreju): D₁ je vršilec dejanja, D₂ je stvar/predmet, ki ga dejanje prizadeva, D₃ je orodje/naprava, s katero opravljamo dejanje (npr. *Peter odpre vrata s ključem*).

Glagolska dvojica → glagolniška dvojica	Razločevalne lastnosti			
	Jedro		Vezava	
	PS	GS	PS	GS
<i>bledeti</i> — <i>blediti</i>	+	+	+	+
→ <i>bledenje</i> — <i>bleditev*</i>	+	+	—	+

To velja za take dvojice sploh, npr. *besneti* — *besniti*, *blazneti* — *blazniti*, *beleti* — *beliti*, *bogateti* — *bogatiti*; v SSKJ ni vedno razvidno, da gre za dvojice.

2.3 Težave so tudi s tvorjenkami iz glagolov s *se* in brez *se* ob (navidezno) isti podstavi (npr. *brihtati se* proti *brihtati*); v slovarju namreč pogosto eden izmed obeh glagolov ostane brez glagolnika (tako ima npr. SSKJ *bukati se* in *bukati* ter *bukanje*, ki je glagolnik od *bukati se*; glagolnika od *bukati* torej v slovarju ni). V naši obravnavi bomo pri določanju tovrstnih tvorjenk izhajali iz glagolskih dvojic, in sicer bomo vsaki glagolski (in nato glagolniški) dvojici določili razločevalne lastnosti jedra in vezave, in sicer izrazne (PS) in pomenške (GS), npr. *brihtati se* proti *brihtati*: glagola se razlikujeta v PS (tj. +/— *se*), v GS (tj. 'buditi' proti 'umsko razvijati se') ter v vezavi (PS: \emptyset proti 4, GS: \emptyset proti D₄); *brihtanje** proti *brihtanje**: tvorjenki sta homonimni, tj. imata enako PS, a različni pomen/GS ('bujenje' proti 'umsko razvijanje'), njuna vezava ima enako PS (tj. rodilnik), a različno GS (tj. ← D₁ proti ← D₄). Pokazalo se je, da nimajo vse glagolske/glagolniške dvojice enakih razločevalnih lastnosti; po naših ugotovitvah jih lahko razvrstimo v tri skupine, in sicer:

Glagolska dvojica → glagolniška dvojica	Razločevalne lastnosti			
	Jedro		Vezava	
	PS	GS	PS	GS
<i>bratiti se z*</i> ²¹ — <i>bratiti</i>	+	+	+	+
→ <i>bratenje z*</i> — <i>bratenje*</i>	+	+	+	+
<i>bočiti se</i> — <i>bočiti</i>	+	+	+	+
→ <i>bočenje*</i> — <i>bočenje</i>	—	+	—	+
<i>bleščati se</i> — <i>bleščati</i>	+	+	—	—
→ <i>bleščanje</i> — <i>bleščanje*</i>	—	+	—	—

1) Parni glagoli tipa *bratiti se z** — *bratiti* imajo vse štiri razločevalne lastnosti (1. + *se*, + PPM proti — *se*, — PPM, 2. 'prijateljsko, zaupno se družiti' proti 'notranje, čustveno povezovati', 3. 6 proti 4, 4. D₆ proti D₄) in tudi

²¹ Teorijo o glagolih s predložnim prostim morfemom (PPM) je razvil J. Toporišič. V SSKJ takih glagolov ni, zato so tu označeni z zvezdico*. Glede glagolov s PPM izhajam iz razprave, omenjene v 19.

njihove tvorjenke s pomenom dejanja (tip *bratenje z** — *bratenje**) te razločevalne lastnosti ohranjajo (1. + PPM proti — PPM, 2. 'prijateljsko druženje' proti 'notranje, čustveno povezovanje', 3. 6 proti 2, 4. ← D_6 proti ← D_4). V našem gradivu so taki primeri še: *boksati se z** — *boksati* → *boksanje z** — *boksanje*, *bosti se z** — *bosti* → *bodenje z** — *bodenje*, *brigati se za** — *brigati* → *brigati za** — *briga*, *basati se z** — *basati* → *basanje z** — *basanje*, *besediti se* — *besediti o** → *besedenje** — *besedenje o**. SSKJ ne priznava glagolov s PPM, zato tudi ne vidi nakazane rešitve.

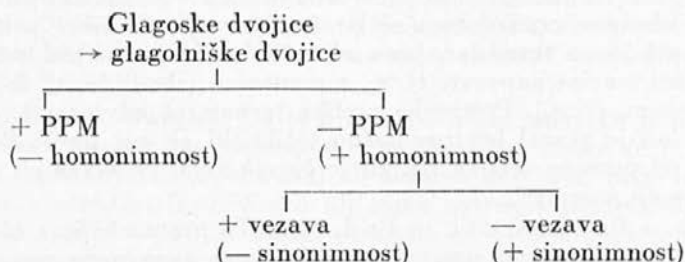
2) Glagolske dvojice tipa *bočiti se* — *bočiti* imajo tudi vse štiri razločevalne lastnosti, od primerov v prvi skupini pa se razlikujejo le v tem, da nimajo nasprotja + PPM proti — PPM (to nasprotje pa odločilno vpliva na nehomonimnost tvorjenke). Prikaz razločevalnih lastnosti za tip *bočiti se* — *bočiti*: 1. + *se* proti — *se*, 2. 'dvigati se v obliki visokega loka' proti 'dajati čemu navzgor, navzven ukrivljeno obliko', 3. \emptyset proti 4^{22} (pri *bližati se* — *bližati* je 3 proti 4, pri *braniti se* — *braniti* pa 2/3 proti 4), 4. \emptyset proti D_4 (oz. D_3 proti D_4 oz. $D_{2/3}$ proti D_4); za tvorjenke tipa *bočenje** — *bočenje* pa velja: 1. \emptyset proti \emptyset (tj. PS ni razločevalna, zato sta tvorjenki homonimni), 2. 'dviganje v obliki visokega loka' proti 'dajanje čemu navzgor, navzven ukrivljeno obliko', 3. 2 proti 2 (zato PS vezave ni razločevalna), 4. ← D_1 proti ← D_4 . Pri tvorjenkah druge skupine torej velja, da površinsko sovpadajo, globinsko pa ne (prim. *bočenje** *mavrice* proti *bočenje obrvi*, kar je pretvorba dveh različnih GS: ← *Mavrica se boči* proti ← *bočiti obrvi*). Taki primeri so še: *basati se* — *basati* → *basanje** — *basanje*, *bliskati se* — *bliskati* → *bliskanje* — *bliskanje**, *bistriti se* — *bistriti* → *bistrenje* — *bistrenje*, *brihtati se* — *brihtati* → *brihtenje** — *brihtanje**, *beliti se* — *beliti* → *belenje** — *belenje/beljenje/belitev*, *buditi se* — *buditi* → *bujenje** — *bujenje*, *bližati se* — *bližati* → *bližanje* — *bližanje*, *braniti se* — *braniti* → *branjenje* — *branjenje*.

3) Parni glagoli tipa *bleščati se* — *bleščati* so nevezavni (to jih ločuje od primerov druge skupine), zato se med seboj razlikujejo le v svoji PS (tj. + *se* proti — *se*) in GS (npr. '1. odbijati iskrečo se svetlobo, 2. belo odsevati, 3. zaradi močne svetlobe biti oviran pri gledanju' proti 'vzbujati občudovanje, sloveti'). Razlikovanje v izrazu je vprašljivo, saj SSKJ pri *bleščati se* in *blesteti se* dodaja kot možno dvojnico *bleščati* in *blesteti*, le pri *bukati se* te druge možnosti ni; potemtakem bi imeli parne glagole *bleščati se/bleščati* — *bleščati*, *blesteti se/blesteti* in *bukati se* — *bukati*, s tem pa +/— *se* ni več razločevalno (razen v zadnjem primeru). Tudi pomenska različnost teh parnih glagolov ni popolna; zdi se, da sta oba pomena med seboj tesno povezana, lahko bi rekli metaforična, morda celo nepopolno sinonimna (prim. pomen glagola *bleščati se/bleščati* proti *bleščati*). Glagolniki teh glagolov so homonimi, tudi pomensko so si zelo blizu (kar izhaja iz pomenske bližine samih glagolov); ti pomenski odtenki se v glagolniku lahko zabrišejo (npr. *Rosa se blesti* → *blestenje rose* proti *Dekle blesti* → *blestenje* dekleta*), če pa jih želimo ohraniti, ohranimo ob glagolniku razločevalni morfem *se*,²³ kar pa niti ni potrebno (npr. *blestenje /se/* rose*).

²² Po J. Toporišiču (NSS 1982) je morfem *se* ob prvotno prehodnih glagolih kot odvezemalec prehodnosti (npr. *bočiti obrvi* proti *bočiti se*).

²³ O tem J. Toporišič, NSS 1982, 90: »Zanimivo je, da se včasih v glagolnik, ki bi ga eventualno lahko napravili, sili morfem *se*: *lotevati se* — *lotevanje se težkih nalog* (SSKJ): *posledice napačnega lotevanja problemov*); prim. *držati se predpisov* —

Tvorba tvorjenk iz glagolov s *se* in brez *se* ob (navidezno) isti podstavi je torej odvisna od razločevalnih lastnosti teh glagolov (tj. 1. +/- PPM, 2. +/- vezava), ki se v tvorjenkah ohranijo ob novih, značilnih le zanje (tj. 1. +/- homonimnost, 2. +/- sinonimnost tvorjenke):

Primer za 1) *bratiti se* z* — *bratiti* → *bratenje* z* — *bratenje**, za 2) *bočiti se* — *bočiti* → *bočenje** — *bočenje*, za 3) *bleščati se* — *bleščati* → *bleščanje** — *bleščanje*.

2.4 Besedotvorne pretvorbe so prva stopnja pri posamostaljenju povedka prisojevalne zveze. V naši obravnavi smo se ustavili le ob tistih besedotvornih vprašanjih, ki jih je pobudilo konkretno gradivo in na katera v naši besedotvorni teoriji nismo našli odgovora, morda tudi zato ne, ker se ne nanašajo toliko na izrazno/površinsko strukturo tvorjenke (razen pri izdovršniških tvorjenkah, tj. 2.1), temveč predvsem na njeno pomensko/globinsko strukturo (npr. v 2.2 in 2.3).

3 Besednozvezne pretvorbe tipa *Otrok bleđi* → *bleđenje otroka* → *otrokovo bleđenje* so v naši jezikoslovni teoriji obravnavane predvsem v poglavjih o prilastku, glagolniku ipd., medtem ko samostojne obravnave o tem ni.²⁴ Vse dosedanje omembe tovrstnih pretvorb ostajajo na površinski ravni,²⁵ tj. govorijo o pretvorbi osebka v prilastek, čeprav se pokaže, da bi morali seči v globinsko strukturo, tj. k pretvorbi D₁ (tj. vršilca dejanja). Tudi naša obravnavna bo ostajala na PS (z občasnimi opozorili na GS), da bo lažje primerjati naše ugotovitve z drugimi.

držanje (se?) predpisov.ε — ohranitve morfema *se* v teh tvorjenkah ne moremo potrditi z našimi merili, je pa vprašanje zanimivo, ker je povezano s posamostaljenjem roditeljske vezavne glagolske zveze (npr. *lotevati se težkih nalog* → *lotevanje težkih nalog*); v našem gradivu imamo le dva roditeljska glagola (*bati se* in *braniti se*), ki pa ob posamostaljenju dobita PPM *pred* (prim. *bojazen/strah pred očetom* in *branjenje pred zdravilom*).

²⁴ Prim. A. Breznik: Slovenska slovnica za srednje šole 1921, § 329, in Slovenska slovnica za srednje šole, 1954, § 354; A. Bajec-R. Kolarič-M. Rupel: Slovenska slovnica 1956, 239, 320–322; J. Toporišič: Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 178 in 200. Esej o slovenskih besednih vrstah, JiS 1974/75, 295–305, Stilistika skladenjskih pojavov, SR 1976, 29–58, in Slovenska slovnica 1976, 250, 468, 497; O. Gnamuš: Izvor in funkcija samostalniškega izražanja, JiS 1979/80, 160–164; A. Vidovič-Muha: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov, SR 1981, 19–42; J. Toporišič: Nova slovenska skladnja 1982, 50, 51, 52, 56, 85; Dular-Kirn-Kolar-Pogorelec, Slovenski jezik II, 1983, 50.

²⁵ Izjema je razprava A. Vidovič-Muhe, Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov, SR 1981, 19–42, kjer gre za iskanje globinske strukture svojilnih in vrstnih pridevnikov.

3.1 Ugotovitve Breznika, SS 1956 in J. Toporišiča so:²⁶ osebek se po posamostaljenju povedka pretvori v desni rodilniški samostalniški prilastek, ta pa (kjer je seveda možno) naprej v levi pridevniški prilastek; torej: Osebek → Rod. sam pril. → Prid. pril.

3.2 Naše gradivo pa izpričuje pretvorbo osebka v rodilniški samostalniški prilastek (z obvezno/možno/nemožno pretvorbo v pridevniški prilastek) ali v predložno prislovno zvezo (s pomenom vršilskosti, tj. s *strani*₂/od₂, s pomenom nosilskosti/tvarine/naprave, tj. z₀, s pomenom izhodišča, tj. iz₂, ali s časovnim pomenom, tj. v₀). Pretvorba osebka je namreč odvisna: 1. od vezave povedka (tj. ali je glagol brezpredložno tožilniški ali ne, torej: Pov₊₄ proti Pov₋₄) in 2. od pomena osebka (tj. ali je človek/žival ali stvar ali orodje/naprava ali snov ali pojem).²⁷

1) Osebek → Rod. sam. pril. → Prid. pril.: To pretvorbo ima biološko živ osebek (tj. človek/žival) po pretvorbi tožilniškega vezavnega povedka (npr. *briti*₄); osebek se pretvori v rodilniški samostalniški prilastek (npr. *Brijec brije* → *britje brivca*), ki pa je pomensko dvoumen²⁸ (tj. lahko pomeni, da *Brivec brije* ali da *X brije brivca*), zato se obvezno pretvori v pridevniški prilastek²⁹ (npr. → *brivčevo britje*). Pogoja za tovrstno pretvorbo sta torej dva: 1. Pov. je tožilniško vezaven in 2. osebek je človek/žival,³⁰ vendar se vsi taki osebki ne dajo poprideviti, npr. če so podredno zloženi³¹ (npr. *naš oče/oče Peter/oče, ki ima pet otrok/oče Peter, stanujoč v Ljubljani*) ali če so konverzni izpridevniški (npr. *dežurni*) ali če so skupno ime (npr. *četa, armada, odbor, bataljon, družba, žival, živina*)³² ali če so lastno ime v množini (npr. *Polone*) ali v nekaterih posameznih primerih, ko je osebek samostalniški, ki nima ustrezne pridevniške oblike (npr. *sluge, neveste, babice, telički, ščeneti* ipd.). V vseh teh primerih se osebek ne more poprideviti; da pa ne bi prišlo do pomenske nejasnosti, se ne pretvori v rodilniški samostalniški prilastek, ampak v predložno prislovno zvezo s pomenom vršilskosti (npr. *Naš oče bodri /sina*)³³ → *bodrenje /sina/ s strani našega očeta*; več o tem v točki 4).

2) Osebek → Rod. sam. pril. (→ Prid. pril.):³⁴ Če je isti osebek kot v 1 (tj. človek/žival) ob netožilniško vezavnem povedku, se pretvori v rodilniški samostalniški prilastek (npr. *Pijanec besni* → *besnenje pijanca*), ker pa le-ta ni pomensko dvoumen, popridevljenje ni obvezno, je pa možno (npr. →

²⁶ Literatura je omenjena v točki 24.

²⁷ Tu gre torej za globinsko strukturo osebka, tj. osebek je D₁ ali D₆ itd.

²⁸ O pomenski dvoumnosti rodilniškega samostalniškega prilastka so pisali tudi drugi, npr. SS 1956, J. Toporišič v SKJ 3, 1967, in v NSS 1982, O. Gnamuš, A. Vidovič-Muha in Slovenski jezik II, 1983. /Natančnejši podatki o virih so podani v 27./

²⁹ O obvezni pretvorbi izosebkovega rodilniškega prilastka v pridevniški prilastek že J. Toporišič v Novi slovenski skladnji 1982, 88.

³⁰ Primeri *Slovenec/Jutro piše* so v bistvu pretvorbe tipa *Novinarji v Slovencu/Jutru* pišejo.

³¹ O tem, da se podredno zložene samostalniške besedne zveze ne da poprideviti, že Breznik, SS 1921, § 1921, § 328 (enako SS 1954), in SS 1956, 320–322.

³² Morda bi sicer šlo *četino brojenje, armadino branjenje, bataljonov boj, odborovo bolehanje, družbin bojkot*, vendar je vprašanje, ali so te tvorbe sploh žive (prim. še *matičin odbor*).

³³ Poševni oklepaj, npr. */sina/*, pove, da nas tožilniška glagolska zveza tu ne zanima; ker pa vpliva na pretvorbo osebka, jo vseeno navajamo.

³⁴ Okrogli oklepaj, tj. (→ Prid. pril.) pomeni, da je pretvorba sicer možna, ni pa obvezna.

pijančevno besnenje).³⁵ Do pretvorbe te vrste pride torej ob dveh pogojih: 1. netožilniško vezavni povedek in 2. osebek je človek/žival. (Primeri, ko pridevljenje ni mogoče, so enaki kot v 1.)

3) Osebek → Rod. sam. pril.: Če je povedek netožilniško vezaven, osebek pa ni niti človek niti žival, se osebek pretvori v rodilniški prilastek, nima pa možnosti pretvorbe v pridevnik (npr. *Hiše se blestikajo* → *blestikanje hiš*, *Luč bleđi* → *bledenje luči*, *Voda brbunka* → *brbunkanje vode*, *Dnevi bežijo* → *bežanje dni*).³⁶

4) Osebek → s strani_{Rod}: Do te pretvorbe pride tedaj, če je povedek tožilniško vezaven, osebek pa biološko živ, a podredno zložen (npr. *naš oče*) ali konverzni izpridevniški (npr. *mala*) ali skupno ime (npr. *četa*, *odbor* itd.) ali lastno ime v množini (npr. *Petri*) ali nima ustrezne pridevniške izpeljanke (npr. *babice*, *telički* ipd.). V takih primerih se osebek pretvori v predložno prislovno zvezo s pomonom vršilskosti,³⁷ izraženo s s strani_{Rod},³⁸ npr. *Naši plavalci beležijo /lepe uspehe/* → *beleženje /lepih uspehov/ s strani naših plavalcev*.

5) Osebek → z_{Rod}: Če je osebek biološko neživ (npr. stvar, orodje, snov, pojem), povedek pa tožilniško vezaven, pride do pretvorbe osebkov v predložno prislovno zvezo (z_{Rod}), ki pomeni: a) nosilskost,³⁹ npr. *Votlina je branila /ljudi/* → *branjenje /ljudi/ z votlino* (osebek je torej stvar), b) napravo,³⁹ npr. *Britev /me/ brije* → *britje /mene/ z britovijo* (osebek je orodje/naprava), c) tvarino,³⁹ npr. *Železo in premog bogatita /deželo/* → *bogatitev /deže/ z železom in premogom* (osebek je snov).

³⁵ O teh neobveznih pretvorbah prim. J. Toporišič, NSS 1982, 88.

³⁶ J. Toporišič, NSS 1982, 51, sicer meni, da je možno poprivediti vse osebkove prilastkove rodilnike, npr. *prihod očeta* → *očetov prihod*, *rukanje jelenov* → *jelenje rukanje*, *zahod sonca* → *sončni zahod*, *usihanje vode* → **vodno usihanje*, *utripanje srca* → *srčno utripanje*, *sprenevedanje gospode* → *gospoko sprenevedanje*, *pomanjkanje pšenice* → **pšenično pomanjkanje*, *žoenket orožja* → **orožni žoenket*, *glas piščali* → **piščalji glas*. — Po našem je načelno možno le poprivedljenje biološko živih osebkovih rodilniških prilastkov.

³⁷ Izraz *prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja* je prvi uporabil J. Toporišič v SS 1976, 494, vendar tu še ne ločuje vršilskosti od nosilskosti in tvarine, npr. *Nisi preganjan od vseh proti Mesto je obdano z zidovi proti Ta kruh je iz moke*; v NSS 1982, 77, ločuje prislovne zveze vršilca od prislovnih zvez snovi, na strani 111 pa ločeno navaja prislovne zveze tvarine, vršilskosti in nosilskosti. Prislovne zveze vršilskosti obravnava Toporišič le ob pasivizaciji glagola (npr. *pohvaljen od očeta*), ne pa tudi ob posamostaljenju povedka prisojevalne zveze (kar se pokaže pri nas, npr. *Slepi berejo /.../* → *branje /.../s strani slepih*). — Sicer pa so tip *pohvaljen od očeta* razlagali že drugi, npr. Breznik, SS 1921 (§ 258) in SS 1934 (138), SS 1956 (225 in 267), SKJ 3, 1967 (120). — Prislovno določilo vršilskosti je torej vedno le pretvorba D_i.

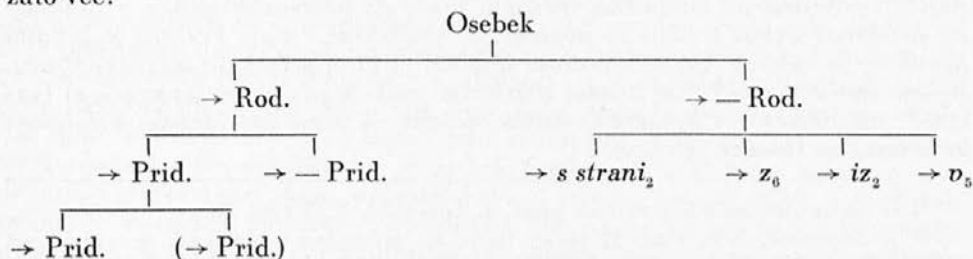
³⁸ Za izražanje vršilskosti navaja Toporišič le prislovne zveze s predlogom *od* (včasih tudi *po*), v naših primerih pa raje uporabljamo predložno zvezo *s strani*, ker je pomensko bolj jasna: prim. *beleženje lepih uspehov od naših plavalcev* lahko pomeni, da *X* beleži *lepe uspehe* naših plavalcev ali da *Naši plavalci beležijo lepe uspehe*, medtem ko nam *beleženje lepih uspehov s strani naših plavalcev* vedno pomeni samo *Naši plavalci beležijo lepe uspehe*.

³⁹ Prislovne zveze nosilskosti, naprave in tvarine ima J. Toporišič v NSS 1982, 111; nosilskost navaja le v stanjskih stavkih (npr. *z zidovi obdan*), čeprav jo imamo tudi v posamostaljenih prisojevalnih zvezah (npr. *branjenje ljudi z votlino*). — Posamezne primere teh treh vrst prislovnih zvez najdemo tudi v Breznikovi SS 1934 (138), v SS 1956 (225), SKJ 3, 1967 (120), SS 1976 (250, 292, 352, 492, 494) in v NSS 1982 (77, 79, 81 in 111).

6) Osebek → iz_{Rod} : Pretvorbo osebka v predložno prislovno zvezo s pomenom izhodišča/izvora dejanja imamo v primerih, ko je osebek stvar/predmet, iz katerega dejanje izhaja, povedek pa je tožilniško vezaven, npr. *Ognjenik bruha/bljuva /lavo/ → bruhanje/bljuvanje /lave/ iz ognjenika*, *Dimniki bruhaajo /saje/ → bruhanje /saj/ iz dimnikov*, *Strojnice bljuvajo /strelivo/ → bljuvanje /streliva/ iz strojnic*.

7) Osebek → v_{Mest} : V primerih s časovnim osebkom⁴⁰ (npr. *pomlad*) in tožilniško vezavnim povedkom imamo pretvorbo osebka v predložno prislovno zvezo s časovnim pomenom, npr. *Pomlad budi /naravo/ → bujenje /narave/ v pomladi*.

3.3 Trditve dosedanjih obravnav, da se osebek po posamostaljenju povedka pretvori v rodilniški samostalniški prilastek in nato (če je mogoče) v pridevniški prilastek, držijo deloma. V naši obravnavi se je namreč pokazalo, da so pretvorbe osebka odvisne od pomenskih lastnosti povedka (tj. +/- brezpredložna tožilniška vezava) in osebka (tj. +/- biološka živost), pri biološko živem osebkcu pa so pomembne tudi njegove slovnične lastnosti (npr. +/- podredna zloženost, +/- izpridevniška konverznost itd.); pretvorb osebka je zato več:

Primer za 1: *Kočijaž je becal /konje/ → becanje /konjev/ kočijaža → kočijaževo becanje /konjev/*, za 2: *Otrok bablja → babljanje otroka → otrokovo babljanje*, za 3: *Zidovi se blestijo → blestenje zidov*, za 4: *Brani /ga/ dober odvetnik → branjenje /njega/ s strani dobrega odvetnika*, za 5: *Parnik brazda /morje/ → brazdanje /morja/ s parnikom*, za 6: *Ognjenik bljuva /lavo/ → bljuvanje /lave/ iz ognjenika*, za 7: *Pomlad budi /naravo/ → bujenje /narave/ v pomladi*.

4 Posamostaljenje povedka prisojevalne zveze sproži besedotvorno pretvorbo (tj. pretvorbo povedka v samostalniško izpeljanko s pomenom dejanja) in besednozvezno pretvorbo (tj. pretvorbo prisojevalne besedne zveze v samostalniško z desnim ali levim prilastkom, v katerega se pretvori osebek). Pri pretvorbi osebka (in delno tudi povedka) ne moremo izhajati le iz njegove izrazne/površinske strukture, ampak je treba upoštevati tudi njegov pomen/globinsko strukturo, zlasti tedaj, ko površinska struktura ni upovedenje globinske, ampak je njena pretvorba (npr. *Božal jo je z očmi proti Njegove oči so jo božale*).⁴¹ Zato bo pri obravnavah vseh pretvorb (torej tudi nominalizacije) potrebno izhajati iz globinske strukture.⁴²

⁴⁰ J. Toporišič, SS 1976, 475.

⁴¹ *Božal jo je z očmi*: GS = PS (tj. D₁ → osebek, D₄ → predmet, D₆ → prislovno določilo naprave); *Njegove oči so ga božale*: GS ≠ PS (tj. D₁ → \emptyset , D₄ → predmet, D₆ → osebek), drugi primer je torej pretvorba GS.

SUMMARY

Predication is, on the surface, the relationship subject and predicate (*Otrok bablja*). When the predicate of such a construction is nominalized, it is transformed into a derivative noun having the word-formational meaning 'action' (this is the so called word-forming transformation: *to, da se bablja* → *babljanje*), and the subject-predicate clause is transformed into a noun phrase with a pre- or post-modifier, this one being the result of the transformation of the subject (the so called phrase-forming transformation: *Otrok bablja* → *babljanje otroka* → *otrokovo babljanje*).

This article deals separately only with those word-forming transformations which the Slovene theory of word-formation has not mentioned explicitly, e.g. (i) the derivation of verbal nouns from unprefixated perfectives (the suffix of such nouns is suggested to be *-o*: *bzikniti* → *bzik*, *buhniti/bušniti/bušiti* → *buh*); (ii) the derivation of verbal nouns from verbs in *-eti -im* and *-iti -im* with an identical base (*bledeti* vs. *blediti*): the distinct qualities of each member of such pairs (e.g. *-e-* vs. *-i-*; 'to become such and such' vs. 'to make such and such', no object vs. accusative object) are preserved also in the two derivatives (*bledenje* vs. *bleditev*: *-enje* vs. *-itev*; 'becoming' vs. 'making sth'; agent-denoting genitival postmodifier vs. object-denoting genitival one); (iii) the derivation from verbs with and without *se* (*bočiti se*: *bočiti*): again, the distinct qualities are carried over to the derivatives (+/- prepositional free morpheme (= PFM), e.g. *bratiti se z* vs. *bratiti* → *bratenje z* vs. *bratenje*; +/- government, e.g. *bočiti se* vs. *bočiti*_{Acc} → *bočenje*_{Gen} ← *Agent* vs. *bočenje*_{Gen} ← *Object*).

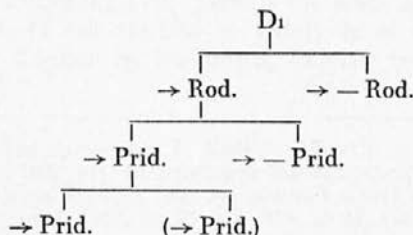
Slovene linguistics has treated phrase-forming transformations of the type *Otrok bablja* → *babljanje otroka* → *otrokovo babljanje* as transformations of the subject into a genitive nominal attribute (and subsequently into an adjectival attribute, where possible). This article, however, suggests that the transformation of the subject depends on the government of the predicate (+/- Acc. without a preposition), on the semantics of the subject (+/- animate), and, if the subject is animate, also on its grammatical features (+/- subordinative/converted from adjective/collective/personal name in plural/special instances). Thus, there are several distinct transformations:

1) Subject → Genitival Attribute → Adjectival Attribute (*Kočijaž je becal /konje/* → *becanje /konjev/ kočijaža* → *kočijaževo becanje /konjev/*): the subject (+animate, -subordinative/converted/etc., next to a +Acc. predicate) has a mandatory transformation into the adjectival attribute, because the genitival one is abstruse.

2) Subject → Genitival Attribute (→ Adjectival Attribute), e.g. *Otrok bablja* → *babljanje otroka* (→ *otrokovo babljanje*): the subject (+animate, next to a -Acc. predicate) has an optional transformation into the adjectival attribute (the genitival attribute being univocal); the transformation into the adjective is possible when the subject is -subordinative/converted/etc.

3) Subject → Genitival Attribute, e.g. *Zidovi se blestijo* → *blestenje zidov*: the subject is -animate, next to a -Acc. predicate.

⁴² Upoštevali bi torej le pretvorbe D₁ (ta je ob tožilniško vezavnem povedju lahko le biološko živ, ob netožilniškem pa je lahko tudi biološko neživ), tako bi dobili takšen sistem: 1. D₁ → +/- Rod. sam. pril., 2. → +/- Prid. pril., 3. → +/- obvezna pretvorba v prid. pril.:

Primer za 1) *brivčevo britje /očeta/*, za 2) *otrokovo bledenje*, za 3) *brbunkanje vode*, za 4) *badrenje tekmovalcev s strani Polon*.

4) Subject \rightarrow *s strani*_{Gen} (= an adverbial phrase denoting agency), e.g. *Branil /ga/ dober odvetnik* \rightarrow *branjenje /njega/ s strani dobrega odvetnika*: the subject is +animate, +subordinative/converted/etc., next to a +Acc. predicate.

5) Subject \rightarrow *z*_{Instr} (= an adverbial phrase denoting instrument(ality), means, substance), e.g. *Parnik brazda /morje/* \rightarrow *brazdanje /morja/ s parnikom*, *Votlina je branila /ljudi/* \rightarrow *branjenje /ljudi/ z votlino*, *Železo in premog bogatita /deželo/* \rightarrow *bogatitev /dežele/ z železom in premogom*: the subject is —animate (denoting an instrument, device, substance), next to a +Acc. predicate.

6) Subject \rightarrow *iz*_{Gen} (= an adverbial phrase denoting a source, a point of departure), e.g. *Dimniki bruhaajo /saje/* \rightarrow *bruhanje /saj/ iz dimnikov*: the subject is —animate (i.e. the object out of which something emanates signifies a place), next to a +Acc. predicate.

7) Subject \rightarrow *v*_{Loc} (= an adverbial phrase with a temporal meaning), e.g. *Pomlad budi /naravo/* \rightarrow *bujenje /narave/ v pomladi*: the subject is —animate (it has a temporal meaning), next to a +Acc. predicate.

The nominalization of the subject-predicate construction (clause) has traditionally been treated as a transformation of the subject and the predicate, but as it has been pointed out, it is the deep structure that must be taken as one's point of departure (in this or any other transformation), i.e., we should not speak about transformations of the subject, but of the A1 or the Agent.

OD KOD PRIIMEK TULŠČAK?

Priimek slovenskega protestantskega pisca Janža Tulščaka se rekonstruira kot **Tolščak* in pojasnjuje kot tvorjenka iz krajevnega imena *Tolsti vrh*.

The Slovene Protestant writer Janž Tulščak's surname is reconstructed as **Tolščak* and interpreted to be derived from the place name *Tolsti Vrh*.

Priimkom slovenskih protestantskih piscev, kolikor mi je znano, v slovenski strokovni literaturi še ni bila posvečena kaka posebna pozornost.¹ Razlaga piščevega priimka ne za slovstvenega ne za kulturnega zgodovinarja pri obravnavanju in vrednotenju piščevega dela in dobe, v kateri je ustvarjal, ni nujno potrebna, največkrat je celo povsem obrobna zadeva, ki o samem piscu ne pove ničesar. Pomembnejša bi lahko postala le v primeru, ko bi prav etimologija priimka prispevala k osvetlitvi, npr. (sicer neznanega) piščevega krajevnega izvira, ki bi utegnil biti pomemben za razumevanje sicer težko pojasnljivih piščevih jezikovnih potez; v našem primeru ni tako. Kljub temu pa so se preučevalci protestantizma, predvsem iz potrebe po celovitem poznanju avtorjev — tudi njihovega rodu — v zasebnih pogovorih ustavljali tudi ob takih vprašanjih. Za jezikoslovce je raziskovanje priimkov tudi eno izmed delovnih področij (zgodovinskega) imenoslovja. Slovensko arhivsko gradivo danes poznamo še vse preveč fragmentarno, to pa otežuje (sistematično) reševanje številnih vprašanj, povezanih z nastankom, razvrščenostjo in razširjenostjo posameznih priimkov, s priimkovnimi različicami, ki so posledica narečnih jezikovnih lastnosti, različnih zapisov, hiperkorektur, posebnih (skladenjskih) pomenov besedotvornih prvin itd., zato nas ne preseneča, da še ne znamo ustrezno pojasniti npr. priimka *Krelj*, da so etimološke nejasnosti s priimkoma *Trubar* in *Bohorič*.

Majhna zapolnitev vrzeli naj bo pričujoči poskus etimološke razlage priimka Janža Tulščaka. Priimek *Tulščak* je glede soglasniškega sklopa -šč- zapisan na dva načina:² a) v prvi in drugi izdaji molitvenika *Kerfzhanske leipe molitve za vse potreibe inu stanuwe* stoji *Tul/zhak*, osebno ime pa je poslovenjeno oziroma slovensko: *Jansh* in *Ivan*; b) pod nemško spisanim posvetilom k omenjeni knjigi, namenjeni sestrama Mariji Khisl in Margareti Rein, je podpis *Hans Tulschack*, v Trubarjevih pismih pa stoji *Hans Tulschagkh/ Tulschack/ Tulschackh*. — Iz teh zapisov je videti da je zapis s *fzh*, kot sta ga večinoma uporabljala Trubar in Dalmatin, deloma tudi Bohorič,³ slovenski, zapis s *sch* pa nemški.

¹ Priimek *Trubar* bežno obravnava F. Kidrič, *Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja*, Razprave ZDHV 1, 1923, str. 182; priimek *Bohorič* obravnava R. Kolarič v knjigi *A. Bohorič, Arcticae horulae*, II, 1971, str. 29; priimek *Krelj* sta obravnavala A. Debeljak v reviji *Življenje in svet*, 1938, št. 25, str. 399, in M. Goričar v *Etnologu* 12/1939, str. 104.

² Dr. J. Koruzi se zahvaljujem za posredovanje zapisov tega priimka.

³ J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, 1968, str. 218, 226, 229.

Med današnjimi slovenskimi priimki⁴ *Tulščaka* ne najdemo; glasovno najbolj podobni imajo podstavo *Tul-*, npr. *Tul, Tüle, Tulek, Tuljak, Tulko*, vendar pa brez nadrobnejših zgodovinskih dopolnil ni mogoče trditi, da so vsi etimološko identični. Po podatkih začasnega slovarja slovenskih priimkov je priimek *Tuljak* štajerski (izpričan je v Mariboru) in kraški, Krajevni leksikon Slovenije⁵ pa v koprski občini omenja kraj *Tuljaki*, v katerem živi več družin s priimkom *Tuljak*. Enako razmerje med krajevnim imenom in priimkom, kot je v *Tuljaki*: *Tuljak*, poznamo tudi iz številnih drugih primerov, npr. *Novaki*: *Novak*, *Mesesneli*: *Mesesnel*, *Majcni*: *Majcen*, *Devetaki*: *Devetak*. Pri priimku *Tulščak* bi iz besedotvornih razlogov (priimki na *-ščak* so najpogosteje tvorjeni iz pridevnikov na *-ski* k ustreznemu krajevnomu imenu s pripono *-jak*⁶) lahko izhajali iz kakega krajevnega imena, a ga — razen omenjenega — ne poznamo. Povezava s krajevnim imenom *Tuljaki* ne zdrži kritike, ker bi pričakovali priimek **Tuljaščak*, prim. pridevnik *tuljaški* in *Tuljaščice* 'prebivalke Tuljakov', in ne *Tulščak*; dokazati pa bi bilo treba tudi preselitev njegovih nosilcev na Dolenjsko.

Priimek *Tulščak* je mogoče rekonstruirati kot **Tolst-jak* z ustrezniciami med sodobnimi priimki *Tovšak*, verjetno tudi *Touše* (iz **Tolšče* k *Tolščak*); priimek *Tošič* pa je skoraj zanesljivo iz priimka *Toš* in pri njem ne gre za narečni izpad *u* pred soglasniškimi sklopi⁷ kakor v *sonce* iz *solnce*, *Toško čelo* iz **Tolst-sko čelo*. Ob zapisu z *-ul-* namesto pričakovanega *-ol-* lahko pritegnemo podobne zapise v drugih primerih: krajevno ime *Volčje* (obč. Brežice) je npr. zapisano kot *Wolschê* in *Wulstge*.⁸ Ali gre za pisni spodrseljaj, prilagoditev, za odsev tedanje narečne govorice ali kaj drugega, je brez dodatnih podatkov nemogoče reči.

Ramovš⁹ omenja, da v dolenjskih govorih, žal brez natančnejše lokacije, nenaglašeni *-ol-*, ki se je razvil iz starega zlogotvornega *l*, lahko preide v *-u-* kot asimilacijski produkt dveh dvoglasniških prvin, npr. *dugâ*, *jâbuk*, *suzjê*; citira tudi zelo pogost Dalmatinov zapis samostalnika *jabulka* 'jabolko' kot vmesno asimilacijsko stopnjo z *-ul-*. Zdi se, da je tudi v priimku *Tulščak* mogoče videti tak glasovni razvoj.

Postavlja se vprašanje, kakšna je bila pomenska podstava pri tem priimku. Pripona *-jak* se uporablja za izpeljavo samostalnikov iz pridevnikov, ki so zelo pogosto že sami izpeljani, npr. *drobn-jak*, *meden-jak-gorščak* iz *gorsk-jak*; redkejši so primeri tipa **žolt-jak* v *žolčak* »rumenjaka«, *debel-jak*, ki so marsikdaj le dvojnice primerov s pripono *-ak*, npr. *belak* in *beljak* (v jajcu), *celak* in *celjak* »žrebec«.¹⁰

Kadar se te tvorjenke uporabljajo kot osebna imena, gre za poimenovanje po tipični človekovi lastnosti, za vzdevke, ki so šele kasneje dobili vlogo priimkov. V imenski vlogi je tvorba stara, zato jo najdemo v vseh slovenskih jezi-

⁴ Sodobni slovenski priimki so vzeti iz Začasnega slovarja slovenskih priimkov, 1974, passim.

⁵ *Krajevni leksikon Slovenije*, I, 1968, str. 146; tudi vsa ostala krajevna imena sem črpala iz te publikacije.

⁶ *F. Jakopin*, *Struktura slovenskih priimkov v statistični osvetlitvi*, SR 1977 (kongresna), str. 20.

⁷ *F. Ramovš*, *Historična gramatika slovenskega jezika*, VII. Dialekti, 1935, str. 150.

⁸ *M. Kos*, *Urbarji salzburške nadškofije*, 1939, str. 156.

⁹ Gl. op. 7.

¹⁰ *A. Bajec*, *Besedotvorje slovenskega jezika* I, 1950, str. 80, 82.

kih (npr. sh. *Bujak*, r. *Beljak*, *Lysak*, č. *Bosák*, *Novák*, luž. *Dobrak*¹¹), le pogostnost pripone *-jak* je v slovenščini večja. Taki razlagi priimka *Tulščak* z jezikoslovnega stališča ni mogoče veliko očitati, vendar pa se sama iz zunaj-jezikovnih razlogov bolj ogrevam za možnost, da je priimek *Tulščak* nastal iz imena *Tolsti* (vrh),¹² torej kot 'tisti, ki izvira s Tolstega (vrha) ali na njem živi'. Pričakovana tvorjenka iz te skladdenjske zveze je sicer izpričana oblika imena prebivalcev — in iz tega priimka — *Tostovršnik*, *Tovstovršnik* in tudi *Tostovršnik* — v Koledarju Mohorjeve družbe 1871 tudi *Tustoveršnik* — v primeru *Tulščak* pa gre za tvorjenko samo iz dela skladdenjske zveze. Podobnih primerov najdemo v Krajevnom leksikonu še veliko, npr. *Vinji vrh* (pri Semiču) ima pridevnik *vinjski* in etnik *Vinjani* — poleg *Vinji vrh* (pri Litiji) s pridevnikom *vinvrški* in imenom prebivalcev *Vinovrhčani*, *Ždinja vas: ždinjski* — *Ždinjčani*, *Zabja vas: žabarski* — *Žabarji*.

To etimologijo podpira tudi dejstvo, da se v neposredni bližini Gracarjevega turna, od koder je izviral *Tulščak*, še danes nahaja razloženo naselje *Tolsti vrh* na pobočju istoimenskega hriba; po Valvazorju se je celo sama graščina sredi 16. stol. začela imenovati tako.¹³ Dodatno podpora tej etimologiji pomeni tudi *Tulščakov* nemški vzdevek *Feistenberger*, ki ga po gradu *Tolsti vrh* razlaga tudi Rajhman.¹⁴ Iz napisanega sledi, da *Tulščak* po rodu ni nujno s samega Gracarjevega turna, temveč lahko tudi iz njegove neposredne okolice.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Name des slowenischen protestantischen Schriftführers Janž Tulščak wird rekonstruiert als **Tolščak* und geht auf den Ortsnamen *Tolsti vrh* zurück.

¹¹ J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964, str. 133.

¹² Besedotvorna podstava tega priimka bi bila lahko tudi **tolst-sk-* v *tolšk-*; prim. enako tvorjene *Laščak*, *Breščak*, *Dolščak* itd., ki mi jih je ljubeznivo posredoval dr. F. Jakopin.

¹³ Krajevni leksikon Slovenije, II, 1971, str. 501, geslo *Hrastje*.

¹⁴ Slovenski biografski leksikon 13, 1982, str. 228—9.

AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z >...<, prevodi, pomeni itd. pa z '...'. .

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х х
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ đ	Srbohrvatski	и dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ě	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ь ' .
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	и y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ъ " .
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ é		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovi avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

- Atlas linguarum Europae* (ur. Mario Alinei in dr.), zv. I, 1. snopič — karte; zv. I, 1. snopič — komentarji. Assen: Van Gorcum, 1983. Karte 1.0—1.19; komentarji XCVII + 177 str.
- Scando-Slavica* 29. København: Munksgaard, 1983. 266 str.
- Slavica slovacica — jazykoveda* XIX/1, 3. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1984. Str. 1—112, 209—296.
- Gerhard Neveklomsky*, Trubarjev Katekizem 1550: Konkordanca, Indeks besed, pogostnostni spiski. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984. 429 str.
- Miscellanea Slovenica*: Dedicata a Martin Jevnikar in occasione del Suo 70° compleanno (ur. Riccardo Casimiro Lewanski, sour. Neva Godini, Lojzka Bratuž, Robert Petaros). Est Europa, zv. 1. Videm/Udine: Università degli studi di Udine, Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale »Jan I. N. Baudouin de Courtenay«, 1984. 245 str.
- Lingua in diaspora*: Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden (ur. L'ubomir Đurovič, sour. Alla Binder). *Slavica Lundensia* 9. Lund: Slaviska institutionen vid Lunds Universitet, 1983. 233 str. + shema.
- Jezikovno razsodišče 1980—1982*. (Gradivo zbral in obdelal Janko Moder.) Trst in Celovec: Založništvo tržaškega tiska in Založba Drava, 1984. 351 str.
- László Hadrovics*, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budimpešta: Akadémiai kiadó, 1985. 591 str.